

alig veszi át egyházmegyéjének kormányát, a szó legszorosabb értelmében első gondja: Egerben iskolát szervezni, melyben bölcsészeti és jogi tanulmányok is előadhatnának.¹⁾

De most már ismerjük ezt a tudománykedvelő püspököt, kit említett tudósunk egyéb tetteiről nem ismert, csakis a tudományok pártfogásáért emelt ki, és tudjuk, hogy ez a tudománykedvelő Tamás püspök ugyanazon egy személy volt Ludányi Tamással, ki e szerint nemcsak hazafias érzülete, hanem a tudományok kedvelése és terjesztése által is kitüntetett magát s így ő nemcsak, mint történetünk egyik érdekes alakja, hanem, mint a tudományok lelkes pártfogója is, különös figyelmet érdemel.

Ezzel, úgy hiszszük, a rendelkezésünkre álló források s adatok szerint, valamennyire vázolók Ludányi Tamás érdekes életviszontagságait és megérintők s megigazítók iróinknak rá vonatkozó tévedéseit. Örvendünk, ha sikerült oly adatokat fölfedeznünk s oly részleteket felhoznunk, melyek Ludányi Tamás életrajzára s az egri egyházmegye történetének az ő viszontagságaival vonatkozásban lévő homályára világot derítenek s a hazai történetirodalom barátai előtt némi figyelmet érdemelnek.

¹⁾ U. o. 15. l.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY

ÉS A

DIPLOMÁCZIA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

SZILÁGYI SÁNDOR

M. AKAD. RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1873. decz. 9-én és 1878. jan. 11-én tartott ülésein.)

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Midőn e széket, melybe a Tekintetes Akadémia nagybecsű bizalma ültetett, az alapszabályok értelmében elfoglalni szerencsés vagyok, első kötelességemnek ismerem hálás köszönetemet kifejezni. És miután bizonynyal a történelmi kutatás terén tanusított igyekezetemet érte leginkább az Akadémia méltánylata: engedjék meg nekem ez úttal közelebbi búvárlataim egyik eredményét mutatni be: egy kötet okmánytárt, mely Erdély részvételét a harmincz éves háború második felében, nemcsak új adatokkal illusztrálja, hanem némely pontjainál új világításban is tünteti fel.¹⁾

Schiller óta, kinek ma már sokkal inkább élvezik és méltányolják nagy drámai trilogéját, mint e háborúról irt történetét, és Katona óta, ki mindent kimerített mit korában nálunk e tárgyról tudni lehetett, sem nálunk, sem az európai sajtóban nem sok történt, mi I. Rákóczy Györgynek részvételét e nagy világtörténeti eseményben tisztázni, felderíteni törekedett volna. Külföldi munkákból egész könyvtárat állíthatni össze, mely annak legfőbb részleteit tisztázza: de Rákóczy interventióját ma is oly elfogultan bírálják, mint Schiller. A történetnyomozás nálunk is messze túlszárnyalta Katonát igen sok kérdésben: de ebben a mi történet-tudásunk sem ment sokkal többre mint a Katonáé. Körülbelöl oda megy ki mind két fél történetiróinak itélete, hogy az öreg Rákóczy egy vén zsugori volt, ki e beavatkozást leginkább a maga hasznára zsákmányolta ki.

Hogy a közel két évig tartó, megfeszített, lankadatlan és sok anyagi áldozatba került küzdelmet maga és családja javára is igyekezett érvényesíteni, azt nem vehetni rossz néven

¹⁾ Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez. Budapest, 1873.

attól, ki a linzi békét kötötte, melyről önérzettel és méltán mondhatá: »nekünk úgy tetszik, többet és nagyobbat vittünk ki, mint az előttünk élt becsületes fejedelmek.« De hogy intervenciójával szövetségesei ügyét is jobb karba helyezte, sőt bizonyos tekintetben igen kényes helyzetből megmentette, azt kortársai is elismerik. Nem magyar kortársa, nem magyar történetíró, hanem a Münsterben székelő francia békekövetek: Avaux és Servien mondják arról: »elle est venue si a propos pour occuper les forces de l'empereur, au tems que les Suédois ont comme abandonné l'Allemagne, pour leur guerre de Denemark qu'on peut dire que sans cela tous leurs succes se fussent peut-etre evonnois cette campagne.«

Ez okmánytár, melyet most bemutatni szerencsés vagyok s melyet a t. Akadémia történelmi bizottságának rendeltéből becsátottam sajtó alá, a münsteri alkudozóknak igazat szolgáltat. Oly tisztán és világosan állítja elénk e fontos kérdésnek majd minden részletét, hogy Rákóczyt az önzés és telhetetlenség vádjá alól, azok fonalán indulva, bátran fölmenthetjük. A hazáját, vallását és családját forrón szerető férfiu mellett ismerni tanuljuk belőle az államférfit is, kiből óvatosság és erély, kitartás és vasakarat, elszántság, hol szükségét látta, s a körülményekkel alkudni tudás egyesültek.

Sikerülend-e nekem összeállítani és kimutatni azt, mit ez okmányokból oly tisztán látok, nem tudom. De sikerüljön vagy nem, oly fontos kérdése az történetünknek, hogy itt még: et voluisse sat est.

Budapest, 1873. decz. 6.

Szilágyi Sándor. ¹⁾

¹⁾ Számot kell még arról adnom, hogy ezen értekezés miért hagyta el azután hogy fölolvastam, 5 évvel a sajtót? Annak oka egyedül az, mert akkor még a Rákóczy Györgyre vonatkozó kutatásaimat nem fejeztem be, s hogy különösen a nagy-szombati egyezkedésre vonatkozó irományokat még nem használhattam fel. Mielőtt tehát sajtó alá adtam volna értekezésemet, szükségesnek láttam bevárni az arra vonatkozó kutatásaim befejezését s így történt, hogy székfoglalóm második részét újra dolgozván, azt csak öt évvel később 1878. jan. 11-én mutathattam be az Akadémiának.

Budapest, 1878. jan. 15.

I. A GYULA-FEHÉRVÁRI SZERZŐDÉS.

I.

I. Rákóczy György fejedelem, attól fogva, hogy uralkodói székében, Esterházy megverésével s a török portától az athnamé megnyerésével, biztosította magát, soha sem lankadó törekvéssel munkált azon, hogy a protestans hatalmak confederatiojába felvételessék s részese legyen a háborúnak, melyet ezek az ausztriai ház ellen folytattak. »Magunkra, javainkra s gyermekinkre rég megtették a törvényt az ausztriai ház tanácsában«: mondá egy hivatalos iratban. *) Meg volt győződve, hogy a magyar királyt egyedül csak háborúja gátolja, hogy egész erejét ne fordítsa az ő országa ellen, és az ő vallása kiirtására. A rakamazi vereség csak addig nem marad bosszúlatlan, míg a nádor a német császár erejét másutt látja elfoglalva. Ha az imperium háborúja bevégeződnék, a császár a harcából elvont hadaknak Magyarországon s Erdélyben keresne munkát — ha t. i. az egyetemes békébe nem volna befoglalva ő is. Ezért kell neki résztvenni a küzdelemben: hogy biztosítsa családjá jövőjét, szerezzen garantiákat Magyarország vallásos és politikai szabadságának, tegye Erdély ügyét közössé az európai protestantismus ügyével, »és — úgy mond — az úr Isten a mi lelkünkön ne keresse azt meg, hogy szolgálhattunk volna anya-szentegyházának s módot is eleget adott, de elmúlattuk.« **)

*) Ezt ő több, ezen időben kiadott levelében ismételte; így abban mit Kassaihoz aug. 25-én írt, s abban, melyet Kéry 1643-iki november követségére válaszul adott. Horváth M. V. k. 440.

**) Török-magyarokori Államokmánytár III. k. 224. l.

De Rákóczy óvatos ember volt. Uralkodása első évétől kezdve munkált ugyan azon, hogy a szövetségbe fölvétessék: de olyan garantiák mellett, melyek az ő s családja jövőjét minden esélyre nézve biztosítják.

S ez szorosán össze volt forrva a háború sorsával, az európai küzdelmek alakulásával, a versengő felek diplomatiájának sakkhuzásaival. A küzdelem mögött rejlő politikai eszmék, az államférfiak hátulsó gondolatai, s a harctérnek előtolása vagy hátravonása egyaránt befolytak a kérdésbe, hogy Erdély bevonassék-e a küzdő felek concertjébe, vagy abból kihagyassék-e? Mert végre is ez és nem a fejedelmek személyisége döntötte el Erdély intervenciójának hosszan vajdó kérdését.

Az egyes táborban küzdő európai hatalmaknak különböző és gyakran ellentétes érdekeik voltak. Spanyolországnál s a római császárnál ugyan nem, mert a dynastia egysége s a vallásos és politikai törekvések azonossága megóvta az érdekközösséget. De annál határozottabban áll ez ellenfeleiknél.

Midőn az edictum restitutionis Németországon a lelkiismeret szabadságát s az alkotmányosságot végkiírtással fenyegette, hogy e keletkező roppant hatalmat megtörje Richelieu — mert ő volt Franciaország — Anglia és Bethlen Gábor közbenjárásával, 1629-ben egy hat éves fegyverszünet által véget vetett a lengyel-svéd háborúnak, mely Gusztáv Adolf kezét megkötve tartotta, s alkalmat adott e nagy királynak, hogy megtörje a császár hatalmát, mely a keleti tengerig terjeszkedése által Svédország érdekeit fenyegette. A bárwaldei szerződés (1631. jan. 13-án Richelieu és Gusztáv Adolf közt) öt évre barátaik közös védelmére kötelezte ugyan őket, de midőn a svéd király váratlan és fényes sikere, lipcei diadala s előnyomulása a Rajnáig, Richelieu azon aggodalmát ébreszté fel, hogy a Rajna mellett a császáré helyett egy új s annyival félelmesebb hatalmasság fog támadni, mert annak élén egy kiváló egyéniség álland: a francia államférfi nem találta többé a svéd szövetséget hazája érdekeivel meg egyeztethetőnek. A jó viszony helyét csakhamar feszültség foglalta el, barátságuk hűlni kezdett s most Gusztáv Adolf egy Rákóczyval kötendő szövetség eszméjével foglalkozott.

Gusztáv Adolfnak volt követe az erdélyi udvarnál: Strassburg Pál, kinek eddigi feladata volt királya sógorasszonyának, Brandenburgi Katalinnak érdekeit védeni a fejedelem udvarában. A követ most már más feladatot is nyert: frigyét készíteni elő ura és Rákóczy közt.*) 1632, tavaszán midőn a nagy király Bajorországnak már ura volt, a tervbe vett szövetkezést is nagyobb erélyvel készíté elő s egyik bajor városban, Hersburgban, jún. elején fogadta Bonczidait Rákóczy postáját, ki urának feltételeit hozta magával: a fejedelem maga és családja sorsát eleve biztosítani akarja, a háború sorsát közösen kell hogy viseljék s a királynak azon kell lenni, hogy hadai a Rákóczyéval egyesülhessenek.

Gusztáv Adolf természetesenek találta e feltételeket. Eddigi sikerei, hadai előnyomulása már is oly helyzetbe hozták, hogy ez úton sokkal többet tehet érte, mint ha a saját szükségleteitől megvont pénzzel segítné, s ezért sürgetve kéri hogy minél hamarább induljon meg hadaival s igyekezzék terhén könnyíteni. Ő is mindenkép előmozdítandja érdekeit s ha bármi csapás érne, kárpótolni fogja.

A többi részletek elintézése Strassburgra volt bízva. Az alkudozás további folyamáról nincs tudomásunk, annyi bizonyos, hogy Rákóczy annak létrejöttén buzgón munkált. Az alatt, míg Gusztáv Adolf s a császár seregei a német csatásokon küzdöttek, az ő és Ferdinand követei Eperjesen alkudoztak, hogy az Erdély és Magyarország közt függőben levő kérdéseket kiegyenlítsék. Rákóczy a végmegoldás elé, Gusztáv Adolf óhajta folytán, hogy a német császár erejének egy részét a harctérről elvonhassa, mindig újabb akadályokat gördített, még mindig számítva a svéd frigy megkötésére, s mint maga mondá egy későbbi levelében, a Gusztáv Adolffal létrejött kiegyezés életbeléptetését csak ennek elesése gátolta meg, mert mielőtt a svéd király végzetes útjára ment volna, a lützeni csataterre, október elején az állott tervében, hogy

*) Gusztáv Adolf Hersburg 1632. jún. 25. irt levelének hátirata az svédiai király erdélyi fejedelemmel irt leveleinek mássa Nro 12 mutatja, hogy a két uralkodó közt nagyon gyakori volt a levélváltás. Fájdalom, a 12 levélből eddigelé csak ez egy nem lappang.

Ausztriába nyomul be, s e czélből már különféle készleteket a Dunára szállított. *)

A lützeni catastropha a helyzetet teljesen megváltoztató. A fejedelem még mindig halasztá Ferdinánddal a végkiegyezést, de midőn Strassburg 1633. máj. 20-án elvált udvarából, **) a németországi dolgok fejlődése pedig nem olyan volt, melyek kilátást nyujthattak volna neki sikerrel szövetségzni a protestans fejedelmekkel — végre szept. 28-án megköté a békét. S ettől fogva öt éven át nem alakultak úgy a viszonyok, hogy reménye lehetett volna országa, háza és vallása érdekeit ilyenmő szövetségessel mozdítani elő; ez idő alatt a svédek a portán irányában ellenséges állást foglaltak el, s megbuktatásán dolgoztak.

Ez öt év nem oltotta, hanem nevelte a háború lángjait.

Richelieu a király elesése után nem tartotta többé vesélyesnek Franciaországra nézve a svéd szövetséget, s 1633. ápr. 19-én megújítá a bürwaldei szerződést, sőt gr. Avaux — egyike azon kitarató finom diplomatáknak, kikkel Franciaország ez időtt oly bőven rendelkezett — négy havi kitarató alkudozással kieszközlé, hogy a Lengyelország és Svédország közt fenforgó egyenetlenségek elmozdítottak s e két ország meghosszabbítá a már-már lejárt fegyverszünetet.

S a mint a háború esélyei folytán Svédországtól egymásután szakadtak el németországi szövetségesei s állottak a császárhoz, Richelieu újabb bonyodalmakat tudott teremteni. 1634-ben újabb két évre szóló szövetséget kötött a németalföldi államokkal Spanyolország ellen, az olaszországi fejedelmeket egy ligába igyekezett hozni ismét Spanyolország ellen: s ezek közül egypárt meg is nyert. Mert Richelieure nézve a főkérdés Spanyolország gyengítése volt, melylyel fennállott még a diplomatiái béke, de a melylyel már folytatta a hivatalosan közzé nem tett háborút, mignem 1635-ben csakugyan megizente azt.

*) Gejer Erik. Gusztáv Geschichte Schwedens. Aus der schwedischen Handschrift des Verfassers, übersetzt von Swen P. Leffler III. Band. Hamburg 1836. — 219. l.

**) Okmánytár Rákóczy szövetségesei Történetéhez, 17. l.

A császárral is tényleg háborúban állott Franciaország, de a hadizenet Oxenstierna többszörös sürgetései dacára is még sem következett be. Mert Ausztriát politikai és vallásos tekinteteből csak gyengíteni s nem tönkretenni akarta Richelieu, s épen ezért egész erejével soha sem támogató Svédországot. E két ország — Francia- és Svédország — érdekeinek e háborúban voltak ugyan közös érintkezési pontjaik, de nem egy alapra voltak fektetve. Ezért nem volt frigyöknek belső intenzivitása — a vallás kérdése miatt közös actiojukban csak egy bizonyos pontig mehettek együtt. Állitott Richelieu a badak élére hugenotta vezéreket — politikájának csak szinezete volt hugenotta s nem lényege, míg a svédeké tisztán bevallott protestans politika volt. Innen sok félreértés, ellenkezés származott a szövetségesek közt, sőt a szövetség épen e miatt 1637-ben ismét a felbomlás, szakadás stadiumáig jutott, mignem gróf Avaux — a lengyel-svéd fegyverszünet létrehozója, oly kötelezés mellett, hogy Franciaország III. Ferdinándnak is megizeni a háborút — 1638. márcz. 6-án Hamburgban létrehozott szerződéssel kiegyenlité a Svéd- és Franciaország közt fenforgó félreértéseket s helyreállitá a kölcsönös bizalmat. S a hadizenet meg is történt.

A dolgok e fejlődése kívánatosá tette, hogy Rákóczy ismét a combinatióba vonassék.

II.

A helyzet következménye volt, hogy Rákóczy a Gusztáv Adolfal megszakadt alkudozások fonalát nem folytathatta a svéd hatalom képviselőivel.

Gusztáv Adolf halála után műve Németországon minden oldalon ingadozott, s a nördlingeni csatavesztés után Oxenstierna már türhető békét is elfogadott volna, ha a császár nem állit olyan követeléseket elé, melyeknél becsülete-sebbnek tetszett fegyverrel törni útát Németországon át haza. 1637-ben a svédek, kik, míg Baner át nem vette a parancsnokságot, német vezényszó alatt állottak, már Pomerániáig visszanyomultak, sőt ennek előrsze is a németek zsákmánya

volt, maga a harcztér is távolabb esett, hogysen Rákóczyval közös működést lehetett volna combinálni, s ki Oxenstiernának felvilágosításokat adott a fejedelemtől, Strassburg Pál ez iránt nem viseltetett jó indulattal. ¹⁾ Aztán Rákóczy helyzete sem volt olyan, mely támadását lehetővé tette volna: mig otthon függő ügyei Bethlen Istvánnal s Brandenburgi Katalinnal el nem intéztettek.

Az első érintkezés a szövetségesek és Rákóczy közt ezen criticus évben 1637-ben volt. A hesseni tartománygróf ez év elején egy német főembert, Merbolt Henriket a fejedelemez küldé. Daneczán, Lengyelországon át jött s márcz. elején már Kővárban volt, honnan a tisztartó »feles szabados« kísérettel ereszté tovább. ²⁾ Egy másik német követ is, már nem fő ember, hanem pap, megfordult ez év nyarán Magyarországon, hol Rákóczy bizalmasabb papjaival, s Erdélyben, hol magával Rákóczyval érintkezett. ³⁾

A XVI. és XVII. században szokásban volt papokat és tudós embereket követségekkel, politikai missiókkal bízni meg. Nagyrabecsülték a tudomány és lángész hatalmát, s nemesak az államtanácsokban, hanem a legkényesebb természetű követ-ségekben is látjuk szerepelni őket. — Oly időben, midőn Grotius Hugó Párisban Svéd- és Franciaország közt az egyenlenségeket sikerrel egyezteté ki, sem XIII. Lajos, sem Richelieu nem találták különösnek, hogy, mint az erdélyi fejedelem követe, egy gyula-fehérvári professzor mutatta be nálok megbízó leveleit.

Ez Bisterfeld János Henrik volt, európai hírű kitűnő író s oly nagy tudós, hogy kortársai e miatt az ördög czimborájának tartották, és a haldoklót a sáttánnal vitették el. Politikai szereplése történetünkben eddigelé merőben ismeretlen; kortársai, Kemény és Bethlen, elhallgatják — pedig ezek egyiké

¹⁾ »Azt az embert Strassburg corrumválta, én úgy vélekedem felőle«, írta Tolnai István 1637. aug. 13-án Rákóczynak a hollandi követ-ről, kiről úgy hallá »nem szintén mindenkben volna nagyságod jóakarója.« K. kamarai levéltár.

²⁾ Monaki, kövári tisztartó, Rákóczynak 1637. márcz. 11.

³⁾ Tolnai fennidézett levele s Rákóczy válasza rá aug. 17-ről: »Az német ember, ki Bényeivel bejött, emleget valamit, de hitel kellene hozzá, a portán pedig abban eddig mi hírünkkel semmi sem volt.«

sem volt jelentékenyebb az övénel; 1637-től 1648-ig Rákóczy összes diplomatai alkudozásaiban tanácsosal, tollal, követi missiók végrehajtásával nagy szerepe volt.

Három évben egymásután járta meg Nyugat-Európát: először 1637-ben, hogy tájékozza magát a külföldi szövetekezés esélyeire nézve; másodsor pedig 1638-ban. Rákóczy habozott e küldetés végezteljára nézve: a svéd követekkel Gusztáv Adolf alatt már jutott megállapodásra, már meg voltak határozva a szerződési pontok — s ezekkel a régi pontozatokat megújítani nem volna-e könnyebb, mint más távolabb eső hatalmasságokkal új szerződést kötni? De a hesseni tartománygróf követsége a legkeresztyénebb király tudtával kereste fel — s ő ez utóbbira határozta magát.

De Richelieu az ő irányában sem követett más politikát, mint Svédország irányában, melyet egész erejével támogatott akkor, midőn a háború kockája annyira ellene fordult, hogy egy catastrophától lehetett tartani, azonban cserben hagyta diadalmas zászlóit, akkor, midőn csatlakozás és közös actio által végsapást lehetett volna mérni a császár erejére. Maga hívta fel a szövetekezésre az 1637-ki súlyos napokban, pártolta az eszmét az 1638-ban Hamburgban Svédországgal tartott egyezkedések folyama alatt, sőt követet is küldött hozzá, de aztán — bizonytalan ígéretekben engedé feloszlni az egész egyezkedési kísérletet. Már ekkor nem félt Németországtól, most a svéd hatalom növekedését kelle hátráltatnia.

Bisterfeld 1638. nyarán volt Párisban. A király és Richelieu fogadták — s alkudozási alapul elfogadták az általa Párisba vitt pontokat: mely kellő megsegítését, a háborúnak közös erővel folytatását, s a háború minden esélyeire nézve az ő és családja sorsának biztosítását foglalta magában; és ohajtásához képest teljhatalmú követet küldtek hozzá. ¹⁾

A követ du Bois d'Avaugour volt. Magával vitte XIII. Lajos levelét a fejedelemhez, melyben ezt rokonának szólítá; felhívta, hogy követének adjon teljes hitelt, mint a ki részletesen közlendi vele az ő szándékát. Egy más kis czédulát is vitt magával du Bois, egy arasznyi hosszú s alig két új széles

¹⁾ Okmánytár Rákóczy szövetekezési történetéhez 23. l.

papírszalagot, mely bizonynyal azért volt oly kicsi, hogy a megbízott elfogatása esetében is el tudja rejteni, s melyre Bisterfeld latinul e szavakat írta: »Bizonyítom, hogy nemzeti du Bois d'Avangour úr magasságodhoz királyától felhatalommal küldetett, s hogy méltóztassék neki hitelt adni.«¹⁾

Du Bois ősszel érkezett meg Erdélybe, kerülő úton Velenczén és Tömösváron át, titokban és incognito. A fejedelem ez időtt — october közepe volt — Beszterczén tartózkodott, hol törvényszéket tartottak.

A törvényszékek nemesak munka, hanem ünnepélyek napjai is voltak, melyeket az udvar s főurak jelenléte gyakran népessé s fényessé is tett. Itt kelle du Boist fogadni, az ünnepélyek zajában, de titokban s annyira elleplezve, hogy sem az udvar, sem az összegyűlt nép nesztét se vegye ez alkudozásoknak. A fejedelem Kemény Jánost, az ország hadai generálisát nézte ki közbenjárónak — s Kemény, szerencsétlenségre, épen ekkor késett. Egy-két bosszús szó, mit Rákóczy önkénytelenül kiejtett, felkölté az udvar figyelmét s a tanácsurak egyike, Serédy István, egy eszes, de csipős és élezelni szerető főúr, már köszörülte nyelvét Kemény rovására. »Búcsuzz el, öcsém!« mondá neki, midőn két nap múlva megérkezett, s ugyancsak leesett az álla, midőn Kemény a fejedelemtől a magánkihallgatásról nem távozási engedélylyel, hanem egy nagy arany serleggel s vörös-skárlát mentével lépett ki.²⁾ Senki sem értette, mi történt.

A mi pedig történt: az volt, hogy Kemény bízott meg közvetíteni az egyezkedést a fejedelem és követ közt. Du Bois Besztercze mellett egy faluban vonta meg magát, hova Kemény »mintegy sétálásképen« kijárogatott. De oly éles volt

¹⁾ Ugyanott a 29. lapon mindkét levél közölve, melyek eredetije Vörösvártt őriztetik. Az Okmánytár 445. l. d'Avaux du Bois de Larroix-nak nevezi.

²⁾ Du Bois d'Avangourról azt írja Kemény Emlékirataiban, hogy 1642. ősszel volt Erdélyben. Mind megbízó levele, mind Rákóczynak válasza, — Okmánytár 19—32. l. — világosan kimutatják, hogy Kemény az évre nézve tévedett. Nem kell feledni, hogy ő Emlékiratait Krimben ez esemény után 30 évvel írta, tehát nem csoda, ha az évszámra nézve emlékezete megecsalta.

az ellentét a francia korona követelése s a fejedelem feltételei közt, hogy kiegyezésről szó sem lehetett. D'Avangour azt kívánta, hogy a fejedelem táborba szállása előzze meg a szövetség feltételeinek pontos foglалását, — Rákóczy megfordítva, a szövetkezéstől tette függővé táborba szállását.

Kemény néhány napig lovagolgatott a falu és város közt, mignem egyszer jelenté a fejedelemnek, hogy egy »szolgálatot kérő officzér« kér kihallgatást. Ez volt du Bois ünnepélyes elfogadása és egyszersmind elbocsátása.

Nov. 15-ike volt. Rákóczy kis ember volt, de, mint fenmaradt képei mutatják, csontos és jól megtermett. Éles szemekkel vizsgálta, a kivel beszélt, s magatartását, a kikkel keveset érintkezett, komolynak, ridegnek tarták. De jellemének ereje, szívóssága modorán tükrözött s ezt néha makacsságnak vették tőle. E vonásokat olvashatta le arczáról du Bois is, midőn trónja elé lépett s megbízó levelét átadta: »Királyom küldé — mondá beszéde elején — magasságodhoz e levelekkel, jelentvén, hogy a Bisterfeld úr által vele közlöttel egyetért.« Ez egyetértés, mint a beszédből kitűnt, abból állt, hogy a király elfogadja az elébe tűzött 14 feltételt, a háború első évére 140,000, a többire 100,000 tallért ígér, oda hatand, hogy Banér, a svéd hadak vezére, vele közösen működjék, csakhogy ő tüstént támadja meg a császárt. »Ezeken kívül — végzé a követ szavait — a bibornok ő eminentiája csókoltatja magasságod kezeit.«

Rákóczy hosszan felelt, s mint államirataiban rendszeren, itt is igyekezett magát kimagyarázni. Eddigi buzgalmának, törekvéseinek mondhatni egész történetét elmondá, hadd tűnjön ki, hogy nem rajta múlt az actioban részt nem vétele. Ő nagyon méltányos feltételekkel küldötte követét a királyhoz, s nem is kételkedett, hogy ő, a követ, megerősítve magával hozza e pontokat. Hogy nem történt meg, azt hiszi onnan van, mert el akarják halasztani, annyival inkább, mert már Hamburgban kétszer is — az 1637. és 1638-iki svéd-francia alkudozások alkalmára czéloz — ventilláltak. De a dolog sürgős, a húzás-halasztásból hazájára veszély háramolhat, — ha tehát a szövettek szolgálatával akarnak élni, mutasson a követ valami szolid kézzel fogható szerződést, mert ő kész szolgálni az igaz ügyet előre megállapított feltételek alapján,

s még a török előleges megkérdezése nélkül is, melynek ő nincs annyira alávetve, hogy akarata nélkül ráerőszakolhatná,¹⁾ de különben isten és angyalai előtt tiltakozik, hogy nem tehet róla, ha vonzalmát nem mutathatja ki tényekkel.

A mi hát történt, az volt, hogy a Hamburgban már kétszer is ventillált pontokat most újra formulázták. Saját személyére vonatkozólag három pontot tűzött ki, melyet a szövetségesek a portánál tartoznak kieszközölni; 1) adjon ez török-tatár hadakat mellé minden lehető ellenség, még a lengyelek ellen is; 2) azt, kit a rendek fiai közül utódjává választanak, erősítse meg a porta; 3) Székely Mózes, a portán hizlalt fejedelmi praetendens, küldessék haza, kinek ő teljes bocsánatot ad s javait is visszaereszti. A szövetségesek pedig kötelezik magokat: hogy minden ellenség ellen védelmezik, ha e háboruban elvesztené birtokait, őt és utódait évenként 120,000 tallérral segítik, biztosítják Erdély és Magyarország összes politikai és vallásos jogait, a catholica egyházét úgy, mint a protestansokét, de azokhoz semmi jogot sem formálnak, évi segélypénzzel és segéd hadakkal látják el, nélküle és ellenére békét nem kötnek, s őt és utódait a háború minden következménye ellen védik.²⁾

Kemény e tervezetet, — mely épen az ő fogalmazatában maradt ránk — »képtelen conditiok«-nak nevezi. Ugy van, képtelenek voltak: de Rákóczy csak kiindulási pontul vette ezeket, melyek a körülmények szerint lényeges módosításokon mehetnek át. Mint ilyeneket vette du Bois is, ki Konstantinápolyon át tért haza, hogy lehetőleg rövid és biztos uton menjen, urának eljárása eredményéről jelentést teendő.

Gusztáv Adolf halála óta az 1639-ik év volt legalkalmasabb a közös actiora. 1637-ben ők még Pomeraniáért, utolsó németországi birtokukért küzdöttek: de Gallus már 1638-ban ott hagyta Pomerániát, nyomban üzetve Banér által. 1639-ben

¹⁾ »Cum quamvis videamur aliqua ex parte ipsis tributarii, tamen non ita subjecti ut mancipes, vel vero, ut nobis tale aliquid praeter voluntatem nostram veli imponere,« mondá maga Rákóczy.

²⁾ A beszédek és pontozatok az Okmánytár 29—32. ll. vannak közölve.

pedig a chemnitz-i diadal utat nyitott ennek Csehországba s május 19-én Prága kapui előtt állott. Tábora telve volt cseh menekülőkkel — ah, mi megváltozottak találták ezek hazájokat, melyben egy protestans pap, egy protestans templom sem volt. Banér és Veimari Bernát ez évben a Dunánál akartak találkozni — légyott, melyben Rákóczy számára is volt szerep fentartva, de melyet Bernhard halála meghiusított.

S talán egyéb is. Nem a conditiók képtelensége volt itt a főök: sokkal képtelenebb conditiokból formulázott már d'Avaux szövetségést Svédországgal, mint milyeneket d'Avaugour haza vitt Erdélyből. Nem Kassai Istvánnak, Rákóczy első miniszterének németessége s békeszeretete döntött itt, sokkal elhatározottabbnak mutatják Rákóczyt levelei, hogysem e vád érhetné. Ha kevesebb fényes diadal-utat tesz Banér a svéd vezér, mint milyent tett Stettintől Prágáig, s ha kevesebbé magasra emeli fel hazája lobogóját, Richelieu sem tartotta volna Franciaország s a catholicismus ügyére nézve veszélyessé válhatónak egy új hugenotta szövetséget vezetni Banér karjaiba. Az egész szövetzési kísérlet megfeneklett, s nem szorított többre, mint meggátlani, hogy Rákóczy és a császár közt közeledés történhessék.

1639. áprilisében Bisterfeld újra útra indult Párisba,¹⁾ útját Lengyelországon át Danzig felé vevén. Májusban már fogadta XIII. Lajos, s elhatározását de la Barde által kézbesítetté is neki. Maga a király is ohajtja, hogy a szövetség minél hamarább létrejöjjön, s erre fel is hívta a svéd korona hozzájárulását, de főként a gyalogság átküldésére vonatkozó kívánata talált nehézségekre. Azonban d'Avaux-t utasította, hogy hozza rendbe az ügyet a svéd koronával, s aztán menjenek biztosok Erdélybe a szövetség megkötésére. Utasította Cesit is, új portai követét, hogy a török viszonyokra vonatkozó három pont elfogadását sürgesse, eszközölje ki. Addig is,

¹⁾ Tolnay István Patakról ápril 23-ről írja Rákóczynak, hogy Bisterfeld ott van, de az út Danzika felé most teljesen úgy elfogódott, hogy csak hajnal fog átvergődni. Alumnus is ment vele ki. Eredetije a m. kir. kamarái levéltárban.

míg ezek eredményre vezetnének, tartózkodják a fejedelem a római császárral békére lépni.¹⁾

Ezen három pont felett csakugyan folytak tárgyalások a portán, hova a Bisterfeldtől nyert értesítések alapján még a nyár folytán nagykövetül Tholdalagi Mihály, kit csak a legfontosabb s legtitkosabb ügyekben szokott alkalmazni Rákóczy, küldetett be. E három pont volt: török és tatár segély adása, Rákóczy egyik megválasztandó fiának a trónjelöltségben megerősítése s Székely Mózes hazaküldése.

Toldalagi és követtársa Körösi István jul. utolsó feléből leveleket kézbesítettek Césynek a francia követnek, melyre az aug. 21-én válaszolt. »A király is — mondá — megparancsolá, hogy az magasságod által sürgetett ügyben nem kell időt veszteni.«²⁾ Három nappal utóbb Toldalagi a követnek ilyenmő nyilatkozatait komolyan véve, a kapitihát (azaz: állandó portai ügynököt) hozzá küldte. Menjen el személyesen a nagyvezérhez, de csak titokban, — mert nyilván nem teheti, miután még nem volt szemben a szultánnal — s e három feltétel végrehajtásáért ígérjen a hatalmas császárnak 20,000, a kajmakamnak 10,000, a vezérnek 6000 tallért. Bizvást teheti: Sz.-Márton napra megküldi ura a pénzt, s ha jobban tetszik neki, nem a francia király, hanem a fejedelem nevében kösse le az ígéretet, kikötvén, hogy a segélyhadakat adják ugy mint Bethlen alatt.³⁾

De daczára, hogy a fejedelem a három conditio létre-

¹⁾ Okmánytár 32. l. XIII. Lajos levele Rákóczyhoz, mely az Institut könyvtárában Párisban a Godefroy gyűjteményben (Portefeuille 490.) őriztetik, így hangzik: A mon Cousin le prince de Transylvanie George Ragozzi. Mon cousin, j'envoie vers vous ce mien député pour vous informer bien particulièrement de mes bonnes et sincères intentions sur ce que le vostre a icy proposé, sur quoy je vous prie d'adjouster entière creance a ce que mon député vous fera entendre, et aux assurances qu'il vous donnera de mon affection en vostre endroit, priant sur ce Dieu qu'il vous ayt, mon Cousin en sa Sainte garde. Escrit a St. Germain en Laye le IX. May 1639. Louis.

²⁾ Cesy levele Rákóczyhoz, Török-Magyarkori Államokmánytár III. k. 38. l.

³⁾ Toldalagi utasítása Réthinek. Gr. Mikó: Történelmi adatok I. k. 244. s köv. II.

hozására szükséges fizetéseket magára vette, a dolog nem haladt. holdalagi néhány héti ott mulatás után eredmény nélkül tért haza, a francia és hollandi orátorok további nótáztatásával Rétit bizván meg.

Ez alatt Bisterfeld elhagyta Párist, s útját a németországi szövöttekkel s a svédek felé vette. Banér nem volt idegen Rákóczyt is bevonni az actióba, de midőn Weimari Bernáttal a Duna mellett tervezett találkozását ez utóbbinak halála (jul. 8-án) meghiúsítá, s Banér maga is e miatt kénytelen volt visszavonulni Csehországból, és a harcztér Németország távolabbi részeibe tétetett át: a Rákóczyval való szövöttezés nem mutatkozott többé annyira szükségesnek, s az egész tervezet elmaradt. D'Avaugour, Franciaországban a lengyel udvarnál követe, junius 26-án arról értesíté Rákóczyt, hogy a svéd és francia udvarok közt folynak a tárgyalások a vele kötendő szövetség ügyében, s két nap mulva már örömmel jelenté, hogy a francia és svéd biztosok útban is vannak, »kik teljhatalommal vannak felruházva, tisztességes feltételek mellett megkötni a szövetséget.«¹⁾ De ezek a biztosok soha sem érkeztek meg s a szövöttezés kérdése teljesen elejtetett ezúttal.

Bisterfeld ősszel hazaérkezett, s a fejedelem Serédyt küldte a portára, hogy az adó beszolgáltatása alkalmával sürgesse a három pontot. Serédy sürgette is, hanem Cesy és de la Haye francia orátorok folyton találtak leveleikben mentséget, hogy miért nem juthattak még e kérdésben eredményre?²⁾ Nem is jutottak soha eredményre, — Rákóczy pedig ezután elégnék tartá koronkiut utasítani a portára küldött követeit, hogy a bizalmas viszonyt velök fentartsák.³⁾

¹⁾ Dr. Ötvös Ágoston, Rejtelmes levelek: 15—27 d'Avaugour fentüntetett levelei közölve vannak. »Varias habere se a legatis gallico et svecico, qui Stetini modo sunt, ad C. V. literas, quae procul dubio significant mox apud eum fore jussu Dominorum suorum certos homines plena instructos potestate foedus tractatumque quos novit conditionibus concludendi.

²⁾ Államokmánytár III. 55. és 56. l. de la Haynek 1640. jun. 20. s febr. 27-én irt levelei. »Verum huic rei mox totus incumbam« — írja.

³⁾ L. Serédynek Réthinek adott utasításait az államokmánytárban. M. TUD. AKAD. ÉRTEK. A TÖRT. TUD. KÖR. 1878. 2

III.

Rákóczy eddigi törekvéseinek központját képezte első sorban a francia koronával s csak ennek garantiája mellett szerződni a többi szövetségesekkel. Ő minden lépését határozott biztossággal akarta tenni, fedezni kívánván magát minden eshetőség ellen: de e miatt maga a szövetség hiúsult meg. Igaz, hogy Richelieu bizonyos pontig vezette s fentartá az operatiót a spanyol catholicus systema ellen, — de ő csak a spanyol systemát akarta megbuktatni s helyébe a francia catholicus systemát tenni, a protestantismuskak pedig, mely abban az időben az alkotmányosságot képviselte, tülemlkedését nem akarta megengedni. Rákóczynak a svéd korona volt természetes szövetségese.

Banér 1641. máj. 20-án meghalt. Guebriant a francia vezér egy maga nem tudott a helyzet urává lenni s a szövetségesekre válságos napok következtek, melyet nem hártott el az, hogy Avaux ügyessége jun. 30-án Hamburgban Francia-és Svédország közt új szövetséget hozott létre. A szövetséges sereg lázongott, megtagadta az engedelmisséget, kijelenté, hogy a fővezérnek többé nem fog engedelmessékedni, s még politikai concessiókat is követelt. Ekkor a svéd korona egy beteg embert nevezett ki fővezérré s kényszeríté, hogy e tisztet fogadja el, de késő őszig ez sem mehetett a táborba, melytől a legidősb tábornok megvált, Wrangel távol volt, Wittemberg hadképtelen, né lett s Guebriant is eltávozott a francia csapatokkal. Midőn végre a fővezér megérkezett, ez még akkor is annyira beteg volt, hogy kezét lábát sem bírta mozdtítani, nyugágyon vitette magát s már holt hírét költötték.

Ez a fővezér Torstenson volt, Gusztáv Adolf növendéke, Banér harcztársa, épen oly nagy tehetség mint ez, de ennél kitartóbb s több lélekerővel bíró és a király után kétségtelenül a legkiválóbb svéd tábornok. Fogság és táborozás egészen megtörék s betegsége miatt szabadságidőt kért, melyet 1641. elején nyert meg, de nem soká élvezhetett, mert fővezérré kineveztetése ez év végén már a táborhoz szólítá.

A meghasonlott, versenygő, csüggedt serget új élet szállta meg — visszanyomottból támadóvá lett. Az ellenség visszavonult Szászországba s Torstenson már 1642. marc. 27-én átkelt az Elbén, april 24-én beveszi Grosz-Glogaut, csakhamar megveri s elfogja a lauenburgi herezeget, a császáriakat Morvaországba üldözi, jul. 5-én beveszi Olmützet s ezredesét Hellmut Wrangelt Bécs közeléig csatároztatja. Egy félév alatt egészen urává lett a harcztérnek.

E szorongatott helyzetében a császár összeszedte erejét s új hadakat készült a csatátérre küldeni. Torstenson ellenben a maga részéről új szövetséges után nézett, ki legalkalmasb legyen ez erőfeszítést meghiúsítani vagy legalább paralyzálni.

Rákóczyra gondolt.

Két ezredesét, Dörflingket és Plettenbergket Erdélybe küldé (1642. jul. 29.) A tábornagy ez első levele latin nyelven írva, erős vonásokkal, de a helyzet tiszta ismeretével festé Erdély és a római császár egymás közti viszonyát, ennek kitartó törekvését ez ország elnyomására s Erdély fejedelmének küzdelmeit s olykori bukásait. De mi várna ez országra, ha a császár nagymérvű törekvései sikerre jutnának? Közös ügyeik, közös érdekeik kívánják, hogy ők bizalmas összeköttetésbe lépjenek egymással terveikre, céljaikra nézve, s mint-hogy ily törekvés levelek által el nem érhető, meghatalmazottakat küldé hozzá annak eszközlésére.¹⁾

A meghatalmazottak megjárták Erdélyt, Fehérvártt a legszívélyesb fogadtatásra találtak, annyira, hogy Rákóczy előzékenysége, készsége meglepte őket, velök adta a pontokat, melyek mellett kész fegyvert fogni, de úgy ha a két korona — a svéd és francia — azok iránt kellő biztosítékokat nyujtanak. E pontok már kevesbbé voltak követelők mint az 1638-ikiak s lényeges engedményeket tartalmaztak; már nem kívánta, hogy a szövetségesek eszközljék ki fiának utódjává erősítését a portán, azt már ő maga végrehajtá, hanem fentartá, hogy a megtámadtatások ellen tartozzanak őt, családját védeni, elűzetésök esetére évi 40,000 tallérral segitni őket,

¹⁾ Ez érdekes és emelkedett hangon írt okmány közölve van az Okmánytár 25. l.

támadása esetére svéd gyalogokat kért maga mellé, óhajtá, hogy a portai engedély megnyerésére szükséges pénzhez e két állam 30,000 tallérral járuljon, s hogy nélküle és ellenére békét ne kössenek.¹⁾ Ezekre nézve kívánta ő, hogy a két korona biztosítékot nyújtson.

Torstenson, a mint ezredesei Rákóczytól visszatértek, megtette a lépéseket, hogy a svéd korona megerősítse Rákóczy pontozatait — de onnan a válasz a vállalat nagy kárára késett. Ez alatt Torstenson kénytelen volt ezen és morvaországi posztóját feladni, — szeptemberben Lipcse alá ment, s oct. 23-án e város alatt Leopold herczegen és Piccolominin teljes diadalt aratott. Ez útjában, táborában Rákóczynak megbízottjai voltak,²⁾ kiket a tábornagy decz. 20-án, miután Stockholmból a választ addig sem kapta meg, általános biztatásokat tartalmazó levéllel hazabocsátott.

A svéd királyné régens gyámjainak válasza még azután is csak hetek múlva érkezett meg. A korona tanácsa sokat várt ugyan Rákóczy közreműködésétől s a stockholmi francia követtel báró Rosséval egyetértve fel is hatalmazta a tábornagyot, hogy a Rákóczy által kívánt pontokat a két korona nevében megerősítse, s hogy a kért gyalogokat a fejedelemtől nyerendő lovasok fejében hozzá bocsássa, de csak oly kikötéssel, hogy Rákóczy rögtön actióba lépjen, és a svéd és francia koronákkal kötendő szövetségi pontozatok megállapítása végett, Hamburgba biztosokat küldjön.³⁾

Torstenson ez értelemben nyomban a felhatalmazás kézhez vétele után Rákóczyhoz Noldet, egy svéd nemeset küldötte. Ő már akkor Sléziában volt Strehlenben, oly tervvel, hogy ismét Csehországba s onnan Ausztriába vezeti hadait, egyesülendő a Duna mellett táborozó s ez oldalon előnyomuló francia-weimari haddal. Torstenson terve volt Rákóczyt

¹⁾ Maguknak e pontozatoknak Rákóczy által eszközölt formulázata lappang: de fel vannak sorolva a svéd korona által 1642. nov. 23. kiadott leiratban az Okmánytár 435. 436. l.

²⁾ »Die Herren zu mir anhero abgeordnet gewesen« mondja Torstenson dec. 20-iki levelében.

³⁾ »A svéd királyné és ország tutorainak illetőleg régensének« elhatározása Stockholmban 1642. nov. 23-án kelt. Okmánytár 434. l.

rögtöni támadásra birni, s e három oldalú szorongatás által oly békére kényszeríteni a császárt, melyhez a feltételeket ők szabják meg.

De Rákóczyra vonatkozólag elhibázott lépést tettek. Bármennyire őszintén csatlakozott is a fejedelem a szövettettekhez, bármennyire óhajtott is diadalaikban, eredményeikben osztozni, buzgalma nem ment annyira, hogy maga és országa sorsát hajlandó lett volna *egy szó* koczkájára tenni: még akkor sem, ha e szó Torstensontól jött.

Mert a tábornagy Noldetól sem többet sem kevesebbet nem küldött a fejedelemnek — egy levélnél. Való, hogy e levélben »igaz szavára és lovag parolájára leghatározottabban«¹⁾ biztosítá, hogy a két ezredestől átküldött pontozatait a két korona meg fogja erősíteni, — de e nyilatkozat erejét maga meggyengíté azzal, hogy Hamburgba biztosok küldését s hadainak rögtön felültetését sürgeté. A porta engedélye — mondá — nem fog késni, mert mint ő értesült, a francia orator Konstantinápolyban már kapott királyától utasítást, hogy azt kellő helyen sürgesse. S a mint előbb nyomult és hadaival újabb diadalokat aratott, egy hó múlva újra sürgeté támadását.²⁾

Az első levelet a svéd nemes Fehérvártt 1643. ápr. 26-án kézbesíté Rákóczynak, ugyanakkor Bisterfeldnek is adott át egy levelet, s nem sokára rá a második levél is megérkezett. Az udvarnál még mindig két egymással küzdő áramlat dolgozott: a fehérvári tanár az interventio mellett, Kassay az öreg, beteges koraltnok pedig az ellen. De valamint az utóbbi nem lépett fel nyíltan ellene, csak halasztani akarta a dolgot: az első is csak kellő biztosítékok mellett kívánta a háborúban részvételt kimondatni.

¹⁾ Torstenson ezen levele Strehlen 1643. febr. 25-én kelt. »Also thus Ew. Fürstl. Durchlaucht ich immittelst bey meinen wahren Worten und cavaliers parole auß krefftigste hiemit versichern, was Ew. Fürstl. D. in dero desideris mir im Vertrauen zu erfönnen sich haben beliben lassen . . . « azt a két korona meg fogja erősíteni. Okmánytár 40. l. Hogy a Rákóczyhoz küldött svéd nemes Noldé volt, erre nézve lásd Okmánytár 30. s 63. l.

²⁾ Kelt Mallschwitz 1643. marc. 26. Okmánytár 44. l.

S meg volt-e Torstenson leveleiben a kellő biztosíték?

Kassayt betegsége Fehérvártól távol tartá, s Rákóczy írásban közlé vele elhatározását. Nem ilyen leveleket várt ő, hanem szövetség-levelet, diplomát — s csalódása lehangoló. Ő nincs megelégedve a tábornagy asscuratoria formájú missilis leveleivel, mert ő országokkal akar conföderálni, »ki nem egy személyből s házi cselédből áll« s »nem fluctuáló elmével s indulattal, hanem tökéletessel s állhatatossal« akar a szövetségbe lépni. De a tábornagy ígéreteinek alapja hibás. Ő nem vadászsa a világi dicsőséget, de a mely helyre isten őt helyezé, azt ő nem vetheti kockára, annak virágzó állapotját fenékel fel nem fordíthatja. ¹⁾

Mind ezt elmondá Rákóczy Noldenak is, s bár nem oly élesen, megírta ő is, meg még terjedelmesebben Bisterfeld is a tábornagynak. Sőt a dolog könnyítése végett a fejdelem egy, saját szempontjából tekintve lényeges engedményt tett: nem kívánta, hogy mind a két korona, hanem egyelőre hogy a svéd korona biztosítsa diploma alakjában a pontokat úgy mint azok össze vannak írva. ²⁾ Bisterfeld ehhez hozzá tette, hogy küldjön a tábornok egy megbízott embert, kivel ura tanácskozhassék, s ki ha szükség lesz rá, a portára is mehessen, s az engedély kinyerésére szükséges pénzt magával vigye. Ez jobb lesz annál, mint hogy Erdélyből Hamburgba menjen a megbízott, mert így a dolog idő-nap előtt kiviláglanék s a császár a határszélek megerősítése által meghiúsitná a tervezett egyesülést. Követeléseit — lényegében ugyanazokat, melyeket a múlt évben a két ezredestől megküldött Torstensonnak — 10 pontba foglalva a levelekkel együtt átadta Noldenak s maga részéről is küldött a tábornagyhoz követet.

Mire Nolde s Rákóczy követe Hodosi elindultak, a harcztér újra megváltozott. Torstenson diadalmasan és villámsebességgel nyomult Cseh- és Morvaország szívébe, míg a követ

¹⁾ Rákóczy ezen votumot egészen sajátkezűleg írta s úgy szólva belső rejtett gondolatait tárja fel. Okmánytár 46. l.

²⁾ Bisterfeld levele kelt Fehérvárt 1643. máj. 3. Rákóczy levele Fehérvár máj. 4. Ez utóbbi egészen titkos, számokkal írott. Okmánytár 48—51. l. Rákóczy követeléseit németre fordítva Németországban 1644. jelentek meg.

Lengyelországon és Slézián át Szászországnak vette útját s jún. elején Zittauba érkezett. Ekkor tájban a tábornagy már Morva-Treib alatt táborozott, onnan Littauba tette át főhadiszállását s az előbbi helyről Rákóczyt tudósítá, hogy követe levelét kézbesíthesse, kénytelen lesz visszakerülni Slézián és Lengyelországon át — az utóbbi helyről pedig Bisterfeldet értesíté, hogy a két ezredes által küldött pontozatokat Dörfling visszahozta Svédországból, a királyné jóváhagyásukat engedélyezé s ez alapon legyőzve ura aggodalmait, igyekezzék őt bevonni az actióba. ¹⁾

Hetek multak el, s Torstenson még nem találkozhatott sem Hodosival, Rákóczy követével, sem Noldeval. Az út Sléziából Morvaországba nem volt bátorságos, s minthogy ő hadi tervének keresztülvitelében Rákóczy közreműködését már igénybe akarta venni, új főhadiszállásáról Dobitschauból egy új követet küldött hozzá: Korintz Sobek Györgyöt, ²⁾ sürgetve hogy miután a királyné őt a fejdelem pontozatai elfogadására, teljhatalommal látta el, méltassa ez határozott válaszra.

Sobek az akkori viszonyok közt szokatlan gyorsasággal utazott: Dobitschauból 10 nap alatt Deésen volt. Innen írt jul. 2-ről Rákóczynak Gyula-Fehérvárra, kérve, hogy a bizonytalanságnak, melyben a tábornagy a miatt van, hogy Hodosi küldetése céljáról nem szerezhet tudomást, vessen véget s igyekezzék seregét felültetni s a tábornagyéval egyesíteni — annyival inkább, mert ez csak a vele egyesülés kedvéért tette át a harcztér Morvaországba. ³⁾

Rákóczy e tudósításokat csaknem egy időben kapta. Válaszával hamar készen volt: kívánja, hogy pontozatait a két korona közül legalább az egyik ratificálja. Bisterfeld bővebben kifejté előtte a helyzetet, s tanácslá, hogy a svéd korona teljhatalmát valamelyik svéd főúr által küldje el, ki azt

¹⁾ Az első levél kelt Mährisch-Treib 1644. jún. 8-án, a második Littaun jún. 12. Ez utóbbi egészen titkos számokkal írott. »Und in allen willfarig erbothen denselben« t. i. a pontokra nézve.

²⁾ Torstenson levele s Sobek menedék-levele 1643. júl. 2-án kelték a régi naptár szerint, azaz jún. 22-én. Ő éppen 10 nap alatt ért Erdélybe.

³⁾ Sobek levele, Okmánytár 60. l.

a kivájt nyeregkápában elrejtheti s Lengyelországon keresztül biztosan magával hozhatja, hova a munkácsi kapitány pár száz lovas kíséretet elibe is küldend. De e követre a fejedelmi megbízott már Krakóban fog várni egy ottani polgárnak, Tori Vilmosnak, a házában. A fejedelem már befejezte hadi készületeit, s a követtel az egyesülés idejéről, módozatairól végezni fog. Addig is intézkedjenek, hogy az első részlet-fizetést — 50,000 tallért — fölvehesse, utasítsák a portai francia követet, hogy a diván beleegyezésének megnyerésére tegye meg a lépéseket, ő a maga részéről 20,000 tallérral járuland annak költségeihez.¹⁾

Mielőtt Torstenson e leveleket megkapta volna, már értesült Hodosi küldetésének céljáról s Nolde eljárásának eredményéről. A kívánat lényegének nem állván módjában eleget tenni, mert jelenlegi morva főhadiszállásáról a diploma megszerzése több havi időt venne igénybe — új közvetítő ajánlatot tett Rákóczynak: ha ez a keze közt levő hitlevél biztosítékát kielégítőnek nem tartja, ő azonfelül még két, általa választandó főtisztet küld hozzá kezesül, kiket a diploma megérkezéig magánál tarthat.²⁾ De mintha maga is érezte volna, hogy ezzel nem fogja Rákóczy aggodalmait eloszlatni, a dolog végeldőlését pedig minden áron siettetni akarván: néhány nap múlva még ennél is több biztosítékot ajánlott.

A Rákóczy által kívánt pontozatokat maga személyesen, mint a királyné meghatalmazottja, saját neve és pecsétje alatt pontonként határozott nyilatkozattal megerősítette, jelesül: a francia király konstantinápolyi követe a diván engedélye kinyerésében teljes tehetségével működni fog, a fejedelmet és utódait a francia és svéd koronák a császár ellen megvédik, s ha esetleg trónjuktól megfosztatnának, ellátásukról gondoskodandnak, — Erdélyt megtartják jogaikban

¹⁾ Rákóczy levele kelt júl. 6-án, Bisterfeldő júl. 9. Ezek csak a jún. 8. és 12-én kelt levelekre válaszok. Miután azonban a Plettenbergnek írt levélben meg van említve, hogy ennek írását Iekriczkyt Fehérvárott tartják, ez mutatja, hogy már akkor a Sobek által hozott levél is kezükben volt. Okmánytár 61—64. II. Az e tárgyban aug. 8-án kelt válasz a 73-ik l.

²⁾ Torstenson Rákóczyhoz júl. 8-án, Bisterfeldhez júl. 11-én írt. Okmánytár 64—69.

kiváltságaikban s a katolikusok, reformáltak és evangélikusokra nézve — az unitaria vallást Rákóczy, mint tudva van, nem kegyelte — a szabad vallásgyakorlatban; jogot sem Erdélyhez, sem Magyarországhoz soha sem formálnak, a háború alatt Rákóczynak az első évben 200,000, a többiben 150,000 tallért adnak, táborában három ezer vitézt tartanak, sőt, ha kívántatnék, többet is csatolnak s számára toborzási helyeket jelölnek ki; békét csak vele egyetértve fognak kötni s ha annak létrejötte után az osztrák ház megtámadná a fejedelmet, a szövöttek meg fogják védeni; Erdély s a porta közt fennálló békének megszilárdításán fognak dolgozni, s végre mindkét fél követei meg fognak esküdni, hogy e feltételeket megtartják.¹⁾

Ezen pontoknak Rákóczyhoz vitelével egyik kiválóbb főtisztjét: Rebenstock Jakab ezredest s a svéd szolgálatban levő magyar születésű kapitányt Orbay Andrást bizta meg,²⁾ utasításul adván nekik, hogy az okiratot mindjárt az első kihallgatáson nyujtsák át, tüzetesen mutassák ki, hogy mennyire alkalmas időpont ez a császár megtámadására, a kereszténység és szabadság ügyének előmozdítására; a portai engedélyre szükséges 30,000 tallért a két korona nevében igérjék meg, alkudozásaikban pedig egészen a tábornagynak adott királyi teljhatalomhoz tartásuk magukat.³⁾ A Rákóczyhoz intézett megbízó levél Rebenstock előkelő állását, teljes megbízhatóságát, kipróbált hűségét emeli ki, kibe is teljes bizalmat fektetheti.

Rebenstock aug. elején betegen érkezett Munkácsra: honnan jöveteléről Balling, a munkácsi kapitány, a fejedelmet,

¹⁾ Az Okmánytár 276—282. II. közölve vannak Rákóczy pontozatai és Torstenson elfogadása francia nyelven, úgy, mint ezek a francia király követe által ratificált szerződéshez csatoltattak. 1644-ben németre fordítva is megjelentek. Az eredeti latin szöveg lappang: mert Katona közlése Hist. Crit. XXXII. 324. l. az ő saját fordítása.

²⁾ Rebenstock meghatalmazó levele kelt a régi naptár szerint 1643. júl. 18-án (tehát júl. 28.) az Orbayé júl. 21-én. Ez utóbbi Orbayt, mint ügyes katonát dícséri, s felemlíti, hogy tőle, mint magyartól, részletes értesülést nyerhet a háború eddigi folyamáról.

³⁾ Az utasítás az Okmánytár 62-ik lapján. Kelt 1643. júl. 11-én tehát egy nappal azután, hogy a pontok ratificáltak.

az ezredes pedig Bisterfeldet értesíték. »Nem sokad magával van, irá Rákóczy nejének, egy hintója, egy kolesája s hat lovassa vagyon«, Bisterfeldet pedig ugyanakkor megbízta, járjon végére: ha titkon, vagy nyilván akar-e elfogadtatni? ¹⁾

IV.

A mit Bisterfeld egy hónap előtt irt Torstensonnak, igaz volt: Rákóczy harcckészen állt, saját zászlóaljait kiegészítette, a hajdu kapitányokat zsoldjába eskettette, ágyuit felszereltette, az eleséget beszerezte. Már akkor, midőn Nolde nem sokkal fija menyegzője után udvarában megfordult, hozzáfogott a készülődéshez. Azon erős akarattal, nem ernyedő kitartással, mely nagyobb műveleteit jellemző, kezdett a munkához.

Bizalmas összeköttetésben állt a magyarországi protestansokkal: Lónyay, Szemere, Klobusiczky, Úsz, Hodosi, Csernel, Madarász, Görgei, Jancsovith, Szentpéteri meghitt emberei voltak, kik a megyék hangulatáról, a főurak magatartásáról pontosan értesíték. Semmi sem történt a felső vidéken, mit ő biztosan nem tudott volna. Összeszerezte és összeállította az adatokat, hogy minő sikerrel lehetne Felső-Magyarország ellen támadást intézni? Tudta, hogy ki vonand mellette fegyvert? ki fogja lanyhán viselni magát. Dolgozatokat készítettett a protestans sérelmekről, a megyei állapotokról, a függő kérdésekről. Összefoglaltatta, hogy miben sértették meg ő felsőge diplomáit, tüzetesen tárgyalta a dolog jogi oldalát — hogy Isten és saját lelkiismeretének foruma előtt salválhassa magát. ²⁾

Sokkal szélesb mérvű működés volt ez, hogysem egészben titokban maradhatott volna. Bethlen István, ki legközelebbi szomszédja volt, márcz. végén már tudomást vett róla. Aggódó és félénk természete az agg embert a kétségbeesés határáig juttatá: »az én elmém nem elégséges ez dolognak megegyeztetésére — mondá — mert én nem tudom mi felől így

¹⁾ Rákóczy levele nejéhez 1643. aug. 5-én Monostoron kelt. Megvan a m. k. kamarai levéltárban.

²⁾ Az erre vonatkozó munkálatok a kamarai s vörösvári levéltárakban.

eskessék oda, ki az embereket? más felől ki ellen menjünk haddal?« s egész aggodalma oda ment ki, hogy ha a császár ügyei valóban oly rozszúl állanak, ki fog békélni ellenségeivel, — s ezek nem lesznek oly pogányok, hogy ha megbékélhetnek, tovább is keresztényen vért ontsanak — s akkor egész erejét ellenök fogja fordítani. ¹⁾

A mit Bethlen István tudott, azt tudta Esterházy, azt Ferdinánd is, s annál többet Eörsy se tudott meg, ki május közepén, mint a császár követe, Erdélyben járt. Akkor, midőn Torstenson lovasai Bécestől nyolcz órányira portyáztak s kevésebe múlt, hogy a császárt fogságba nem ejték, midőn Morvaország már a svédek kezében volt: a nádor hosszú levelekkel biztatta Kornis Zsigmondot egyik kémjét Rákóczynál, — a másik Kassay volt — hogy minő gyarló katona az a svéd tábornok, s minő stratégiai baklövéseket követ el, midőn hátát fedetlen hagyja? ²⁾ Pedig bizony nem Torstenson hadi tervének hiányossága, hanem a véletlen, mely miatt Nolde és Hodosi hónapokon át nem találkozhattak a tábornagygyal, a fejedelemnek mindenesetre indokolt határozata, hogy actioba lépni nem fog addig, míg a szövetség-levelet a svéd korona nem ratificálja, Kassaynak ellenműködése, az ennek kezére játszó Geleji püspök aggályai, s az alkudozások alkalmával felmerült nehézségek halasztották a dolgot, és mentették meg a császárt egy nagy és válságos pillanat veszélyétől.

Mert e veszély csakugyan létezett: sokkal nagyobb volt az, mint a milyennek Forgách Ádám kassai főkapitány képzelé, a ki pedig esengve kérte Ferdinándot, hogy az elhanyagolt végek jó karba helyezésére adjon pénzt és katonát; létezett az, bármennyire kicsinylé Esterházy, irván urának, hogy a fejedelem betörésétől ez úttal nem tarthat. ³⁾ Ők valóban ke-

¹⁾ Bethlen István levele Kassay Istvánhoz, Huszt 1643. apr. 1. az erdélyi muzeum-egylet levéltárában.

²⁾ Esterházy levelei Kornis Zsigmondhoz 1643. júl. 6. és júl. 10. az erdélyi muzeumegylet levéltárában.

³⁾ Forgács értesítései, melyek Jancsó gyűjteményében vannak annyira hiányosak, hogy a valót csak a leglényegtelenebb dolgokban közelítik meg. De az ügy lefolyásáról sem neki, sem Esterházynak nem volt tudomása.

vés fontosságot tulajdonítottak az egésznek, melyről oly hiányosak voltak értesüléseik, hogy még Rebenstock elfogatására is egy héttel azután adták ki a rendeletet, hogy ez Dézsre érkezett,¹⁾ s midőn Homonnai, az a büszke gögös főúr, Rákóczynak legelhatározottabb ellensége, ennek egyik postájától azt kérdé: »Mit csinál kocsis György?« — értvén Rákóczyt, kit a hetykék egymás közt egyszerűen kocsisnak neveztek, ennek válaszát »ostort köt, a kikkel a jövő esztendőre a magyarországi urakat össze akarja hajtani«, egyszerűen élcznek vették.²⁾ S ez élcznél még sértőbbek voltak azok, melyeket a hetykék, nejeire faragtak silány gúnyiratokban.

Pedig az ostort csakugyan fonta, bár óvatosan, elővigyázattal. Maga aug. eleje óta Erdély felső részében, Dézsén, Szamosújvárt tartózkodott, nejét — ki előtt semmit se titkolt el, kivéve a rája készített gúnyíratot, azt a »mocsos könyvet«, melynek minden példányát beszédette s megégettette, — Patakra küldé, hogy a felsőmagyarországi hangulatról biztos értesülést szerezzen, fiának az ifju fejedelemnek szigorúan meghagyta, hogy Váradot még csak vadászat kedvéért se hagyja el egy perczre se. Ott Dézsén fogadta Janus Radzivil litván herczeg követét, ki a gyöngélkedő lengyel király halála esetére felajánlá neki közreműködését a lengyel korona megszerzésében,³⁾ ott fogadta egész titokban s a legbizalmasabb körben egy héttel utóbb, aug. 16 án, Rebenstockot és Orbait, kik egy emlékiratot nyújtottak át neki: a tábornagy s egész táborokara nagy reményekkel néznek a vállalat elé, sőt a királyné Oxenstierna Axel s az egész tanács részéről személye iránt nagy ragaszkodást tapasztalt akkor, midőn a lipcei csata után feltételeit Stockholmba vitte, hol a legnagyobb készséggel kiállították a diplomát, mely Torstensont felhatalmazta a szerződés megkötésére. Hogy több nem történt, az volt az oka, mert többet nem kívántak. Ez ok-

¹⁾ Közölve az Okmánytár 83. lapján. Kelt 1643. aug. 21.

²⁾ Gunesch Trauschnal (Chronikon Oltardinum) II. k. 22. l.

³⁾ Aug. 9. késő estve jött be az lithvaniái herczeg követi. Irja Haller Gábor, Mikó Történelmi Adatok IV. 87. l. A követek neve: Smitz Miklós és Otto János. Trauschenfels Fundgruben 338. l.

ból sürgetőleg kérik a fejedelmet, hogy kezdje meg támadását.¹⁾

Ez előterjesztés határozottan jó hatást tett rá: »bár — írta a tábornagnak — követei ez előtt három hónappal jöttek volna, sokkal előbb volnánk mindkét részről dolgainkban!«²⁾ S ez alapon megkezdte az értekeződést tanácsosai-val, főuraival, püspökével. Mert Rákóczy uralkodásának egyik sarkalatos elve volt: tanács nélkül semmit sem tenni, s most inkább ragaszkodott ez elvéhez mint valaha. Elegendő alap-e az, melyet Torstenson nyújt, arra, hogy ő megkösse a szövetséget a svédekkel, s hadat vezessen Magyarország ellen? nyújt-e az elég biztosítékot a jövő esélyei s főként a vállalat szerencsétlen kimenetele esetére?

Mindenekelőtt a svéd követeket Fehérvárra küldte, hol Bisterfeld is volt, aztán néhány bizalmas kálvinista tanácsurat Dézsre hívott sept. elejére, a más vallásuak közül csak egyet: udvarmesterét, az unitarius Szentpálit³⁾ s aug. 22-én követséget indított útnak a portára, az ottani viszonyok kipuhatólására.

Tanácsosai közül, ki leginkább bírta bizalmát, Kassay betegem feküdt Kolozsvártt, ehhez Kemény Jánost a beszercei tárgyalások vezetőjét küldte. Egészen elképpedt a tanácsúr, midőn ez elmondá, hogy minő »két hatalmas dolog« — a svédek és lithvánok ajánlata — forog a fejedelem előtt. Kassay »felette igen austriacus s hadi állapotra félénk ember volt« s mert nem remélte végkép elbonthatni a dolgot, legalább »elvonnyatá.«⁴⁾ Aggodalmi voltak, súlyosak és terhesek, melyeket ilyen alkalommal bőven találhatni — de ezekkel felháborítá Rákóczyt. A rendes körülmények közt nyugodt és hideg ember, ha valami lelkesítő tollát, melegen, hévvel szokott irni. Most is úgy szólt Kassayhoz: olyan tanácsot vár tőle, hogy a miatt se Isten dicsősége, se anyaszentegyházának szabadsága nagyobb elnyomatást, mint a milyennel most illetetik, ne szenvedjen, isten se keresse meg lelkén, hogy szol-

¹⁾ Kelt Dézs 1643. aug. 16-án; közölve Okmánytár 76 s köv. l.

²⁾ Rákóczy Torstensonnak 1643. aug. 23. Okmánytár 81. l.

³⁾ Mint maga írta Gelejinék 1643. sept. 13. kamarai levéltár.

⁴⁾ Kemény János Emlékiratai, Szalay kiadása 298.

gálhatta volna egyházát, melyhez módot is adott s ő még is elmulasztotta, nemzete se átkozhassa koporsóját, emlékét és az ő — a Kassay — édes unokáit is a fejedelem gyermekei, a roz tanácsadás miatt szenvedhető károkért ne legyenek kénytelenek idegen szemmel nézni. Aztán emlékezteti a Magyarországból kapott biztatásokra, saját tanácsadására, hogy a császárral a függő dolgokat végkép ne intézze el, mert úgy elmettzi a lehetőségét annak, hogy Magyarországon az isten tisztességének szolgálhasson. Nem sérelmeit, nem a szenvedett bántalmat akarja megboszolni: benne nem él a megtorlás vágya. Meggyalázták őt a szegény gazdasszonynyal, nyomtatott könyvben, de lám csak elszenvedé: »hanem az isten dicsősége, anyaszentegyházának elnyomatása, s hazám szabadságának drága volta izgat és kényszerít az nekik való szolgálatra ez jelen való alkalmas időben, s a magamra, gyermekimre s az egy szegény vén beteges feleségemre való gondviselés.« Mert ha az ausztriai ház a confoederatusokat leverheti, vagy ha békekötéssel végzi is be a háborút s ő abba nem lesz befoglalva, ellene fognak fordulni; s mit tehet akkor ő? a török közé nem futhat, a lengyelt oltalomra nem hívhatja, a császárnak hitéhez nem bízhat.¹⁾

Geleji előtt aggodalmait, óhajlásait épen ily leplezetlenül feltárta. Micsoda bolondság volna nyugodalmát, békéjét megháborgatni, mikor békében van s isten földi javakkal megáldá. De meddig tart e béke? nem mondá-e a palatinus csak a napokban, hogy inkább lenne törökké, mint reformátussá? »Immár ki az mi üdvösséges vallásunkat még az pogányénál is alább valónak tartja, mit várhat attól az evangelicus status?« azért feleljen leplezetlenül: »jobb-e az Isten dicsőségeért s hazám szabadságáért az akadályok hátrátételével istennek szolgálni s a confoederatusokat megsegíteni s velök az isten dicsőségeért még a gonoszt is édesebbnek tartani az magunk csendes lakásánál, vagy ezután is csak szemmel nézni, hogy annak tüze reánk jöjjön, mikor az ausztriai

¹⁾ Rákóczy levele Kassayhoz 1643. aug. 25. egykorú hivatalos másolatban a m. kamarai levéltárban. Török-magyarokori Államokmánytár III. 224. l.

ház kedve szerint véghez vitte dolgát?« Geleji kitérőleg felelt: az ő tanácsa roszúl üthetne ki, s magára vonhatná fejdelme haragját. De Rákóczy nem késett megnyugtadni — s Geleji rögtön kész volt válaszával: ő lehetetlennek tartja, látván szilárd akaratát, hogy Kassay is ne remittált volna valamit félelmében; de ő most már nem attól fél, hogy mi következne abból, ha e bonyodalmas háborúba elegyednék, hanem hogy mi lenne akkor, ha ez interventio elmaradna.¹⁾

Ez alatt Dézsen folytatta tanácskozásait bizalmasabb embereivel s ezek mindnyájan javallák a szövetekezést a svéddekkel, még pedig a törökök megkérdezése nélkül — mert úgy hívék, ha a szerencse kedvez, ez ugyis beelegyedik, ha pedig előre kikérik megegyezését, vagy elfogadhatatlan feltételeket szab, vagy megtagadja megegyezését, s akármelyik eshetőségből nagyobb baj származhatik, mint ha előre nem kérdik meg.²⁾

Ez ellen Kassay, látva, hogy a svéd-francia szövetség eszméjétől nem fordíthatja el, hogy legalább a had kitérését hátráltassa, a török beegyezésének kinyerését sürgeté, s a fejedelem bár nem minden aggodalom nélkül, hogy két szék között ne maradjon³⁾ ez utóbbit fogadta el — oly módon, hogy időközben a svéd követ, a svéd-francia szövetség végleges megkötésének utolsó nehézségeit is a sokat követelt diplomának bemutatása által háritsa el.

S ez a szövetekezés történetében végzetes forduló pont volt.

V.

A magyar király 1642-ben Szönyben húsz övre békét kötött a portával. Ez azonban komoly nehézség alapját nem képezte, legfeljebb ürügyül szolgált a porta követeléseinek felesigázására. De la Haye francia követnek a portára Rákóczyhoz írott levelei mutatják, hogy ő utasítást vett kormányá-

¹⁾ Rákóczy levele Geleji Katona István püspökhöz 1643. aug. 31. kamarai levéltár.

²⁾ Rákóczy levele Gelejihez 1643. sept. 13. Geleji levele Rákóczyhoz sept. 14. mindkettő a kamarai levéltárban.

³⁾ Rákóczy levele Kassayhoz 1643. sept. 3. A kamarai levéltárban.

tól lépéseket tenni a nagyvezérnél, hogy ez eszközöljön ferment Rákóczynak, melylyel a fejedelem Magyarország megtámadására hatalmaztassék fel.

De Rákóczy jól ismerte a portai eljárást. A nagyvezér tolmácsai kereskedést szoktak űzni a titkos tárgyalásokkal — ő nem akarta, hogy időnap előtt nyilvánosságra jöjjön az, mi még csak a legbizalmas tárgyalások alapját képezte. Már tavasszal bámulatát fejezte ki de la Haye, hogy az erdélyi residens nem bír, utasítással vele közösen működni,¹⁾ néhány hóval utóbb pedig figyelmeztette a fejedelmet, hogy ha fölkelésre engedélyt akar, az elfoglalandó birtokért igérjen tiszteletdíjat.²⁾

Komoly lépést ez irányban Rákóczy csak aug. végén tett, midőn Réthi Istvánt, állandó portai residensét, utasította, hogy ez irányban tegye meg a szükséges lépéseket. Réthi megtette s úgy találta, hogy a nagyvezér épen nem idegen megadni a szükséges engedélyt. De panaszkodott, hogy de la Haye részéről semmi támogatásban sem részesült.³⁾

A dolog úgy volt, s most kitűnt, hogy de la Haye bírt ugyan utasítással XIII. Lajostól szóval támogatni Rákóczy ügyét, de XIV. Lajostól, ki épen ez évben lépett a trónra, nem kapott hasonló rendeletet, s a régi utasítás oly tág és bizonytalan volt, hogy midőn határozott cselekvésre került volna, ő tartózkodott hozzáfogni a dologhoz.

Bármily komolyan tárgyalta is Torstenson a Rákóczyval folytatott alkudozások ügyét, bármennyire szívéen hordta is e vállalat sikerét, de két lényeges dolgot elhanyagolt: nem tette meg elég korán a lépéseket, hogy a francia kormány a portát e vállalatnak megnyerje, s nem értesítette a szövetségeseket Rákóczyval folytatott alkudozásairól.⁴⁾ Az elsőre

¹⁾ De la Haye Rákóczynak 1643. apríl 19. Okmánytár 46. l.

²⁾ De la Haye Rákóczynak jul. 25. Török-Magyarokori Államokmánytár III. k. 218. l.

³⁾ Rebenstock sept. 14. kelt levele. Okmánytár 89. l. s Rákóczynak aug. 23-án írott levele Okmánytár 81. l.

⁴⁾ Avaux 1644. máj. 13-án írja a Rákóczyval folytatott alkudozásokról: »Nous avons été un peu étonné qu'une affaire de cet importance ait été si fort négligée par ceux qui l'ont ménagée. . . . (t. I. a

nézve bizonyos, hogy nem bírt a helyzet tiszta ismeretével s valószínűleg irtózott a keresztyének küzdelmébe egy nem keresztyén hatalmat vonni be, az utóbbit illetőleg pedig a francziák és svédek közt fennállott féltékenység tette kelletténél óvatosabbá, félvén hogy azok az alkudozás folyamába akadályokat fognak gördíteni. Nem ez volt az egyetlen eset e hosszú küzdelem folyamában, mi egy protestáns és egy katolikus hatalomnak természetellenes szövetségét megbénítá. Különböző alakban, többször megújult ez.

De az első értesülések után, melyeket Rebenstocktól és Bisterfeldtől nyert az alkudozások újabb lendületéről, sietett hibáját helyrehozni. A királynétől neki adott teljhatalmat nem hajlandó egy hosszas út bizonytalanságainak kitenni, annyival inkább, mert uralkodónéjának megerősítő diplomáját Rákóczy pontozataira óránként várja, hanem ha a fejedelem valakit bizalmas emberei közül hozzá küld, annak szívesen megmutatja. Egyszermind utasítá Rákóczynál levő követét, hogy menjen el a portára személyesen s ott világosítsa fel a francia követet a dolgok állásáról; ünnepélyes követség e dolognál nem volna gyakorlati, mert az nagy fényt kívánna, sok időt venne igénybe s ok nélküli idővesztést okozna; a költséget pedig, melyet a fejedelem e célra neki előlegezend, meg fogja téríteni.¹⁾ Foglyoktól hallja, hogy Rákóczynak Bécsbe küldött követeit — rendes ügynökök voltak, kik kevésbé fontos dolgokkal s vásárlásokkal bíztak meg — Bécsben most nagy kitüntetéssel fogadják: ő nem gátolhatja meg, hogy el ne hagyja az igaz ügyet, de gondolja meg, hogy ez csak most van, s ő és utódai a dolog végén mégis más bánásmódban részesülendnek.²⁾ S végre, hogy Rákóczy és a rendek aggályait teljesen megszüntesse, meghatalmazó levelét Liegniczbe küldte — hol ez idétt tartózkodott még Hódosi

svédek által) et nous n'avons ouï parlé de ce qui lui a été promis (t. I. Rákóczynak) que depuis six jours.

¹⁾ Torstenson levele Bisterfeldhez s egy másik Rebenstockhoz, mind kettő 1643. szept. 4. Okmánytár 83—87 l.

²⁾ Torstenson Hódosinak 1643. aug. 17. Okmánytár 79.

— »úgy hiszem, mondá, ez írat ér annyit, mint maga a diploma.«¹⁾

Míg Torstenson remény és várakozás közt így leste a dolog kimenetelét, Fehérvárra, hova Dézsről a fejedelem az értekezlet eloszlása után ment, egy perczig úgy látszott, hogy a megoldás órája ütött. Akkor volt ez, midőn Réthi biztatásai a portáról megérkeztek. Szept. elején egy futár hozta meg a hírt, mire Rebenstock Orbayt a tábornagyhoz küldte jelentéstétel végett.²⁾ Rákóczy pedig, bár titokban, nem akarván »ahban időnap előtt czéggért tenni,« újra elkezdte hadait felültenni, zászlóaljait kiegészíteni, a szabad legényeket zsoldjába fogadni: ezeket, írta Forgács Ádám, úgy lehet tekinteni, mint az ő embereit.³⁾ Már okt. közepén táborba akart szállani, már szóbeli egyezéssel el volt végezve, hogy 10,000 lovasat a tábornagyhoz küld, hogy fele ott maradjon, fele pedig a 3000 német gyaloggal visszajöjjön hozzá.

Hanem Réthi tudósítása ez úttal elsieltett volt. A francia követ szept. közepén, midőn Rákóczy határozott föllépése a kitérő választ lehetlenné tette, végre nyilatkozott: ő magában, a nélkül, hogy Erdélyből főkövet ne legyen ott, nem járhat közben a portai engedély kinyerése ügyében, arról pedig, hogy e célra 30,000 tallért fordítson, egy betű utasítása sincs.

De la Haye levelének első következménye volt, hogy az október derekára tervezett kitörés elmaradt. A dolog kétségtelenül kedvetlenül érinté Rákóczyt, ki mind a mellett újabb utasítást küldött Réthinek, hogy önmagára is tárgyalja az ügyet a nagyvezérrel, s igyekezzék tőle a fölkelésre engedélyt szerezni, nagy összeg pénzt ígérvén neki; lehangolá Rebenstockot, Bisterfeldet, de új tevékenységre ösztönzé Kassayt, ki nem is késett teljes tehetsége szerint kizsákmányolni a hely-

¹⁾ Torstenson Rebenstocknak 1643. szept. 17. Okmánytár 90 s. köv. II.

²⁾ Rebenstock levele Rákóczyhoz szept. 7. és 14. Okmánytár 88 és 89. l.

³⁾ Rákóczy György levele bához Györgyhöz, Segesvár 1643. szept. 12. a kamarai levéltárban, és Forgács Ádám levele Horváth M. V. k. 439. l.

zetet. »Ez az oktan ember — írta Rebenstock emlékiratában, melyet a fejedelemnek benyújtott — épen úgy dolgozik, mint ha fogadott ausztriai residens vagy ügynök volna. Erdély kárára gonoszabbul nem is dolgozhatnak.«¹⁾

Pár hétig Kassay volt a helyzet ura: az, hogy a francia residens ily nyilvánágosan meghazudtolá Torstenson állításait, az, hogy az annyiszor követelt diploma vagy legalább a teljhatalom még sem jött, Rákóczyt habozóvá tette. Mind a mellett nem szakasztotta félbe az alkudozásokat, hanem várta az ügynek kedvező fordulátát, s hiven önmagához »tanácsból« akarta a dolgot eldönteni.

Október utolsó napjaira Fehérvárra Rákóczy összehívta az ország rendeit. A kérdést tette fel előttük: várjon-e a magyar király birtokainak megtámadásával addig, míg megkapja a portai engedélyt, vagy elegendő lesz-e, ha csak arról szerez biztosítékot, hogy a török nem fogja azt egyenesen ellenzeni? A rendek már együtt ültek s tanácskoztak, midőn okt. 23-ika körül Kéry János a császártól bizalmas küldetéssel Fehérvárra ért. »Addig húzta-halasztá a dolgot — írta Rebenstock egy ápr. 24-én készített emlékiratában — az ellenség, mely azt, mit orozsláni bátorsággal elveszteni nem tud, róka ravaszságával kerüli meg, míg ama császári követ meg nem érkezett, ki minden sérelmek orvoslását ígéri, s most aztán hangosan kiabálnak néhányan a rendek közül, hogy a háború oka megszünvén, szűnjék meg a háborús szándék is, hogy magasságodat ismét a határozatlanság labirintusába bonyolítsák s addig kinozzák, míg az egész ügy elvész.« S aztán egész melegséggel fordul ez emlékiratban Rebenstock Rákóczyhoz, vallásos érzelmeire, szabadság- és hazaszeretetére hivatkozva, hogy ne ez önzökre, ne e gyávákra, hanem saját szívének, nejének és legfőbb reményeinek: gyermekeinek és jó tanácsosainak sugallatára hallgasson s ne engedje e szent ügyet olyanomorultól elveszni.²⁾

¹⁾ Ut si conductus Austriacorum residens aut agens esset Austriae sua consilia, totius Transylvaniae iudicio nec acrius nec malitiosius conari posset. Rebenstock emlékirata a 95. l. Az újabb követségre nézve Rákóczy levele a 113. lapon.

²⁾ Rebenstock Emlékirata 1643. okt. 24. Okmánytár 93. s. köv. II.

Az napon, melyen az emlékiratot benyújtá Rebenstock, érkezett a portáról válasz a kapitihától s fermán a nagyvezírtől. Megértette, hogy a Bethlen által birt hét vármegyét a némettől vissza akarná foglalni, de gondolja meg, hogy sz. Demeter napja — a török hadak csak azon napig táboroztak — már itt van s a tél nem alkalmas támadó háborúra. Majd ha követei bejönnek az adóval, ha a svédek állásáról értesül, lesz még idő határozni. ¹⁾

De ez napon egy más nevezetes dolog is történt: a svéd korona által Torstensonnak adott teljhatalomnak eredeti példánya Liegnitzből, hova a tábornagy szept. 17-én küldte, sok veszély és hányatás után Fehérvárra hozatott.

Ez eloszlatta Rákóczynak aggodalmait, megszüntette kételyét. S minthogy a rendek nagy többségének votuma oda ment ki, hogy határozott portai engedély nélkül is meglehet a támadó háborút kezdeni, Kassay pártjának már csak egy refugiuma volt, oda magyarázni a nagyvezér fermánját, hogy ez nem más mint tagadó válasz.

E törekvések meghíusítására Rebenstock okt. 25-én egy második emlékiratot nyújtott be. Immár, mondá, semmi sem akadályozza magasságotat, hogy meg ne kösse e hasznos és szent szövetséget. »Ne kinozza tovább is kegyes tábornokunkat s az isten seregét e végetlen bizonytalansággal, ne tegye ki tovább is a nyilvánosság veszélyeknek,« kéré esengve a fejedelmet s följajnlá magát, hogy a mint a szövetség meg lesz kötve, haladéktalanul Konstantinápolyba menend. És végül figyelmezteté, hogy a török Kassán át akarván Lengyelországot megtámadni, halogatásával önmaga fog magának egy veszélyes versenytársat támasztani. ²⁾

Rákóczy e perczen már el volt ugyan határozva megkötni a szövetséget, de az egyes pontok magállapítása még pár hetet vett igénybe. Ez bőséges alkalmat nyújtott Kassaynak húzni halasztani a dolgot: »der verfluchte Kassay — írta Rebenstock Torstensonnak egész elkeseredéssel — martert den

¹⁾ A fermán közölve Török-magyarokori Államokmánytár III. 243. l.

²⁾ Ez emlékirat az Okmánytár 96—101. ll.

Fürsten Tag und Nacht und bemühet sich aus aller Macht das Werk zu hintertreiben.« ¹⁾ De még sem tudta meggátolni, hogy Kérynek minden fényes ígéretei s biztató ajánlatai daczára, ki ne adja a végválaszt: »A svédek és francziák ajánlották neki, hogy segélyére lesznek törekvésében: helyreállítani Magyarországon a helvét hitvallásnak szabad vallásgyakorlatát. Ha ez idegen vallásnak, — egyik lutheránus, másik katolikus volt — így gondolkodnak, mennyivel inkább kötelessége neki saját vallását védeni? Ó magán sérelmei miatt nem nyúl fegyverhez, még nem is kötötte meg a szövetséget, de ha megköti, arra a baza és vallás szabadságának sérelmei fogják birni, mert olyan szolgaságot, mint a léleké, egyáltalában nem tűr.« ²⁾

Ugyanekkor elindította a portai követséget is az évi adóval, fényesebbet a szokottnál, főrendű és megbízható embereket: Serédi Istvánt és Kőrösy Istvánt, gazdag ajándékokkal, tetemes pénzzel, hogy az engedélyt nyerjék ki, vagy legalább kedvezőleg hangolják a nagyvezért e vállalatra. ³⁾

Ezután az egyes pontok formulázása felett folytak inkább a viták, mígnem azokkal is elkészültek. Kassay törekvéseit — ki maga ez időtt Enyeden volt, de kívül Rákóczy minden egyes pontot közlött, ⁴⁾ — Bisterfeld ellensúlyozta, fáradhatatlan, pihenni nem tudó férfiú, ki tollal és közbenjárással lankadatlanul szolgálta az ügyet. Végre november 16-án Fehérvárt aláírta Rákóczy a szövetséglevelet.

A bevezetés kiemeli, hogy a fejdelem, a svéd királyné teljhatalmának alapján lépett szövetségre Torstenson követi által a svéd királynéval és franczia királylyal, valamint a többi szövetségeseikkel III. Ferdinánd ellen, oly kikötéssel, hogy a Plettenberg és Dörffling által átvitt, a tábornagy által pontonként megerősített s Rebenstock és Orbay által átírt pontokat a két korona és a szövetségesek át fogják diploma alakjába

¹⁾ Rebenstock levele Torstensonhoz. Okmánytár 125. l.

²⁾ A kis-martoni levéltárból, kiadta Horváth Mihály. V. k. 440.

³⁾ Az instructio és levelek keltek 1643. nov. 2-án. Török-magyarokori Államokmánytár III. 230. s köv. ll.

⁴⁾ Rákóczy levelei Kassayhoz, a kamarai ltárban.

önteni. Ezekre nézve Rákóczy hét pontban kötelezte magát, hogy:

I. az egyetemes béke megkötéséig hadat viselend Ferdinánd ellen; azonban ha a töröktől nem nyerne a támadásra engedélyt s e miatt, vagy más okból ez haddal támadná meg, ha a szövetségesek nem fogják őt megvédeni tudni, szabadságában álland neki külön békére lépni;

II. halála után utódai is folytatják a háborút;

III. amint értesül, hogy a tábornagy a határszélen van, hogy vele egyesüljön vagy a háromezer gyalogot hozzá küldje, rögtön megkezdi a támadó háborút Magyarország s az örökös tartományok ellen;

IV. a mint a Tiszán átlépett, 3000 lovas bocsát, egy havi szolddal ellátva, rendelkezése alá, kik a magyar hadszolgálat szabályai szerint szolgálандnak;

V. a szövetséges gyalogok fenntartására az örökös tartományokban mutat ki helyet s ezek vezére és tisztjei a német szabályzatot és svéd katonai törvényeket megtartják;

VI. ha a béke megkötése után a szövetségesek újra megtámadtatnának, ő is újra megkezdi a háborút;

VII. mind e feltételeket ő és a rendek egyaránt meg fogják tartani.¹⁾

A svéd követek egy ugyan e napon kiállított szerződéssel kötelezték magokat, hogy ha a 3000 lovas oly gyorsan nem érkezhetnék is el, a kikötött 100 ezer tallér s a török meg egyezés kinyerése esetére a 36 ezer tallér a háború megkezdése után három hóval ki fog fizettetni.²⁾

Rebenstock a szerződést Orbay által csak másolatban küldé meg Torstensonnak, kimerítő jelentéssel kísérve azt. A 3000 könnyű lovasnak a tábornagy sok hasznát fogja venni, azért jó lesz ha a német gyalogok átküldésével siet s maga is a magyar határszélre igyekszik: de a fejedelem egyesülését vele 3 hónál elébb nem hajthatja végre. Azonban szükség, hogy a lovasok mennél hamarább megjőjenek s alkalmas tisztiek legyenek velök — mert Rákóczynak nincsenek tapasztalt hadvezé-

¹⁾ Az Okmánytár 104. s köv. II. közölve.

²⁾ U. o. 110. I.

rei, maga nem szokta meg a hadakozást s épen azért az ő vezényletök mellett több eredménnyel fognak harcolni, habár népe épen nem kedveli a táborozást. Ezen katonák példája az egésze jó hatással leend. Kiváló súlylyal sürgette a segélypénz megküldését is s bejelenté, hogy maga nov. 23-án fog Konstantinápolyba utazni a francia követhoz, kieszközlendő ennek útján a porta engedélyét. Végül pedig nagy nyomatékkal sürgette, hogy haderejével lehetőleg közeledjék, mert a fejedelemnek aggodalmai vannak, hogy a német erő egész súlylyal rá fog nehezedni, bármennyire biztatta is ő, hogy a tábornagy annak zömét vissza fogja tartani.¹⁾

Az egyesülést maga Rákóczy is sürgette: gondolja meg a tábornagy, hogy a Tisza most is nagy akadályára van, hátha még az szélyel kezdene folyni? siessen tehát s határozza meg előre az egyesülés helyét is, Szenczet vagy Trencsént.²⁾

Rebenstock csakugyan elment Konstantinápolyba — hova ez idétt Bécsből is ment követ — s közbenjárása alapján a francia követ s az erdélyi oratorok ajándékai, ígéretei bámulatos gyorsasággal kieszközlék, hogy Rákóczynak Magyarország megtámadására s a Bethlen által birt megyék viszszafooglalására megadatott az engedély, meg a budai basának, hogy Rákóczy mellé hadat adjon, meg a két oláh vajdának a parancsolat, hogy ezer-ezer emberrel csatlakozzanak hozzá.³⁾ Ilyen módon Rákóczy támadásának mi sem állt útjában, s ő meg is kezdte a háborút. De az ohajtva várt egyesüléstől épen akkor volt legmesszebb.

Egy nem várt esemény gátolta meg azt. Morvaországból az összeköttetés Torstenson sléziai erődjével már helyre volt állítva, midőn sept. 23-án Trönskold, a svéd kormány küldötte, hírül hozá a svéd tábornagnak, hogy máj. 25-én a korona tanácsában elhatározták a háborút Dánia ellen, s hogy neki seregével Holsteinba kell mennie.⁴⁾

¹⁾ Rebenstock levelei Torstensonhoz nov. 16. és 18-ról. Okmánytár 111. 115. és 120. s köv. II.

²⁾ Rákóczy pontozatai, Okmánytár 118. I.

³⁾ A فرمانok. Török-magyarokori államokmánytár III. 145. s köv.

⁴⁾ Geijer: Geschichte Schwedens. III. 332.

II. A MUNKÁCSI SZÖVETSÉG.

VI.

»Azon szín alatt, hogy Braunschweig Lüneburgban és Oldenburgban téli szállást keres, siessen ön Meissenen és Halberstadton át a braunschweigi tartományokba, mintha önnek az volna feladata, hogy a herceget s a brémai püspököt csapataival a dánoktól elszakassza. Aztán üssön egész seregével Holsteinba, s nyomuljon elő Jütlandban a meddig csak teheti.« Ezt az utasítást adta a svéd korlátnok Torstensonnak.¹⁾ Tehát meglepni Dániát véletlen támadással s eltitkolni a visszavonulás valódi indokát, ez volt a svéd tábornagy feladata.

Nehéz feladat, de ő kitűnően megoldotta. A mint Trönsköld kézbesíté a svéd korlátnok levelét, rögtön készüléteket tett az elindulásra. Sléziába nyomult, s Gallasnak fegyverszűnetet ajánlott. Míg ez Bécsből az előterjesztésre választ kapott, a svéd sereg csaknem háborítlanul nyomult előre, s nov. 26-án Glogaunál átment az Oderán. Az egész világ azt hitte, hogy Felső-Bajorországban fog telelni, mert hol Torgaunál, hol Tangermündénél látták hidakat veretni az Elbén. Soha sem tudták, még saját katonái sem, merre megy, mit akar, míg Havelsbergbe nem ért. Decz. 6-án itt kiadta parancsait s a had ujjongva borította el Holsteint és Jütlandot.

Ezzel a következő hadjárat irányzata el volt dölve. A svéd korlátnok egy későbbi utasításában azt a kérdést vetette fel: hogy a császár ellen vezessenek-e a nagyobb erőt s Dániát kisebb haddal csak féken tartásuk-e? vagy megfordítva? s megfelelt rá: ha Dánia ellen lanyhán folytatják a háborút, ez időt és bátorságot kap s azonkívül is, mint szomszéd minden ellenségnek kezére dolgozhat. »Jobb hát, írja, a császárra csak félszemet függeszteni s egész erővel azon lenni, hogy Dánia erejét megtörhesse.²⁾« S e terv annyival kivihetőbb volt, mert a császár erejét Rákóczy egészen igénybe vette.

¹⁾ Leffler: Geschichte Schwedens III. k. 335. l.

²⁾ U. o. s. 346. l.

Ürüg vagy ok neki egy ilyen háborúra mindig volt: az 1637. óta felhalmozott sérelmek: »az templomok elvétele és az sok keresztyén tanítóknak kiűzése.« Még mielőtt megkapta a portai engedélyt, részben, s attól fogva, hogy az kezében volt, kettőzött buzgalommal látott hozzá.¹⁾ A magyarországi megyéket s legtekintélyesebb urakat igyekezett megnyerni, az öreg Bethlen Istvánhoz fiát küldé, közölni vele »indulásának okait s alapjait«, s meginteni, hogy ez ügyben a nádornak bizalmas közléseket ne tegyen²⁾; uradalmi tisztartóit, a várnagyokat, Balling Jánost, Debreczenit, Bakos Gábort, Csernel Györgyöt megbízta, hogy a várakat jó karban tartsák, a hajdúkapitányokat, hadnagyokat fogadják szolgálatába, oszszanak zászlókat³⁾ s maga is kimenvén a magyarországi részekbe, rendeletet irt Patakra Debreczeninek, hogy küldjön bőven ónat, rezet, vasat Váradra Antoninak, ágyu-öntő mesterének, kinél újabban is több ágyút rendelt meg.⁴⁾

Már minden el volt készítve s nem hiányzott egyéb, mint hogy az 1644. jan. 3-ára Fehérvárra összehívott országgyűléssel elvégeztesse a táborba szállást. A rendek gyülekezni kezdtek, midőn jan. 5-én a király két körlevelének mássát kapta: egyikben a felség Rákóczy ellen hadfölkelést rendelt el; másikkban utasítja a szolgálatában levő erdélyieket, hogy Rákóczy iránti kötelezettségeik alól oldják fel magukat.⁵⁾ »Kegyelmed, — írja nyomon a nádornak — biztosított bennünket, hogy ha sérelmeink vannak, orvosolni fogja ő felsége — s íme, mégis mi egyéb ez, ha nem nyílt háboru? ne csodálja hát senki, ha magunk fogunk ezután magunkról gondot viselni.« Mindamellet a jan. 6-án megnyitott országgyűlésen nem tett szándékairól nyilvános közlést. Egy fillérrel sem akarta az ország adóját emelni, mert telt kincstára bőven

¹⁾ »Im látom az végezések ellen való fegyvert kegyelmed kezében,« írta már 1643. decz. 6-án Esterházy Miklós Rákóczynak. Az intő levelek 1645-iki kiad. 1-85 l.

²⁾ Bethlen István válasza Rákóczynak, s m. k. államlevéltárban.

³⁾ Az erre vonatkozó levelek a m. k. államlevéltárban.

⁴⁾ Rákóczy Gy. levele Debreczenéhez, magyarországi uradalmi igazgatójához 1643. decz. 7-én; a m. kir. államlevéltárban.

⁵⁾ Esterházy munkái. Toldy kiad. 405. l.

fedezhette a had költségeit addig, míg szövetségeseitől megkapja a kikötött összeget. S csakugyan a Rhédei Ferencz és Kemény János által a rendek közé küldött előterjesztésekben csak a rendes adót kívánta, annak is a szokott 4 havi befizetési határidőt tűzve ki, s hadfölkelésről szót sem tett. Az bizalmas közlés tárgya volt, melyen már magát mutatta be nemesak sértettnek, hanem megtámadottnak is, s midőn január 13-án Bethlen János nevében »elbúcsúztatta az országot« a had már el volt határozva.¹⁾

S a mint a rendek eloszlottak, magukkal vitték a rendeletet a mustrára és fölkelésre, megelőzendők — mint hívek — »a császár támadását«. »Mi igazgatása itt Magyarországon kegyelmednek, mint egy privatus úrnak?« kérdé a nádor a fejedelemtől, midőn ettől hadi készületeit számon kérte,²⁾ de egyúttal maga is kettőzött erővel hozzá látott, hogy Rákóczy készületlen ne találja. Hogy mi köze volt? az megtalálta megoldását a linzi békében, de megtalálta a nádor is a feleletet a tényekben: mert míg Rákóczynak elég volt három hét arra, hogy kész hadat vessen Felső-Magyarországra, Esterházy annyit sem tudott kivinni itt, hogy az, e megyékben némi ellenállásra találjon.

Február 1-ére Rákóczy hada készen állott az elindulásra. Egyik vezére Kemény János, azt a tanácsot adta, hogy hadait ne szaggassa meg, s mennél gyorsabban indítsa el azokat.³⁾ Ezt megfogadta, febr. 2-án maga is útra kelt udvari hadával⁴⁾ — de az elsőt nem lehetett követni. Élelmezési nehézségek s a hegyi utak alkalmatlan volta tették azt lehetlenné. Aztán a szomszédos helyek urai és városai s a hajduság meg levén nyerve, a siker egyik feltétele volt, hogy egyszerre mennél nagyobb terület nyilatkozzék mellette, s így lőn, hogy míg maga Székeiyhid felé vette útját, Rákóczy Zsigmondot Nagy-Károly felé indítá s Keményt a nagy-bányai úton Szathmár ostromára küldé. A merre csak mentek, mindenütt lelkesen

¹⁾ Az országgyűlési articulusok. Haller Gábor Naplója 90. l.

²⁾ Esterházy intézkedései. 1845-ki kiadás 10-ik l.

³⁾ Kemény János levele Rákóczychoz. Fogaras 1644. jan. 25. az államlevéltárban.

⁴⁾ Haller Gábor naplója 90-ik l.

déssel fogadták hadait: hiában intő Forgács Ádám kassai generális a megyéket, hogy saját erejükkel verjék szét ezeket; hiában szólítá fel a hajdúkat, hogy gyűljenek táborba — ezeket febr. 12-én Ar.-Megyében, Rákóczy vendégelte meg, s Kornis Zsigmond a főgenerális, továbbá Ibrányi és Bornemisza Pál, egyes dandárok vezérei ellenállás és ütközet nélkül haladtak előre. Február 15-én Kállót Barkóczy László és az őrség feladták: ezzel az egész Tiszáninnen — Szathmár kivételével, melyet Kemény tartott ostromzár alatt — kezében volt.¹⁾

Kállóból Rákóczy kiadta körlevelét a megyékhez és városokhoz. Akárhányszor szerezte vissza 1619. óta az ország szabadságát, mindig elnyomták azt: az ő felkelése ezeknek a régi küzdelmeknek folytatása. Az idegen népek szívét is feléjük hajlította, az akadályt is — a törököt — mely eddig volt, elfordította az isten: tíz nap alatt csatlakozzanak hozzá.²⁾ De hada a hódításokat, s maga útját tovább folytatta: febr. 19-én »szép pompával« bevonult ősei birtokába — Sáros-Patakra.³⁾

Ez idő alatt sok történt. A török újv első napján (jan. 11-én) Konstantinápolyban Kara Mustafa nagyvezért meggyilkoltatta a szultán: azt a férfit, ki e hadjáratra megadta az engedélyt, s Rákóczyt biztosítá megsegéllése felől. Az utódjává kinevezett Mohammed pasa Damascusban volt, de Rákóczy portai jó barátaiban bízott, hogy ez oldalról nem gördítendnek akadályokat útjába: míg más felől Esterházy reményt merített abból, s hitte, vagy legalább el akarta hitetni a megyékkel, »hogy nemesak segítséget nem várhat onnan, de még fegyvert is visznek ellene.«⁴⁾ A kassai generális Forgács Ádám újvári generálissá neveztetett ki s helyébe kassai generálissá

¹⁾ Rákóczy György családi levelezése 119-ik l. Haller naplója 90, Bánffy György naplója 120. Forgács Ádám február 8. és 9-ki levelei a m. k. államlevéltárban.

²⁾ Közölve Esterházy Miklós nádor Munkácsnak Toldy-féle kiadásában a 407 s köv. l.

³⁾ Haller naplója 90-ik, Bánffy naplója 120. l.

⁴⁾ Esterházy levele Bécs 1644. febr. 20-án, a m. k. államlevéltárban: »megesalatott a töröknél is, ám agyonverték azt az fővezért, kit megnyomott volt az sok ajándék s oda van az pénz, s oda van az favor is s nemesak segítséget nem várhat onnét, de meglátja kegyelmed, fegyvert visznek ellene.«

Csáky István lett: de a hadnagy, ki az utasításokat hozta, zászlóstól együtt elfogatott s Rákóczyhoz vitetett Kassára.¹⁾ Végre az első híreket a svédektől Székelyhid febr. 12. kapta: de ezek új nyugtalanságok forrásai voltak.

Torstenson Kiel mellől Neudorfból jan. 2-áról írt neki — ez volt az első levél, melyet a svéd tábornok már mint szövetségeséhez intézett hozzá: de a dolgok állásáról ebben sem világosítá fel, egy szóval sem említé, hogy harcolni ment Holsteinba, hogy nyakán van a dán háború, s hogy sok időre lesz szükség, míg a megígért segílyt s a lekötött hadakat rendelkezésére bocsáthatja. Csak téli szállásra vitte hadait, sőt el is helyezte azokat, s a mint ezek kipihentek, a közös ellenséget akkora erővel fogja megtámadni, milyennel korábban soha. Most a tél miatt nem küldheti a kikötött csapatot, de a mint a tavasz eljön, alkép fog közeledni hozzá, hogy megsegíthesse, addig is — kéri, biztatja — támadja meg, fárassza a császár hadait, nagy könnyebbség lesz nekik a kimerült erő ellen közösen működni.²⁾ Rákóczy azonnal felelt neki: felszámolta a már is elért eredményeket. De ugyanakkor — febr. 26. — a francia királynak is írt, mint a gyula-fehérvári szerződés alapján szövetségesével vele is tudatta sikereit s kérte a szerződésnek különös ratificatióját.³⁾

Hasztalan és felesleges titkolódzás volt: Rákóczynak valószínűleg épen ezen napokban lett tudomása a dolgok valódi állásáról:⁴⁾ a dán svéd háborúról, mely világossá tette előtte, hogy a svéd segílyt még hosszú időre kellend nélkülölnie, s midőn Torstenson első számbavehetőbb diadalának, a Coldingeninek s Mortaigne egy szerencsés csatározásának hírét

¹⁾ A két Rákóczy György családi levelezése 121. l. Több ez elfogott levelek közül megvan a m. k. államlevéltárban.

²⁾ L. Rákóczy György svéd és francia szövetekezései. Okmánytár 180 s köv. l. Torstensonnak Göcs Pál által küldött izenete megvan a vörösvári levéltárban.

³⁾ Ezen levél Konstantinápolyból Velenczén át küldetett Párisba. U. o. 16. l.

⁴⁾ Eszterházy is megírta Rákóczynak, intő levelei 1645-iki kiad. 15-ik l.

vette: Rákóczy már akkor még fényesebb sikereket sorolhattott fel.¹⁾

Nemcsak hogy nem találkozott útjában akadályokkal, de mindenütt tárt karokkal fogadták. Bethlen Istvánnak egy, a nádorhoz intézett levele²⁾ megismertet e jelenség okával: »hogy a minemű gravaminái a statusoknak minden gyűlésekben eddig voltak«, ha ő felsége azokat orvosolta volna, uralmát minden támadás ellen biztosította volna. Mi hasznuk most »a nagy pap uraknak« e nagy romlásan? »csak erővel né akarnák — tevő hozzá — az embert idvezíteni, bíznák az Isten szent lelkére.« Ugy van — ez erővel való id vezelés ellen, kerestek oltalmat Felső-Magyarország nagy részben protestáns alattvalói: Eperjes, Bártfa, Szeben, Lőcse, melyek követeik által márcz. 5-én Nagy-Idán jelentették be hódolatuukat,³⁾ Kassa, Felső-Magyarország fővárosa, mely 4-ke óta kezdett alkudozni Rákóczyval, mígnem ez 11-én táborával alája érkezvén, feladta magát⁴⁾ s másnap befogadta Rákóczyt, s a felföldi urak, kik egyenként kezdének hódolni.⁵⁾

Komolyabb és kitartóbb ellenállásra alig találtak valahol, még azon várak is, melyekben német őrségek voltak, nem mertek az általános áramlattal dacolni: Szathmár vára, melynek alsóvárosa s Németi csekély és színleges ellenállás után febr. derekán befogadta Keményt,⁶⁾ miután a német és magyar őrség közt viszály ütött ki, márcz. 21-én feladta magát, april 7-én Tokaj is követte pél dáját, melynek őrsége a zászló-

¹⁾ Okmánytár I. Rákóczy György szövetekezéseihöz 140. l.

²⁾ Kelt 1644. márczius 24-én. Eredet ije a kiamartoni levéltárban.

³⁾ Bánffy György naplója 121-ik l.

⁴⁾ Szalárdi Siralmas Krónika 134, az erre vonatkozó levelek az államlevéltárban.

⁵⁾ Bánffy György naplója 121. l.

⁶⁾ »Már szinte márczius eleje levén« írja Kemény önéletrajzában, de az időre nézve emlékezete csalta meg; 1644. márcz. 1-én ifj. Rákóczy Györgyhez intézett levelében ekkép szól: »Mostan is írom nagyságodnak mi bizony elég nyughatatlansággal vagyunk; i m k é t h e t e miulta ez városban (t. i. Szathmárban) Isten engedelmeiből beszállottunk, attól fogva én is le nem vetköttem, azt hiszem az várbeliek is ébren alusznak.« Nem esoda, hogy Kemény egykoru levelei, kivált egyes adatokra nézve, többször ellentmondanak a krími fogságában készült emlékiratoknak.

tartón s öt muskatélyoson kívül, a fejedelem hűségére esküdtt. ¹⁾

A fejedelem jó eredményt várt a várak bukásától — főként Kassától, mely a felső megyékre nézve irányadó volt. Már ekkor Zemplén, Abaúj, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatlmár, Szabolcs, Borsod, Gömör, Torna, Szepes kezén voltak s tudta, hogy a többi is csak közeledtét várja. ²⁾ Legközelebbi célja a bányavárosok meghódítása volt. Meg is tette a szükséges előkészületeket: kiadván a hadi szabályzatokat, ³⁾ aztán Bakos Gábort a végekre (t. i. Fülel felé) s márcz. 20-án Kapronczait az előhaddal Líptó és Bornemisza Pált a bányavárosokra küldé. ⁴⁾ Felrendelte Szatlmár bevétel után Keményt is hadaival s Fülel felé indítá, hogy Bakossal egyesülve folytassa a hódoltatás munkáját — mert eddig egész hadjárata abból állt. »Immár — írja ápr. 8-án nejének — az bányavárosok is mieink, az vármegyék is melyek arra vannak. ⁵⁾

Rákóczy ez eredményt nem nagy erővel vitta ki. Ugyanazon út volt ez, melyen Bethlen Gábor haladt diadalainál s ugyanazon eszközökkel is élt, melyeket a nagy fejedelem használt. Erejének jelentéktelen részét maguk a meghódított megyék állították ki, külföldi segély, oláh hadak alig ezer, török erő alig 400 volt vele — ez is inkább annak kitüntetésére, hogy a porta vele tart, tehát elrettentésül volt igénybe véve: a főerő, mintegy 25 ezer ember, Erdélyből telt ki. ⁶⁾ Nem is sok hiányzott, hogy az eredmény megfeleljen a kezdetnek:

¹⁾ Haller naplója 92. Szalárdi 155.

²⁾ Rákóczy márcz. 8-iki levele nejéhez. Családi levelezése 125-ik l.

³⁾ Kolt Sáros-Patak 1644. febr. 20. Kiadta Nagy Iván Írtekezője I. 459. Az akkori pstriarchalis hadfolytatásra nézve igen jellemző a 9-ik pont: »Sas s nyúl után senki ne rivalgódjék ne futtassanak a sergék, hanem az kinél agarak lesznek, üzesse az.«

⁴⁾ Kemény Emlékiratai 391. Haller naplója 91.

⁵⁾ Rákóczy ápr. 8- és 10-iki levele nejéhez, a családi levelezésben.

⁶⁾ Balling János márcz. 14-iki levele Munkácsról: »az ki most ezer fémn vagyon három pártialis generalisság alatt 25— avagy legfelebb 30 embere lehet; azon kívül az egész lakos hajduságot mind haza bocsította. Ezek felett az mely 9 avagy 10 vármegyék az fidele homagiumot itt Magyarországon praestáltak, még azok is mind épen otthon helyben vannak.«

ha Torstensont Morvában találja s ez onnan diversiót tehet Felső-Magyarország felé, az út nyitva állott volna előtte is Pozsonyba, Ausztriába. S ő mindig remélte, hogy a svéd segélyhadak ennek kivételére elég jókor fognak érkezni. A svéd tábornok Haderslebenből febr. 10-ről írt neki ¹⁾ s egy ennek táborába küldött futár márczius 24-ike körül jött meg a levelekkel hozzá. A dán háború kitöréséről értesíté Torstenson; okait, mondá, egy közelebről kiadandó nyilatkozványból fogja megtudni. De, tévé hozzá, legyen meggyőződve, hogy a mily gyorsan csak teheti, sietni fog felé s addig is nem mulasztja el megsegíteni.

Valójában pedig a helyzet igen komoly volt, s rövid lefolyású háborúra, daczára hogy Jütland és Holstein már kezében volt, hogy Horn Malmöig nyomult, sőt talán épen ezért, nem számíthatott. Mert épen e sikerek kettőzött kitartásra s erőfeszítésre ösztönzék a megtámadott országot. Dánia királya Krisztián, erélyes, kitartó és vitéz fejedelem volt, kit Gusztáv Adolf is legtöbbre becsült uralkodó kortársai közt, s ki 70 éve daczára maga állott hadai élére, hogy a koldingeni csatavesztés csorbáját kiköszörölje, ²⁾ úgy hogy ha Torstensonnak januárban talán még komoly szándéka lett volna is a tavasz megnyitával visszatérni Morvaországba, a dán háború csakhamar oly nagy dimenziokat vett, hogy arra gondolnia sem lehetett.

Febr. végén Torstenson egy tisztje, ki leveleket vitt Gothenburgba, a dánok kezébe esett. A tőle elvett nyálában volt a gyula-fehérvári szerződésnek egy példánya, mely épen ratificálás végett a svéd koronatanács elé lett volna terjesztendő. Krisztián a példányt azonnal Bécsbe küldte Ferdinándnak. Hozzá mellékelte egy bizalmas levelet is Rákóczyhoz, saját példájával óva, intve, hogy a szövetségtől álljon el s a császárval megkötendő békére nézve közbenjárását felajánlva. E levél soha sem jutott a fejedelem kezébe: Ferdinánd Esterháznak küldte, de ez nem találta alkalmas eszköznek a béke-kísérletek kezdeményezésére, meg levén győ-

¹⁾ A régi naptár szerint febr. 1-én; a svédek még ugy számítottak.

²⁾ Löffler Geschichte Schwedens III. k. 344-ik l.

zódve, hogy annak ez időszerint kevés hatása lenne Rákóczyra. ¹⁾

Épen ebben az időben a lengyel király is, ki III. Ferdinánd nővérét bírta nőül, gondolt mediatióra. Rákóczynak sok barátja volt a palatinusok közt, kik közül egyik-másik a háború kitörése után, valószínűleg a király tudtával, levélben tudakozódott nála annak okairól. Ezen kívül a kozák hetmán is küldött hozzá követet, ki márcz. 2-án Munkácsra ért, s ott megállapodott, mert az oda való parancsnok Balling Jánosból szerette volna kivenni, ha vajjon nem volna-e hajlandó Rákóczy letenni a fegyvert és hogy mennyire vette a fejedelem igénybe a török segínyt? A hetman követe Munkácsról egyenesen Rákóczyhoz ment, ő magától a lengyel királytól is vitt levelet hozzá. Látszott, hogy a király sógora III. Ferdinánd érdekében erős actiot készül kifejteni vagy legalább is fedezni akarja a fejedelem ellen történendő fellépéseket. Rákóczy meghitt barátja Radzivil közvetítésével akarta a fenyegető veszélyt elfordítani — de a királynénak márcz. 14-én bekövetkezett halála csakugyan halasztást idézett elő. ²⁾

Volt-e Ferdinándnak része a lengyel király közvetítési kísérleteiben? Arra nincs biztos adatunk: de tény, hogy nem volt idegen mennél előbb befejezni a háborút. Nem azért, mert Rákóczy őt meglepven s a szó teljes értelmében készületlenül találván, mielőtt csak egy embert is ellene küldhetett volna, a felső megyék nagy része elesett; nem mintha a törökök harcban elegyedését egy nagy dimensiojú török háború előjelének vette volna; hisz a nagyvezérnek és budai basának változása igen könnyen rá nézve kedvező fordulatot vonhatott maga után: — ő tisztán a németországi viszonyokért kívánta Rákóczyt visszatérésre bírni. Mióta a küzdelemben belefáradt Közép-Európa őszintén, sürgetően kívánta a békét s a tárgyalások most némi kilátással biztattak a sikerre, kettőzött igyekezettel törekedtek az uralkodók oly előnyöket nyerni a harc téren, melyeket a münsteri tárgyalásoknál látba lehessen

¹⁾ Diplomaciai Okmánytár 143 s. köv. 11.

²⁾ Az erre vonatkozó levelek s jelentések, a m. k. állami s a vörösvári ltban.

vetni. Ezért állott érdekében Ferdinándnak mennél hatályosabban megsegíteni a dán királyt, tudván, hogy ennek leveretése küzdelmét nehezebbé teendi s hogy minden katonát, kit Gallastól elhi, saját legnagyobb érdekétől von el. Innen van, hogy az érintkezés a két harczoló fél közt az egész küzdelem tartása alatt teljesen meg nem szűnt. Esterházy egymásra küldte »intő leveleit« Rákóczyhoz, s habár ezek egyikében sem hívta fel az alkudozások megkezdésére, de majd mindenikben élénk színekkel festette a veszélyeket, melyeket e szerencsétlen küzdelem családjára hoz. S maga Rákóczy is a mint Kassára érkezett, első gondja volt egy levélben hosszú sorozatban közölni a királylyal a sérelmeket, melyek kényszeríték őt kihúzni fegyverét hüvelyéből. ¹⁾

De az első lépést nem akarta Esterházy kockáztatni. A könnyű diadal, gyors előhaladás most még nagyon felcsigázták Rákóczy követeléseit, majd ha a svédekben vetett reménye hajótörést szenvedend, ha egy pár veszett csata lelohasztja reményeit s ha ezek felett még az új nagyvezért és új budai basát el lehetend tőle vonni — akkor fog annak ideje eljönni. Mindenek előtt tehát megkezdte a támadást: Götz és Puchaim serege Morvaországból Magyarországra rendeltetett, s ez márcz. elején már Nagy-Szombatnál volt, itt akarván bevárni a nádor által hirdetett hadfőlkelés eredményét.

Mig a hozzászító szomszédos megyékben járt Rákóczy addig helyén volt, hogy hadát apróbb csapatokra osztva hódoltatott. De mihelyt az örökös tartományokkal határos s már helyzetöknél fogva is az Ausztriával együtt-tartásra utalt megyékbe ért, oly hiba volt ez, mely csakhamar megboszulta magát. Az a daudár, mely Kapronczai vezetése alatt Liptó-és Árvának ment, akadálytalanul Nyitrába nyomult s egész Gálgóczig hatolt. Minthogy e hadak könnyen elvághatták volna a megyékből jövő csapatok útját, a német vezérek »a velek való hadnak színét rájuk küldék.« Ez a sereg apr. 9-én a Faragó Andrástól vezetett előhaddal találkozott s azt megszalasztá, de egyúttal nyomban követte is. Kapronczainak sejt-

¹⁾ Kelt márczius 17-én, közölve Esterházy munkái 411-ik Toldy által.

telme sem volt a dologról s csak akkor vette észre, midőn ezek főhadi szállásig értek. Ideje sem maradt összeszedni szét-szórta hadait, alig 32-ed magával indult a szétgrasztottak támogatására — mindjárt az elsők közt elesett s Faragó is sebet kapott. ¹⁾

E szerencsétlen csatározásnak komolyabb következményei lettek. Nemesak Galgóc esett a németek kezébe, hanem Wesselényi Ferencz, Fülel parancsnoka is, kit a főerő ostromolt, s ki, miután ápril 17-én az alsó város fölégettett, semlegességre kötelezte magát, most a német hadak közeledtének hírére felmondá a semlegességet. ²⁾ Kemény biztosítá ugyan, gyorsan visszaküldött erővel, az elvonulást a vár alól, de már ápr. 21-én felvetette a kérdést, ³⁾ hogy ha a nádor átjő a Garamon s a svédokban nem bízhatni, el kell előre határozni a visszavonulás útját: a bányavárosok felé történjék az, vagy a hódoltságba?

A kérdést eldöntötte Esterházy és a német hadak előnyomulása, egy szerencsétlen előrsi csata, mely Szentkereszt-nél vívatott ⁴⁾, Petki István megveretése Lévánál az ott költöző ellenség által. ⁵⁾ Most bár Rákóczy Zs., Bornemisza Pál, Bakos Gábor s Kemény János egyesültek is — de a főhadi-szállás, hova ment egyszersmind a fejedelem is, Balassa-Gyarmatra tétetett át.

VII.

Rákóczy meg volt győződve, hogy concentrált hada elég erős az Esterházy-Götz-féle egyesült serget előnyomulásában feltartóztatni: de arra nézve, hogy visszanyomhatja-e, mégis kételyei voltak. A németországi csatatéren megedzett

¹⁾ Szalárdi 158. Kemény 316. Bánffy 122. Haller 91. Rákóczy levelei 141. l.

²⁾ »Támadjon reá az Isten és az lelkiismeret, az ki az hitet így állja meg, mint Wesselényi Ferencz« írta Kemény egészen elkéserevedve, Sztrégova ápr. 20-áról.

³⁾ Kemény Jánosnak ápril 21-ki daczólami levele az államlevéltárban.

⁴⁾ Szalárdi 161.

⁵⁾ Kemény 319, és Haller 92 s Bánffy 122. Ezen kívül Kemény levelei u. o.

had ellenébe ő csak újonczokat tudott állítani, azonkívül ezek élelmezése is hiányos volt, ¹⁾ megveretése pedig könnyen nagy válságokba sodorhatta volna. Török had is csak kevés számú volt mellette s még nem volt tudomása, hogy Ozmán, az új budai basa, meg fogja-e kellőleg segíteni? A svédekről több mint egy hó óta mit sem tudott; a szerződés megkötése óta már egy félév telt el s ő még nem látott — Rebenstockot kivéve, ki mindig vele járt — sem egy svéd katonát, sem egy franczia tallért. Ily körülmények közt mitsem akart kockáztatni, legjobb hadi tervnek vélvén jövősekkel menésekkel fásztani az ellenséget.

De eleinte Esterházy sem igen kereste az ütközetet, jobban szerette volna a német hadat a svédokra küldeni. Fenyegette ugyan a fejedelmet, hogy jön, fölkeresi, s azért ne is fáradjon azzal, hogy sérelmei megmagyarázása végett hozzá siessen, ²⁾ de mégis megsúgta bizalmasan Lónyaynak »őn lábbal jártunk, s úgy megyünk most is, az oltalom fegyverével mi bántani senkit nem kívánunk.« ³⁾ Azonban ő nem a minden áron való, még a méltányos békét sem akarta — csak olyant volt hajlandó elfogadni, mely Rákóczyt nemcsak szövetségeseitől végkép elvonja, hanem teljesen meg is alázza.

Az első érintkezéseknél tehát a nádor és fejedelem közt teljesen hiányzott az alap. Máj. 1-én, midőn a fejedelem főhadiszállása már Szécsény volt, ennek megbízásából Szentpáli István Lévára Esterházy táborába ment mint fejedelmi követ, ennek egy levelével, mely már magában foglalta a megkezdendő béketárgyalásokra vonatkozó alapkivánatait: az inaugurale diploma 17. pontjának helyreállítását s az evang. status sérelmeinek orvoslását. Hallani sem akart ezekről Esterházy, mikor a koronázási feltételek 17 pontja úgy is érvényben van ⁴⁾ s elutasító válaszzal bocsátá vissza Szentpált,

¹⁾ A Rákóczyak Családi levelezése. A fejedelem ápr. 27-iki levelében panaszkodik, hogy »az élésből is szükülai kezdettünk.«

²⁾ Esterházy nádornak ápr. 20-iki intő levele.

³⁾ Esterházy nádor levele a barsi táborból Lónyayhoz ápr. 24-ről, a m. k. államlevéltárban.

⁴⁾ Esterházy nádornak XII-ik intő levele. A 17 conditio nem a Bethlen-féle békére vonatkozik, hanem III. Ferdinánd hitlevelére.

telme sem volt a dologról s csak akkor vette észre, midőn ezek főhadi szállásáig értek. Ideje sem maradt összeszedni szét-szórt hadait, alig 32-ed magával indult a szétugrasztottak támogatására — mindjárt az elsők közt elesett s Faragó is sebet kapott.¹⁾

E szerencsétlen csatározásnak komolyabb következményei lettek. Nemcsak Galgóc esett a németek kezébe, hanem Wesselényi Ferencz, Füleke parancsnoka is, kit a főerő ostromolt, s ki, miután ápril 17-én az alsó város fölégettetett, semlegességre kötelezte magát, most a német hadak közeledtének hírére felmondá a semlegességet.²⁾ Kemény biztosítá ugyan, gyorsan visszaküldött erővel, az elvonulást a vár alól, de már ápr. 21-én felvetette a kérdést,³⁾ hogy ha a nádor átjő a Garamon s a svédlemben nem bízhatni, el kell előre határozni a visszavonulás útját: a bányavárosok felé történjék az, vagy a hódoltságba?

A kérdést eldöntötte Esterházy és a német hadak előnyomulása, egy szerencsétlen előőrsi csata, mely Szentkereszt-nél vívott⁴⁾, Petki István megveretése Lévánál az ott költöző ellenség által.⁵⁾ Most bár Rákóczy Zs., Bornemisza Pál, Bakos Gábor s Kemény János egyesültek is — de a főhadi-szállás, hova ment egyszersmind a fejedelem is, Balassa-Gyarmatra tétetett át.

VII.

Rákóczy meg volt győződve, hogy koncentrált hada elég erős az Esterházy-Götz-féle egyesült serget előnyomulásában feltartóztatni: de arra nézve, hogy visszanyomhatja-e, mégis kételyei voltak. A németországi csatatéren megedzett

¹⁾ Szalárdi 158. Kemény 316. Bánffy 122. Haller 91. Rákóczy levelei 141. l.

²⁾ "Támadjon reá az Isten és az lelkiismeret, az ki az hitet így állja meg, mint Wesselényi Ferencz" írta Kemény egészen elkeseredve, Sztregova ápr. 20-áról.

³⁾ Kemény Jánosnak ápril 21-ki dacsólami levele az államlevéltárban.

⁴⁾ Szalárdi 161.

⁵⁾ Kemény 319. és Haller 92 s Bánffy 122. Ezen kívül Kemény levelei u. o.

had ellenébe ő csak újonczokat tudott állítani, azonkívül ezek élelmezése is hiányos volt,¹⁾ megveretése pedig könnyen nagy válságokba sodorhatta volna. Török had is csak kevés számú volt mellette s még nem volt tudomása, hogy Ozmán, az új budai hasa, meg fogja-e kellőleg segíteni? A svédekről több mint egy hó óta mit sem tudott; a szerződés megkötése óta már egy félév telt el s ő még nem látott — Rebenstockot kivéve, ki mindig vele járt — sem egy svéd katonát, sem egy francia tallért. Ily körülmények közt mitsem akart kockáztatni, legjobb hadi tervnek vélvén jövősekkel menésekkel fírasztani az ellenséget.

De eleinte Esterházy sem igen kereste az ütközetet, jobban szerette volna a német hadat a svédre küldeni. Fenyegette ugyan a fejedelmet, hogy jön, fölkeresi, s azért ne is fáradjon azzal, hogy sérelmei megmagyarázása végett hozzá siessen,²⁾ de mégis megságtá bizalmasan Lónyaynak »őn lábbal jártunk, s úgy megyünk most is, az oltalom fegyverével mi bántani senkit nem kívánunk.«³⁾ Azonban ő nem a minden áron való, még a méltányos békét sem akarta — csak olyant volt hajlandó elfogadni, mely Rákóczyt nemcsak szövetségeseitől végkép elvonja, hanem teljesen meg is alázza.

Az első érintkezéseknél tehát a nádor és fejedelem közt teljesen hiányzott az alap. Máj. 1-én, midőn a fejedelem főhadiszállása már Szécsény volt, ennek megbízásából Szentpáli István Lévára Esterházy táborába ment mint fejedelmi követ, ennek egy levelével, mely már magában foglalta a megkezdendő béketárgyalásokra vonatkozó alapkvívánatát: az inaugurale diploma 17. pontjának helyreállítását s az evang. status sérelmeinek orvoslását. Hallani sem akart ezekről Esterházy, mikor a koronázási feltételek 17 pontja úgy is érvényben van⁴⁾ s elutasító válaszzal bocsátá vissza Szentpált,

¹⁾ A Rákóczyak Családi levelezése. A fejedelem ápr. 27-iki levelében panaszkodik, hogy »az éléskől is szükülni kezdettünk.«

²⁾ Esterházy nádornak ápr. 20-iki intő levele.

³⁾ Esterházy nádor levele a barsi táborból Lónyayhoz ápr. 24-ről, a m. k. államlevéltárban.

⁴⁾ Esterházy nádornak XII-iki intő levele. A 17. conditio nem a Bathlen-féle békére vonatkozik, hanem III. Ferdinánd hitlevelére.

kit a fejedelem azonnal a budai pasához küldött, sürgetni a segélyhadakat: a hét vármegyét a hatalmas császár akaratából foglalta el ő, most lásson a basa hozzá, hogy megtarthassa, s ne késleltesse tovább a segélyhadakat.¹⁾ A válasz eléggé kedvezően hangzott: a hadak már gyülekeznek Boszniából, Vrumeliából, »ne siessen az ütközettel, bizony, bizony meg nem tréfálódik innen.«²⁾

Csakugyan nem is sietett a megütközéssel, hanem annál inkább a visszavonulással. Máj. 5-én Kemény és Bakos megátlandók az ellenség átjvetelét az Ipolyon, Palánknál csatát kíséreltek, de nem nagy szerencsével, s ezért vissza kelle a Hernád folyamhoz vonulniok. Máj. 18-án a fejedelem Legyes-Bényén, az ellenség Szendrő közelében volt, melyet Wesselényi Ferencz még az nap kézhez vett.³⁾ A nádor ezt a kedvező alkalmat, midőn a nagyobb török erő még távol volt, a svédek a dánok tartották elfoglalva, nem akarta elszalasztani: megtette az intézkedést, hogy a fejdelmet véletlen meglepéssel támadja meg, hozza zavarba, s egy úttal felhívta, hogy béke alkudozások megkezdése végett küldjön követeket hozzá.⁴⁾

Rákóczy máj. 19-én Kemény Jánost és Lónyay Zsigmondot küldötte Esterházyhoz az épen akkor visszafoglalt Szendrőbe. Ő csak időt akart nyerni, hogy megzüllött seregét kiegészítse, a széteszlott csapatokat összehozza, remélte hogy a töröktől is kap segílyt s talán a svédek is közelebb jönnek. A nádor pedig épen ezt az időt akarta felhasználni, hogy előbbre tolja seregét s Rákóczyt csata-elfogadásra kényszerítse. Eleinte gorombáskodott Keménnyel, azután megvendégelte, leitatva, utóbb azon ürügy alatt, hogy a hadi szabályok ellenére levelet kapott urától, letartóztatta, s végre midőn már a sereg egy része előre ment, a többi is útra kész volt, máj. 20-án kiadta a választ: feltételei tárgyalásába nem bo-

¹⁾ Ötvös Ágoston I. Rákóczy Gy. rejtelmes levelei: Rákóczy máj. 6. és 8-iki levelei a 38. s 39. l.

²⁾ U. o. Szentpáli máj. 15-iki válasza.

³⁾ Haller naplója a 93. l.

⁴⁾ Esterházy XIII. intő levele. Nem kezeseket kívánt ebben a levélben Esterházy, hanem béketárgyalásra küldendő követeket.

csátkozhatik, mert ő csak szolgál s különben is méltatlant nem kívánt.¹⁾

De Kemény mégis talált módot tudósítani Rákóczyt, megelőzni a támadást, még az nap útra kelvén egész táborával, melynek az ellenség csak »hült helyét találta,«²⁾ s melyért másnap a Hernádon átköltözvén, Rákóczy egyik uradalmi főhelye: Szerencs kézhez vételével kárpótolta magát. Ez aggasztó körülmények közt Rákóczy azzal az erélyvel, mely nehéz perczekben tulajdona volt, hozzá látott a védelmi eszközök elkészítéséhez. Bényéről Patakra ment s azt és Tokajt jókarban hagyva, megindította táborát a Tisza mellé, hol elszáncolta magát, hidat veretett azon elhatározással, hogy itt a Tisza kanyarodásánál a természettől is megerősített helyen, fogja bevárni az erősítéseket.³⁾ Útközben Vajdácska alól felelt Esterházynek: az általa ajánlott béke-tárgyalási alapok sokkal komolyabbak, hogysen ő egymaga azokhoz szólni merne: gyűlést tart a szomszédos megyékkel s ez elé fogja a pontokat terjeszteni.⁴⁾ Esterházy azzal válaszolt, hogy a király nyilatkozatát kiadta, melyben ez kegyelmet ígér az átállott uraknak, ha megtérnek, ellenkező esetre pedig hűtlenségi pert — hozzá tevén maga részéről, hogy a ki nyolcz nap alatt el nem hagyja Rákóczy táborát, hűtlenségi bűnbe fog esni.⁵⁾

Gyors előhaladásával, hadjáratának eddigi irányával, előnyomulásával a Tisza felé Rákóczy megrettentésére számított — sejtetni engedvén a fejdelenemmel, hogy a tőle birt részekbe s eshetőleg Erdélybe akarja áttenni a háború szín-

¹⁾ Kemény J. 324 s köv. l. Intő levelek XV. Ugy látszik, hogy ez első béketárgyalások a kölcsönös lefegyverzés körül forgottak. »Eddig minket a palatinus csak mód nélkül s erővel akarna a békességre kényszeríteni;« írja R. nejének.

²⁾ Bánfi 123. »máj. 20. Rosz hírünk érkezők, hirtelen megindultunk Patak felé.« »Elváltván azért a fejedelem táborának felverésére indult ellenség seregétől.« írja Kemény János.

³⁾ Rákóczynak nejéhez írott levelei.

⁴⁾ Rákóczy levele Esterházyhoz, Vajdácska máj. 24. Esterházy munkái 302. l.

⁵⁾ A manifestum kiadva az Intő levelekben 41. s köv. l. Esterházynek a megyékhez máj. 25-én írott levelét kiadta Toldy, Esterház munkái 302. l.

helyét.¹⁾ De elcsigázott s elkedvetlenedett hadai sorát megrikították a szökések, a folytonos apróbb csatározások, a vele való német hadak garázdálkodása ellene záditotta a föld népét,²⁾ a kisebb nemességet; a két német vezérrel sem volt teljes egyetértése, helyzete e Rákóczyhoz szító megyékben mind válságosabbá lett — végre is diadalmi tetőpontján Szerencs alól megfordította hadát, melylyel máj. 30-án Rákóczynak egy másik várát, Borsit is elfoglalta.³⁾ Kassa alá indult, melylyel már levelezést kezdett, remélvén, hogy ez fel fogja magát adni, onnan Eperjes ellen, majd a lengyel határszélekre menendő. Homonnai, Csáky, a Barkóczyak már künn voltak Lengyelországban, hol hadakat toborzottak. A nádor eleinte magának a republicanak segélyét várta: de a királyné halála meghiusítá ezt, s kénytelen volt annyival beérni, hogy ezeknek megadatott a toborzási engedély lengyel földön. Újabb támadás intézése előtt az ekkép összeszedett haddal akart egyesülni.

Esterházy visszavonulása a dolognak új fordulatot adott. Most Rákóczy, rendezvén ügyeit, megerősítvén hadát, ajándékokat s követeket indítván a törökhöz s ismételve megsürgetvén a budai basa segélyét, lépett fel támadólag. Azon reményben, hogy végre a svéd hadak is vissza fognak fordulni Morvaországba, jun. 1-én csakugyan visszaindítá Keményt, Bakost, Ibrányit hadaival, a Tiszán: a főhadit szállást Körtvélyesre s onnan 9-én Kövesdre tette át.

De a nádor időt akart nyerni, hogy a lengyelországi csapattal egyesülhessen s épen ezért új béke-értekezlet útját kezdte egyengetni. A fejedelm, Esterházy egy követe, Fekete László előtt úgy nyilatkozott ugyan, hogy nem volna semmi tractátja vele, miután azonban levelében még sem zárta el előtte annak útját egészen, ő is megírta, hogy ne féltsé a küldendő követ biztosságát, »legyen bár az egy trombitás,«

¹⁾ Kemény J. máj. 27-ről írja: »Erdélyre mégis vigyázzon nagyságod, itt is moderate cselekedjék.« — Rákóczy fiához írott leveleiben Várad s a többi erődök jó karban tartását sürgeti.

²⁾ Esterházynek a királyhoz jun. havában írott levelei, az Akadémia birtokában.

³⁾ Bánffy naplója 123. l.

megküldi a menedéklevelet.¹⁾ Ez igyekezetének a harcztéren elérendő újabb vívmányokkal nyomatékot akart adni s más nap, hogy e levelet elküldé, már Kassa alatt állt, ²⁾ erősen szorongatva a várost, hogy adja fel magát. Főhadiszállása Miszlokán a város közvetlen szomszédságában volt, onnan írt Rötinek a parancsnoknak, egyezkedésre szólítva fel azt, nyomtatott proclamatiokat küldött be, leveleket írogatott a városbelieknek kérdezve tőlük, hogy »hát már annyira rabúl vetették magokat ezeknek az jövevényeknek, hogy ingyen csak nem is szólhatnak?«³⁾ Egyszermiind egyengette Eperjes megadásának is az útját, hova hasonlólag követeket, leveleket küldött, átállásra bírando azt,⁴⁾ valamint a meghódolni nem akaró főuraknak is új határidőt tűzött ki.⁵⁾ De Kassa hallani sem akart a meghódolásról, épen oly kevéssé, mint Eperjes, mint a főurak; — a lengyelországi hadak csak nem közeledtek, Puchaim Keménnyel külön kezdett érintkezni, — másfelől Rákóczy hadai mind közelebb nyomultak hozzá, kisebb csatározásokban szerencsések is voltak; jun. 12-én Szerencs visszafoglaltatott Kemény egy sikerült rohama által. Most már csakugyan nagy szüksége volt rá, hogy időhaladékot nyerjen — s jun. 10-én megküldé a fejedelmi követeknek a menedék-levelet.⁶⁾

Azokban ha ő csak ürügynek használta az értekezletet, Rákóczy még annyira se vette komolyan. »Ugy is kell bizony édesem lenni — írja nejének épen ez időben — az előttünk való jó emlékezetű fejedelmeknél, ha lehet, többet vigyünk végben.«⁷⁾ S ezt rosz napjaiban sem tévesztette szem elől. Hetek

¹⁾ Esterházy XVII. intő levele 1644. jun. 2-áról. A részén levők nagyon terjeszték a lengyelországi segély híret: »Minket, írja Rákóczy, a lengyelekkel ijesztenek, úgy, hogy Csáky István Erdélyre akarna menni húszezer kozákkal.« A Rákóczy család levelezése 170. l.

²⁾ A Rákóczy család levelezése 169. l. Esterházy levele junius 2-ára teszi.

³⁾ Esterházynek jun. 6., 8., 12-iki levelei Rötinek, 15-iki levele Kassának; minütái a kismartoni levéltárban Acta Palatini.

⁴⁾ Esterházynek az eperjesiekhez írott levelei u. o.

⁵⁾ Esterházy levele a megyékhez jun. 13-ról. Munkái 304-ik l.

⁶⁾ Esterházy intő levelei közül a XVIII.

⁷⁾ »Ezen a héten ismét a palatinushoz mennek követeink kérésére« írja Rákóczy nejének Csal. Lev. 177. l. Tehát nem áll, hogy Rá-

teltek el ismét, hogy a svédről semmi hírt sem hallott, hogy a tábornagytól levele nem érkezett, s ő szorongattatása napjaiban, midőn üldözött táborával visszavonult s az iránt is csüggedni kezdett, hogy a töröktől elhagyatott: egy perczig gondolt a békére: szemrehányásokkal telt levelet intézett a tábornaghoz: »protestálunk az Isten s az ő szent angyali s az világi emberek előtt, mi okai ne legyünk, ha kegyelmetek kárával is nekünk meg kelltek békélni.«¹⁾ Ha akkor Esterházy, diadalától el nem kábítva, méltányos békére nyújtja jobbát, talán nem lett volna idegen elfogadni azt. De most, midőn megjött a hír a svédeknek Hatzfeld csász. tábornok felett aratot diadaláról,²⁾ midőn helyzete is jobbra fordult, egyszerűen ildomossági tekintetéből fogadta el az alkudozási ajánlatot, s nevezte ki biztosait.

Kemény azt tanácsolta, hogy »elsőben nem nagyrendű, hanem értelmes hű ember« által kellene végére járni a nádornál, ha akar-e komolyan egyezkedni, ha van-e erre felhatalmazása?³⁾ De a fejdelem gyorsan akart végezni s kinevezte a biztosokat (jun. 17.) Lónyay Zsigmondot, Serédy Istvánt és Klobusiczky Andrást, kik nyomon el is indultak a nádor felkeresésére.⁴⁾ Kemény egy segély haddal már ekkor útban volt Kassa felé, s a mint megérkezett jun. 18-án, a nádor azonnal az egész táborral útra kelt Eperjes felé, útközéből felhíván az eperjesieket, bártfaiakat, szebenieket, hogy ne vegyenek Kassától példát, hanem fogadják be a német őrseget.⁵⁾ De Eperjes mégis csak Kassától vett példát s a nádor nem mert alatta maradni, hanem Sáros ostromára sietett, itt akarván bevárni a Csáky-féle toborzás eredményét.

Itt találták a fejdelem követei. A nádor a város alatt ál-

kóczy kezdeményezte volna az alkudozásokat, mint Kemény János írja Emlékirataiban, minek különben Kemény egykorú levelei is ellentmondanak.

¹⁾ Rákóczy jun. 20-iki levele. Levelezése 189. l.

²⁾ Diplomáciai Okmánytár 160. l.

³⁾ Kemény Jánosnak a dobszai mezőn jun. 14-én írott levele, az Államlevéltárban.

⁴⁾ A nekik adott utasítás a vörösvári levéltárban.

⁵⁾ Kelt Somos, jun. 19-én. Minutája a kismartoni levéltárban.

lapodott meg, ostromolni kezdvén a várat, melyben a fejdelem őrsege tanyázott: ide menekült egy svéd futár is, ki levelet hozott, s ide beszorulván, a védművek jó karba helyezésén munkált. De Esterházyt a fejdelem hadai három felől szorongatták: Gergelyakáról Bakos, Huszár és Ibrányi Sáros s Kemény Eperjes felől¹⁾; öt nap óta folyton csatázó, pihenni nem tudó hadainak nagy szüksége volt a nyugalomra, s hogy ezt becsülettel kérhesse, az alkudozások megkezdése arra alkalmas ürügyet szolgáltatott. Keménynek sem volt ellenére — ő még csapatokat akart Sárosba belopni. Így hát három napi fegyverszünet köttetett.

De mit lehetett olyan tárgyalástól várni, melyet egyik fél sem vett komolyan? Mikor Rákóczy elhatározta magát az alkudozásra, már értesült, hogy a nádor azt fogja kívánni, hogy »a mi kezénél van, azt remittálja s az erdélyi birodalomból tractáljon«²⁾ s feltételeit ő is ehez képest szabta, követeléseiben a legszélső határig menvén. A nádor nem jelenté ugyan egyenesen és írásban ki azt, de válasza minden pontra nézve tagadó volt. Sem közvetítését nem fogadja el, sem teljes amnestiát nem biztosíthat, sem kárpótlást nem helyezhet kilátásba.³⁾

Azonban a három napi határidő eltelt s Kemény, a nádor elfogott leveleiből ennek titkos céljáról értesülvén, épen nem volt hajlandó megújítani azt, s Esterházy a táborral jun. 25-én kora hajnalban megindult, magával vivén Rákóczy követeit, kiket azonban pár nap múlva visszabocsátott,⁴⁾ írásban, levelezésben folytatván velök a megkezdett tárgyalásokat. Kemény mindenütt nyomában volt a hadaknak, melyet sem

¹⁾ A Rákóczyak családi levelezése 187. l.

²⁾ U. o. 177. l.

³⁾ Kiadta Toldy Esterházy Munkáiban a függelékben latin fordításban. A nádor válaszának eredeti magyar nyelvű szövege megvan a kismartoni ltárban.

⁴⁾ Kemény János 358—9. a Rákóczyak Levelezése 198. l. »mert noha erős hitlevelet adott volt palatinus uram, — mondja a fejdelem — de mégis megarestáltatta Lónyay uramékat, — de téved, mert Esterházy csak azért vitte őket magával, hogy folytassa velök a megkezdett alkudozást.

Szeben, sem Lőcse (jún. 29-én) nem fogadtak be, s mely meglehetősen rendetlen állapotban huzódott visszafelé. A visszatérő Serédy mulatságos dolgokat beszélt e »retirádáról,« melyről »egy melánkolia nótát« (gúnydalt) is készítettek. ¹⁾ Júl. 8-án már Liptóújvárnál volt a sereg, nagy kétségbeesésére a Lengyelországban toborzással foglalkozó főuraknak, kiknek e vidéken fekvő várait és uradalmait ugyancsak szorongatták a fejedelem hadai: »kimondhatatlan veszélyt hozza az armáda — írja Homonnai a nádornak egy szemrehányásokkal teljes levelében — nyakunkra az tőlünk való hirtelen eltávozásával és mint már ez az darab föld elhitte, elszaladásával.« ²⁾

De Esterházy nem fordulhatott vissza: a fejedelem hadának nagy része nyomában volt, egyes csapatok pedig legtapasztaltabb híveinek várait, Ungvárt, Regéczet, Szaláneczet ostromolták. ³⁾ Azonban gyors visszavonulásának fő oka még is nem a fejedelem hadaitól való félelem volt: ⁴⁾ ő Árva felől várta a lengyelországi toborzások eredményét, s még mindig remélte, hogy a respublica is küld segélyt. Aztán a jún. elején Bécsbe hívott Puchaim újabb megbizatással tért vissza hozzá: a török és lengyel alkudozások miben létéről hozott hírt s parancsot Ferdinándtól, hogy csak olyan békét kössön, mely a magyarországi állapotokat, ha nem jobb, de legalább a régi állapotba helyezi vissza. ⁵⁾ Reményei nem teljesedtek. Homonnai alig egy pár száz kozákot hozott, ⁶⁾ lengyel csapat sem jött több 4—500-nál, s Rákóczynak Lengyelországból érkezett hírei, oda küldött követeknek ⁷⁾ jelentései arra mutattak, hogy legalább közvetlen segély nem érkezend onnan. Ekkép

¹⁾ Rákóczy levelezése 194. l.

²⁾ Homonnai Jánosnak Lengyelországból Lonczka júl. 12-ről a nádorhoz írott levele, a m. k. államlevéltárban.

³⁾ Rákóczy család levelezése 191-ik l.

⁴⁾ »Én bizony Kemény János uram, vagy Bakos vagy másától való féltében Sárosból sem jöttem volna el« írja Lónyainak júl. 6-ról; az államltban.

⁵⁾ Ferdinánd 1644. jún. 20-iki leirata a nádornak, a kismartoni levéltárban.

⁶⁾ A Rákóczy család levelezése a júl. 4-iki levélben.

⁷⁾ Haller István s Bethlen Ferencz voltak a követek. A nekik adott s Sáros-Patak jun. 9. kelt utasítás megvan a m. k. államlevéltárban.

meggyőződve, hogy döntő csatát nem merhet, elvonult Liptó-Ujvár alól, hol a segélyt be akarta várni, s Bajmócznak — hol júl. derekán Kemény táborával szemben volt — vette útját, de itt elválván a hadtól, fáradtan, betegen, elesigázva visszatért Semptére. Götz a főhadiszállást Tót-Prónáról Bajmócz alá tette, és aug. 4-én próbált ugyan csatát Kemény ellen, de visszaveretett s e posztióban a két tábor, a Nyitra által elválasztva egymástól, napokon át farkasszemet nézett. ¹⁾ Ez alatt a Rákóczy Zsigmondtól vezetett sereg bevette Jeszenöt, a Homonnai főerődjét s bár Regéczet és Szendrőt is ostromolták egyes kiküldött dandárok, de a keleti megyékben táborozó had leginkább a lengyelországi határszélek megvédésére szorított.

Júl. végén Rákóczy haza bocsátotta a megyei hadakat. Kezdett a béke helyreállításáról komolyabban gondolkodni, mint eddig tette. Az a svéd futár, ki Sárosba szorult, nem Torstensontól jött: Olmüez a svédek kezében volt, s ez az ember az ottani parancsnoknak volt küldötte. Magának Torstensonnak a követe júl. elején a német hadak kezébe esett, ²⁾ s a fejedelem három hó óta nem hallott hírt róla. ³⁾ »Azt bizony tele torokkal vallják az egész keresztyén világon — írja nejjének — senki az svékusoknak a több confederatus fejedelmeknek annyit nem szolgált, mint mi.« De mikor ezek őt cserben hagyták, »elkésénnek, meg nem segítének az szükség idején,« »mikor — panaszkodék tovább — már is violálták a condiókat, se pénzeket, se segítségeket, sőt a koronának válaszáat is nem vettük« lehet-e szemére vetni, ha nem akarja tovább is kockán tartani a nemzet sorsát s elő fogja készíteni a békétárgyalások újból felvételét, melyek valójában végleg megszakasztva nem is voltak, mert attól fogva is, hogy Lónyayt, Serédyt visszabocsátotta a nádor, folytonosan tárgyalt és levelezett velök, sőt biztosokról is gondoskodott, kik távolléte esetében foly-

¹⁾ A Rákóczy család levelezése a 205. év 209 ll. Rákóczyhoz írott levelek a m. k. államlevéltárban. A nádor Bajmóczon júl. 14-én volt, mint ezt egy, az Akadémia birtokában levő levelének kelte igazolja. Kemény Jánosnak Rákóczyhoz írott hadi tudósításai a m. k. államlevéltárban.

²⁾ Esterházy jún. 6-iki levele az államltban.

³⁾ A Rákóczy család levelezése 214-ik l.

tassák a tárgyalásokat. ¹⁾ Aztán más okai is voltak erre: a portának s különösen a budai basának két értelmű magaviselete, kitől a nehéz napokban épen oly kevéssé kapott segítyt, mint a svédektől. ²⁾ Most, midőn tartani kezdett attól, hogy a bécsi udvar a portát ellene zúdíthatja, s midőn másfelől látta, hogy a német erő nagy része elvonult Magyarországból, Gallast, ki egész erejével Wrangelre vetette magát, támogatandó, a kibontakozásnak ez útját nyitva akarta tartani. Elhatározá a tárgyalások eddigi stadiumát a felső-magyarországi rendek elé terjeszteni, s e czélból Kassára augusztus 1-ére gyűlést hirdetett.

VIII.

»Az tizenhárom vármegyében lakó főrendeknek ugyan valóban csak az java s elei vagyon itt«: írta nem titkolható örömmel Rákóczy György nejének Kassáról aug. 3-ról — az országgyűlés megnyitásának előestvéjén. S valóban a gyűlekező főrendeknek és követeknek jó hírekkel kedveskedhetett. A felső vidék megtisztítása a német hadaktól, Kemény előnyomulása Nyitraig és Privigyéig, diadalmas csatája Götzczel, Jeszenő bukása, hol Homonnainak, legelkeseredettebb ellenségének neje esett kezébe, kézzel fogható eredmények voltak, melyekkel szemben önérzettel hivatkozhatott rá, hogy nem kényszerűség vezet, midőn a rendektől felhatalmazást kér a bécealkudozások megkezdésére. Aztán július végén lengyel, aug. 3-án pedig portai követ érkezett hozzá, az első épen egyenes felhívással a béke megkötése iránt, s ez ügyben felajánlva a király jó szolgálatait, míg az utóbbi ellenkezőleg biztatásokat hozva a háború folytatására. ³⁾

¹⁾ Esterháznak Lónyayhoz s Serédyhez írott levelei, részben kiadva Esterházy életrajzában Toldy által, részben az államtanban s Kis-martonban.

²⁾ A portai levelek a Török-magyarokori államlévtárban, s Ötvös Ágostonnak Bejtelmes leveleiben.

³⁾ Haller Gábor Naplója 94-ik l. Rákóczy család levelezése 225. l. Rákóczy György úja a török követről: »igen ajánlja magát az segítségel.« A lengyel király levele július 17-ről, az Erdélyi muz. egylet birtokában.

Az első s egyszersmind megnyitó ülés aug. 4-én tartott, melyen felolvastattak a fejedelmi propositiók. Rövid bevezetéssel indokolta Rákóczy a háborút. 1636. óta — azóta, hogy III. Ferdinánd a trónra lépett — egymást érik a szabad vallásgyakorlaton ejtett sérelmek, melyeket hivalkodó szemmel tovább nem nézhetvén, hogy a naponként gerjedező tűz az igaz magyarság kevés számát meg ne emésztsze, kénytelen volt fegyverhez nyúlni. De a béke áldásait a diadaloknál is többre becsülvén, »a fegyver között is« tett lépéseket a béke helyreállítására. Azzal utasított vissza, hogy ő csak egy tagja az országnak s nem illeti meg őt a sérelmek orvoslásának kívánsága. Ez sem riasztotta őt vissza s kétszer tett ajánlatokat a béke megkötésére: im bemutatja mind az ő propositióit, mind az arra kapott rideg válaszokat; bemutatja a lengyel király levelét is, ki közbenjárását felajánlja a háború megszüntetésére. E czélból fegyverszünet kötését ajánlja. Ő hát következő kérdésekre vár a rendektől választ:

mit válaszoljon a lengyel királynak?

folytassa-e tovább a béketárgyalásokat, s ha igen, miú módokat javasolnak?

ez alatt pedig magok és hazájok megmaradására miú gondviseléssel kívánnak lenni a rendek?

ha pedig a rendek nem akarnák a békét, vagy pedig a tárgyalásokat nem koszorúzná siker, miú eszközöket ajánlanak maguk és a haza oltalmára. ¹⁾

A gyűlés hangulata megfelelt a fejedelem kívánságának. »Ugy látom elméjeket, írta nejének, hogysem az német igáját viseljék, lelki s testi szabadságokkal ne élhessenek szabadosan, inkább úgy cselekesznek, mint Erdély cselekedett, mert teljességgel mind elijedtek s idegenedtek az némettől«²⁾: vagy más szavakkal mondva: a 13 vármegye kész elszakadni Ferdinánd uralmától s Erdélyhez csatlakozni. Ez volt a békének legmagasabb ára — s ennek hangoztatása a rendek által azért sem volt ellenére, mert a lengyel követ — kit aug. 12-én bocsátott el, — azon meggyőződést vihette haza, hogy Ho-

¹⁾ Az erdélyi muzeum-egylet birtokában levő példányról.

²⁾ Rákóczy György lev. nejéhez. Levelezése 228. l.

monnainak és Csákynek factioi nem a közvéleményt képviselik.

Ily ár mellett kész volt a svéd-francia szövetségről is lemondani — melynek egyetlen pontját sem látta teljesítve. Igaz, hogy a velencei francia követ, egyik attacheját, Budé Károlyt, Kassára küldé hozzá, ki aug. 4-én jelenté neki, hogy a királytól egy levél és 100,000 tallér van számára letéve a velencei követnél, ¹⁾ de azon nehézségek miatt, melyekkel e pénznek felvétele járt volna, a fejedelem az utalványozás e módjába nem nyughatott be, s a fehérvári szerződés értelmében azt kívánta, hogy a pénz a portán tétessék le. A gyűlés alatt Rebenstock Torstensonnak a helyzetben beállott változásokat leplezetlenül megírta (augusztus hó 10-éről), hogy mintán a fejedelem és környezete a svéd hadaknak alájövetele iránt kétségbe van esve, Kassára összehívta a rendeket, — kik a császárral kötendő béke esélyeit komolyan tárgyalják. A fejedelem már kétszer küldött levelet a svéd királynénak, a francia királynak, de választ egyikre sem kapott, sőt apr. 4. óta Torstensontól se kapott hírt. Ehez járúl, hogy a lengyel király sürgeti a fegyverszünetet, mely aztán békére vezessen. Ő, Rebenstock, egész erélylyel dolgozik e törekvések ellen s annyit ki is vitt, hogy Rákóczy elvetette a fegyverszünetet, megígérte, hogy a béke-tárgyalások megkezdését elhúzza okt. 1-ig s a frigy ellen nem is fog semmit tenni, azonban csak úgy, ha a szövetséges urak is megtartják a mit ígértek. Ily körülmények közt, midőn már ő annyiszor adott szavát nem válthatá be, elvesztette minden hitelét — s épen azért kéri, hogy hívják vissza. ²⁾

De alig ment el e levél, vagy tán el se ment, midőn végre aug. 16-án este oly hosszú idő után, svéd futár érkezett Kassára. Magával hozta a svéd államtanácsnak »a királyné gyámjainak és kormányzóinak« a királyné nevében kiállított s apr. 12-én (az új szerint 22-én) írt levelét, melyben a legkedvesebb

¹⁾ Rákóczy György szövetségesei 177-ik I. közlve a levél. Az attache valószínűleg a török követtel jött Erdélybe.

²⁾ Ezen igen érdekes levél egykorú magyar fordításban van közölve Okmánytár, Rákóczy svéd és francia összeköttetéseihez 174. s köv. II.

barátját és szövetségesét értesíti, hogy Torstenson megírta az alkudozások sikeres befejezését, meg az ő sikeres támadásait. Minthogy pedig az általa küldött rejtelmes levél kulesa, Strasburg távolléte miatt, nincs kéznél s a szerződési pontok sem közöltettek a koronával, nincs módjában a szövetség-levél ünnepélyes példányát azonnal kiállítani. Azonban, nehogy ingadozásra magyarázza e késedelmet. Legyen megnyugodva, hogy a francia királylyal közösen fogja a szerződést ratificálni s addig is, mit a tábornagygyal elvégeztek, a korona mind azt megtartja. Aztán a dán háborút illetőleg kívánta megnyugtanni, melyre a sok felgyült sérelem s nagyobb bajok elfordításának kénysége bírta a svéd koronát. De reméli, hogy az nem sokára be lesz fejezve — s ha nem lenne is, rövid idő alatt csatlakozandnak sergei az erdélyi hadakkal. ¹⁾

A svéd futár Torstensontól is hozott leveleket Kristianpreuss jún. 27-ről. A tábornagy érezte, hogy ő sokkal adós Rákóczynak s sokért kell kiengesztelnie. Meg is akarta nyugtatni minden áron. Tudatta vele, hogy a svéd-dán viszályok kiegyenlítése végett francia követ, Thuillierie, érkezett táborába, hogy egy más francia ügynök Lengyelországon át fog hozzá küldetni. Neki most 136 ezer tallért kellene lefizetnie s 3000 embert rendelkezésére bocsátnia, — de e perczen az lehetetlen. Ő most a svéd és hollandi flottákat várja s reméli, hogy rövid idő alatt döntő csapást mér az ellenségre. Addig is a Morvában kezén levő erősségeket: Olmüczöt és Neustadtot, valamint Eulenburgot átengedi neki: a benne levő őrsegeket rendelkezésére bocsátja. Vonja ki ezeket a várakból s rakja meg saját hajdúival vagy tótjaival. Egyszersmind Peukult az olműczi s Daneratot, a neustadti parancsnokokat ez érdemben utasítja. ²⁾

E levelek legalább meggyőzték Rákóczyt, hogy a szövetségesek is hajlandók érdekében valamit tenni, s nyugodtabban oszlatthatá el másnap aug. 17-én az országgyűlést, mely »császárhoz Fehérpatakit küldé declarálván velünk együtt élni halni akarnak; állassa helyre pedig ő felsége mind lelki

¹⁾ Okmánytár 151. l.

²⁾ U. o. 161, 170, 172, 173. II.

testi szabadságokat mennél hamarébb.« A lengyel királyhoz pedig Perényi Imrét s Márjássy Istvánt küldék kiterő válaszszaal a követei által tett közbenjárási ajánlatokra. ¹⁾ Ugyan az nap visszabocsátá a török követet is: de elsimitva a gyűlés határozatait. Semmi derekas végzést sem hoztak — jelenté a portán és a budai vezérnek — a császárhoz is csak köz embert küldtek, s a lengyel királynál panaszt emelnek a Homonnai által behozott hadak miatt. ²⁾

Kassáról a főurak és rendek jó benyomást vittek haza. Rákóczy diadalmas volt minden ponton, csillaga fenn ragyogott. Hogy e csillag — bár rövid időre — már homályosulni kezdett, hogy a láthatáron sötét fellegek jelentkeztek, azt még akkor senki sem sejté. Az első csapás, mi őt érte, Murány el-esése volt aug. első napjaiban, melyet nem zordon katonák, hanem a szerelem ostroma bírt feladásra. ³⁾ Muránynyal együtt Balog és Lipesé is elestek ⁴⁾ s ettől fogva Wesselényi Ferencz hátulról fenyegethető Keményt, s ha sikerül neki Götz németjeivel, Homonnai lengyeleivel egyesülni, veszélyessé is válhatt volna. ⁵⁾

Ugy látszik, az eshetőséget Eszterházy is számításba vette. ⁶⁾ Ő jul. 25-iki leveleivel Ferdinándtól felmentését kérte. E hó utolsó napján válaszolt az uralkodó fölterjesztésére egy bizalmas levelkével, melynek utóiratát egészen sajátkezűleg írta Gr. Tieffenbach vitte meg ezt hozzá: semmit se mulasztson el, mivel egészségét visszaszerezheti — szól a levélke — de mivel visszavonulása mind az alkudozások, mind a háború folyamára zavarólag hathatna, folytassa a savanyuvíz használatát Semp-tén. A sajátkezű utóirat akkép volt szerkesztve, hogy minden

¹⁾ A Rákóczy család levelezése 228. l. A vörösvári levéltárban őriztetik Kassainak egy e tárgyra vonatkozó fogalmazványra.

²⁾ Ötvös Ágoston: Rajtelmes levelek, 70. 71. ll.

³⁾ Kemény Önéletleírása 369. l. »éjjel meghágtá a várat Wesselényivel s ki tudja ha nem magát is?« Kemény aug. 6-ki lev. A Rákóczy csal. lev. 225-ik l.

⁴⁾ A Rákóczy család levelezése 228. l.

⁵⁾ Kemény János Emlék iratai 369. l.

⁶⁾ Eszterházy aug. 19-ki levele Révay Ferenczhez a csavnicssai levéltárban.

tagadó választ lehetlenné tett: annyira bízom a te személyedben, hogy nem is hiszem, hogy jelenléd nélkül a serget meg lehetne tartani. Remélem maradni fogsz s nem is mulasztandom el ezt fejedelmi kegyemmel meghálálni.« ¹⁾ Szemben e fejedelmi bizalommal mit tehetett Esterházy? maradnia kellett — hanem biztosítani akará a sikert. S ezt úgy hívó, csak gyors működéssel teheti. Küldjék hát azonnal az ágyúkat, a löszert, a katonákat. Küldjék a pénzt is. Ez úton még tehet szolgálatokat ő felségének, különben mit sem fog használni az ő jelenléte a táborban. ²⁾ S csakugyan ehhez képest tette meg az intézkedéseket. Egy rövid látogatást tett a táborban (aug. 18.) s minthogy Wesselényit maga mellé akarta venni, felszólítá Götzöt és Puchaimot, hogy Murányba és Balogiba küldjenek német hadakat. Ekkor már a Csáky lengyelei is megérkeztek s a Vág mellett táboroztak; most már sikerrel hitte a támadást megkezdhetni. ³⁾

Kemény ezalatt szorongatott helyzetbe jutott. Messze távol a földtől, honnan biztos segélyforrásokot meríthetett s hasztalan várva a svédekre, kiknek alájövetelében bízott, hadi tervét legalább részben a velök leendő egyesülésre építvén, sem előnyomulni nem merve, sem hátrálni nem akarva, tizenkét napot töltött a privigyei táborban, több és kevesebb szerencsével, apró esatározásokkal fúrasztva az ellenséget. De a felföldi uraktól, portyázásra kiküldött csapatvezéreiktől, kémeiktől rossz híreket kapott: a nádor ereje növekszik, Homonnai Nagy-Szombat felé jövend ki, Csáky Bécs felől, az ura kövülök gyülekeznek: ezekkel az ő hadai, ha csak török vagy svéd erő nem jön támogatásukra, nem fognak birhatni, s jó eleve értesíté Rákóczyt, hogy »a Nyitra mellett alább fog szállani.« ⁴⁾ E levél Esterházy kezébe esett — ki új reményt merített belőle. »Isten megrémítette ezeket az emberéket s meg is

¹⁾ Ezen rendkívül érdekes legfelsőbb kéziratí levelke eredetije a kismartoni levéltárban; Aetorum Palatini IV-ik k.

²⁾ Esterházy aug. 4-ki fölterjesztése ugyanott.

³⁾ Esterházy aug. 19-ki levele b. Révay Simon levéltárban.

⁴⁾ Kemény János Privigyé aug. 10-ki levele Rákóczyhoz — melynek elfogott példánya eredetiben az Esterháziak kismartoni levéltárban van, Aetorum Palatini IV-ik k.

fogja szégyeníteni: írja Révaynak s egyszersmind mindenféle híresztelést, hogy »a budai basa hitére, szakállára esküszik, hogy Rákóczy mellé segítséget nem a ad német ellen, sőt az mely török vitézek most mellette vannak, azokat is visszahívja s táborát eloszlatja.«¹⁾

Kemény e hírekkel szemben ha nem is volt megrettenve, de aggódott. Rákóczytól azt kapta utasításba, hogy e haddal semmi kötes kimenetelű vállalatba ne bocsátkozzék, s ő hiven ahhoz szabta magát. Nem akarta bevárni, míg az ellenség ereje félelmetesen megszaporodik, mert úgy tudá, hogy ezek Morvából már jönnek,²⁾ aug. 12-én megindítá seregeit.³⁾ Két út állt előtte a visszajövetelre, vagy Rózsahegy felé Túrócson át, s Rákóczy ezt óhajtotta volna⁴⁾, vagy Fülel felé: ő ezt tartá biztosabbnak. »Csináljon olyan hirt nagyságod — írja a fejedelemnek pár nappal a visszavonulás megkezdése előtt — ne láttassék, hogy futunk.« Aug. 14-én már Gimesen volt, hol egy napot pihent, onnan Báthra (aug. 16.) s másfél napi pihenés után Fülel alá vezette hadait, nem futva, nem megverve, s több helyen — mint Tapolicsánynál — szerencsés csatákat víva az ellenséggel, mely hol előtte, hol utána, de mindenütt nyomában járt s vele haladt.

Rákóczy roszt néven vette Keménytől, hogy »az ellenséget hátán hozza«, s hogy a visszavonulásra nem a felső utat választá: de gyorsan gondoskodott segítségről. Ujra szívére köté, hogy »oltalmazza azt a hadat minden alkalmatlanságtól, igyekezzék intacte megtartani, csak defensive viselje magát ellenek, hadd járhasson el ő is oda alá dolgaiban.« Szepesvárába ötszáz gyalogot küldött, Ferenczi Istvánt kétezer emberrel s pénzzel hozzá s Bornemisza Pált négyezer lovassal Murány felé indítá oly utasítással, hogy ez, ha lehet, a bányavárosokig nyomuljon.⁵⁾ De a mint Kemény lejjebb jött, az eredeti

¹⁾ Török-magyarokori államokmánytár V. k. 275. l.

²⁾ Kemény aug. 16-iki levele Báthrról Honf. megyében a fejedelemhez, az állami levéltárban.

³⁾ Kemény emlékiratai 381-ik l. az elindulás napja leveleiből világlik ki.

⁴⁾ A Rákóczyak családi levelezése 245-ik l.

⁵⁾ Rákóczy levele Kemény Jánoshoz aug. 20-ról az államtárban.

terven változás történt. Egy Fülelből kiűtő hadosztály egyik csapatját, hadnagyának, Bánházynak vigyázatlansága következtében, megverte, s az elkedvetlenedett Kemény, a mint Szendrőnél Bornemiszával egyesült, átadta neki a főparancsnokságot.¹⁾ Azonban nem akarva túrni ez alárendelt állást, másfelől érezve annak szükségét, hogy a fejedelmet visszavonulásának okairól felvilágosítsa, szept. első napjaiban elvált Bornemiszával s betegség ürügye alatt a fejedelem főhadiszállására ment.²⁾ Szerencs alól azonban Bornemisza visszahúzódtott Tussóra³⁾ s az ellenség is Szerencsig nyomult. Egy haditanács, mely a fejedelem előlülése alatt sept. elején Tokajban tartatott, azon hírek benyomása alatt, hogy a svédok nem sok idő múlva segílyt hozandnak, elhatározá, hogy a hadnak egy része maradjon túl a Tiszán, mely igyekezzék az elfoglalt részekből a mit lehet megtartani, a más rész pedig a fejedelem vezérlete alatt maradjon innen a Tiszán, s a másik sereggel együtt működve, gátolja meg annak áljövetelét e folyón. — A túlatizsai had fővezénylete Keményre ruháztatott, s míg Rákóczy azon innen maradt táborban, amaz Liszkához szállt:⁴⁾ hogy feltartóztassa Ferdinánd előnyomuló hadait. »Im ugyan prèssel kényszerít kegyelmek magunk oltalmára — írja Esterházy Bornemiszának — noha mi csak az jó békességről való tractának continuálását várjuk vala s ezért jöttünk oly halkán és csendesesen is fel. De im, még újabb hadakat küldé kegyelmek ide fel, vissza kell őket vernünk és im utánok is megyünk.«⁵⁾

Mert valóban bár Rákóczy nemcsak várta a svédok jövetelét, hanem abban inkább bizott is mint valaha, valószínűleg, hogy időt nyerjen, s a császári hadak támadásait visszatartsa,

¹⁾ Aug. 20-án Borsodnál volt, mint ezt levelei igazolják.

²⁾ Kemény János Emlékiratai 402-ik l.

³⁾ Bornemisza Pálnak sept. 7., 8., 10. írott levelei Rákóczy Gy. fejedelemhez; az államtárban levő eredetiekről.

⁴⁾ Kemény János emlékiratai 403-ik l. Rákóczynak majd minden ez időben kelt levele kilátásba helyezi a svédok jövetelét.

⁵⁾ Esterházy nádornak Bornemisza Pálhoz írott levele, Sempté aug. 26-ról, melynek eredeti fogalmazványát a kis-martoni ltárban őrzik. Actorum Palatini IV-ik kötet.

lépéseket tett a félbeszakadt béketárgyalások újra megkezdésére. Kiindulási pontul a kassai országgyűlés határozatát vette: a rendek, irá aug. 16-áról a nádornak, elhatározták megkérni ő felségét, hogy a félbeszakadt egyezkedést folytassa, s e czélből követet is rendeltek hozzá. Ha tehát ő felségének is úgy tetszik, küldjön menedéklevelet a fejedelem követi számára. A nádor nem sietett a válaszzsal, aug. 31-ről küldte meg azt: ő felsége beleegyezett az alkudozások újból fölvételébe, helyül Nagy-Szombatot, napul sept. 14-két tűzte ki. Rákóczynak két kifogása volt: ha ő felsége komolyan akarná a békét, nem tűzött volna ki oly rövid határidőt — hiszen ha rögtön indulnának követei, sem érhetnének hat nap alatt Nagy-Szombathba. Még nagyobb akadály, hogy ő felsége igéri ugyan, hogy hadait kihívja az országból, de csak úgy, ha ő is kiviszi sergeit a felsőmagyarországi vármegyékből s egész Magyarországból, sőt egyúttal le is szállítja azokat és minden elfoglalt várost és megyét visszaad.¹⁾

Hanem azért ez még sem képezett akadályt, maga a nádor sem csinált titkot belőle. Ha szept. hó végére jönnek is a követek — irá e hó 7-én Rákóczynak — s ő felsége követi ott is lesznek már, az nem fog akadályt képezni, hogy a tárgyalások meg ne kezdessenek. Aztán — irá sept. 29-én Nagyszombatból, midőn Rákóczy követi még ezen határidőre sem érkeztek el — ő felsége nem mondta azt, hogy az alkudozás megkezdésének mulhatlan feltételül tűzte ki, hogy ő visszavezesse s leültesse hadait, sőt egészen szabadságában hagyta a választást, hogy a tárgyalások alatt folytassa-e a háborút, vagy sem?²⁾

Rákóczynak épen ez kellett, mert a jelen körülmények közt, midőn várta ugyan a svédek, de azok eljövételében még sem volt bizonyos, midőn a mellette levő törökök már oszladozni kezdettek, s nem ismerhette félre, hogy a portán kevésbé barátságos hangulattal viseltetnek iránta, s diadalait és előhaladását féltékeny szemekkel nézik, míg Budán a basa egyenesen meg hagyta magát vesztegettetni a nádor által —

¹⁾ Esterházy nádor munkái Toldy kiadása 262 s 444. II.

²⁾ Ugyanott Esterházy levelei 263. s 266. II.

egészen ura akart lenni a helyzetnek, s kezében tartani a háború és béke sorsát. Ennek csak egy módja volt: ha egy időben mérkőznek a két fél sergei a harctéren, s egyezkednek diplomatái a zöld asztalnál. S valóban mialatt körlevélileg hívta meg a megyéket, hogy jelen legyenek táborában akkor, midőn követi a béketárgyalások végett Nagyszombatba küldi, ugyanakkor intézkedett, hogy a felső-magyarországi megyék mustrát tartsanak, s haladéktalanul hozzá siessenek, továbbá, hogy Erdélyből újabb segélyesapatok jöjjenek ki sergének megerősítésére.¹⁾ Midőn pedig e segélyhadak Rákóczy Zsigmond alatt fölerkeztek, s a hadi koczka rá nézve kedvezőbb fordulatot vett, nem késett tudatni a nádorral, hogy »értvén azért kegyelmed irásából fegyver alatt is kész volna ő felsége az tractatust continuálni, im az követeket 3—4 nap alatt elindítjuk.²⁾

Mert e hadak fölerkezése előtt Rákóczy nem akart nagyobb esatát vivotni sergeivel. Mig a tiszai tábor inkább csak az átjárás őrzésére gondolt, Kemény került a nagyobb ütközetet, csak arra gondolt, hogy »fárasztotta, nyugtalanokdította s fogyasztotta az ellenséget«, mely sept. 12. óta több napon át Halmaj és Aszaló közt feküdt, s aztán előnyomulva, s szept. 27-én Szerencset megostromolva és kirabolva, s a fejedelem családi sirboltját feldúlva, atyjának, anyjának, testvéreinek koporsóját felbontva, hamvaikat szélnek eresztve — Bodrog-Keresztúrig és Zomborig nyomult.³⁾

¹⁾ Rákóczy Györgynek Debreczenihez írott sept. 1-én kelt Memorialeja az országos levéltárban, valamint nejéhez és fiához írott levelei 244., 255., 266. II. továbbá a 14 megyéhez adott körlevele aug 28-ról a stavnyicskai levéltárban.

²⁾ Rákóczynak oct. 4-én kelt válasza a nádorhoz. Actorum Palatini Lib. IV. a kismartoni levéltárban.

³⁾ Rákóczy fennidézett levelében. Továbbá családi levelezése 264 s 266. II. Ugy látszik ez annak volt viszonzása, hogy az ő hadai a nádornak regézi uradalmát prédálták fel. Haller naplója 95-ik l. Kemény e velei sept. 14., 19., 20., 22., 26. és 27-ről az államlevéltárban.

IX.

A fejedelem nagy pompával fogadta sept. 26-án Rákóczy Zsigmondot s az erdélyi hadakat: egész kíséretével elibök ment az ott való halmokig. Egy másik csapat, a hajduság, Ibrányi vezérlete alatt Luczhoz érkezett: de bár mennyire is sürgette Kemény ennek csatlakozását a főserghez, nem engedelmeskedett, hanem bevárta Puchaim támadását, ki okt. 3-án csakugyan szétverte a mit sem gyanító hadat. A dolognak — jelentéktelen erő lévén ez — nem lett komoly következménye, s Puchaim Rákóczy tulnyomó erejétől tartva, okt. 5-én visszafordult Szendrő felé.¹⁾

Ez alatt összegyűltek a megyék és városok követei Tokajban, hogy jelen legyenek a Nagyszombatba küldendő alkudozó követség megindításánál. Esterházy mindent elkövetett, hogy a városokat és megyéket békés hangulatra bírja: körlevelet intézett hozzájuk, kiemelvén, hogy habár az, ki egyszer már elvetette ő felsége kegyelmét, méltó volna, hogy attól megfosztassék, az uralkodó mégis éreztetni akarta velök nagy kegyelmességét, s az új hadak leindításával új manifestumot adott ki: »kész lévén ő felsége mindeneket előbbi kegyelmébe bevenni, eddig való ellene tett cselekedeteket feledékenységben és amnestiában venni.«²⁾ S csakugyan a megyék hangulata békés volt — egyik-másik hangsúlyozá a követeknek adott utasításban, hogy félretévön kedvetlenségeit, nyúljon hozzá az egyezkedéshez.³⁾ De maga Rákóczy is ezt akarta, s gondja volt rá, hogy a tokaji gyűlés is kimondjon ennyit. Az utasítás aztán, mit a követeknek adott, egészen tőle függött, valamint az alkudozás folyama is. Azután hogy Fehérpataky Márton megtette jelentését bécsi útjának eredményéről s elő

¹⁾ Kemény János Emlékiratai 411. l. Bánfi naplója 128. Haller naplója 95.

²⁾ A megyékhez írt körlevelet kiadta Toldy, Esterházy élete 327. a városokhoz írott megvan a kismartoni levéltárban. Actorum Palatini IV.

³⁾ A Beregmegye által követeinek adott utasítás a vörösvári levéltárban.

adta a császár válaszát, a fejedelem is közölte a követek névsorát, — kik Lónyay Zsigmond, Nyáry Bernát, Csernel Gy., Kőrösy István, Zákány András és Klobusiczky András, mindnyájan a fejedelemnek magyarországi hívei voltak — s a megyék követei azt a benyomást vitték haza, hogy a fejedelem az ő kívánságukat teljesítette, az ő érdekeiket képviselteti s az ő ügyeiket mozditja elő.

Valóban teljesítette, mert e perczen ismét komolyabban gondolt a békére, a láthatár borúsabbnak tűnván fel előtte, mint valaha. »Látja az úristen — irá épen ezen napokban nevének — én kész volnék mindent azt cselekedni, az mi legjobb volna és az úristennek tetszenék, több országoknak is használna: de ha az svécusok ezután is így fognának megfelelni fogadásuknak, én nem tudom mi hasznát venném. Im holnapután (oct. 16-án) leszen két egész hónapja, se leveleket, annál inkább embereket ez tíz holnap alatt nem láttuk, holott' mi ha hozzájuk elküldhettünk, annál inkább ők miért nem? Mindennyi szükségem idején is egy emberbeli, egy filléryi segítséget nem láttuk; sok irásinkra s kívánásinkra egy embereket az portára be nem küldék, abbeli ígéreteknek is eleget nem tevének; egyedül szegény fejem fött, magamét költöttem, hazám pusztult. Meghidd édesem, vajki állhatatlan, elvetemedett az hitet, becsületet, isten tisztességét, hazája szabadságát semmire becsülő emberekkel vagyon nekem bajom. Hadunk szépen vagyon, de bizony evvel senki ellenséget, más nemzet nélkül, szemben vívással, bizony nem ver, ki miatt csak ezzel mi feljebb sem igen mehetünk.¹⁾

E levél mutatja, hogy Rákóczy illusiókat nem táplált. De azért nem is csüggedt. Kitartással és erélylyel haladt a megkezdett úton: s ugyanaz nap okt. 9-én, melyen követei elindultak Nagyszombatba, hadai egy lépést tettek a bányavárosok felé. Kemény ez napon már Gesztely alatt volt s onnan Putnok ellen fordult, melyet sikerült is bevennie,²⁾ míg Rákóczy Hernád-Németiben ütötte fel főhadiszállását. De a

¹⁾ Rákóczy levelezése 269-ik l.

²⁾ Kemény emlékiratai 415. Gesztelyről oct. 9-ről ír a fejedelemnek.

Kemény alatti dandár előbb nyomult, néhány nap mulva bevette Putnokot, onnan Gömörbe ment át. ¹⁾

Követei már ekkor Nagy-Szombatban voltak. Okt. 25-ike körül értek oda, s Rákóczy tisztában volt azzal, hogy míg derekasan hozzá kezdenek a tárgyaláshoz, addig eltelik két hét, míg némileg tisztulnak az eszmék, legalább egy hónap és »azalatt, irá nejjének, ha akarnak a svédék, el kell jüniek.«

A következmény megmutatta, hogy Rákóczynak igaza van: de két oly ellentétes követelés mellett, mint a melyet a nagyszombati alkudozók képviseltek, ez nem is lehetett máskép.

Ferdinánd szept. 13-án adta ki utasítását Esterházy nádornak, Tieffenbach Rudolfnak, Csáky Lászlónak, Questenberg Gérardnak, Mikulich Tamásnak, Rohonczy István apátnak és Lippay Gáspárnak. Mindenek előtt meghagyta, hogy fegyverszünetbe ne egyezzenek — ellenkezőleg fel ne hagyjanak sergei a küzdéssel. Ezt, az igaz, Rákóczy sem sürgette, habár gondolt is rá egy pillanatig, — miért Rebenstock a svéd követ egy hosszú emlékiratot adott be hozzá ²⁾ — de csakhamar letett róla, az levén célja, hogy a svédék jövétele esetére közel legyen hada a végékhez.

Ha e pontban megegyeztek: annál jobban eltértek a többiben.

A császár első követelése volt, hogy Rákóczy az elfoglalt megyéket bocsássa vissza, vonja ki hadát belőlök s a mit elvett, adja vissza. Rákóczy nem is kezdte kevesebbel, mint hogy a 14 felsőmagyarországi megye maradjon végleg kezén.

Aztán azt kívánta a császár, hogy Rákóczy soha többet a magyarországi ügyekbe ne elegyedjék, álljon el a svéd szövetségtől, soha külföldi frigyre ne lépjen s erre magát esküvel és diplomával kötelezze, sőt kötelezzék magok az erdélyi rendek is. Rákóczy pedig nem kívánt kevesebbet, mint hogy a császár ötlet jövőre minden ellenségei ellen megvédje, s a kik a török végeken portyáznak, azokat megbüntettesse.

Azt is kívánta Ferdinánd, hogy Rákóczy egyik fia lak-

¹⁾ Kemény Emlékiratai 417.

²⁾ Rákóczy Dipl. Összekötötései 188-ik l.

jék Magyarországon s a császár engedélye nélkül soha se mehessen Erdélybe, amnestia pedig ha adatnék is valakinek, zárossanak ki azok, kik önként álltak a fejedelemez. Rákóczy pedig a legszélesebb terjedelmű amnestiát kötötte ki mindenki számára.

Minden, a magyarországiakon ejtett kárt térítsen meg Rákóczy: mondá a császár. Minden, a fejedelem által tett adományozásokat, legkivált a kassaiaknak adottakat, erősítse meg a császár, sőt az ő adományozásai kétségbe se vonassanak, s meg se változtathassanak, követelék a fejedelem.

Egy szolgálja se legyen Rákóczynak gazdatisztjein kívül Magyarországon s fizessen teljes hadi kárpótlást — volt a császárnak egyik feltétele. Emeltessenek fel a pataki és munkácsi inscriptionalis összegek, adassék neki »és a gazdasszonynak« Ecsed királyi joga s ezen kívül Tokaj, Tarczal, Óvár, Szathmár és Szádvára, melyek közül többhez joga is van: követelto a fejedelem, ezer mázsa rezen s más hadi kárpótlási összegeken felül.

Sem a vallás ügyét, sem a választási conditiokat ne engedjék szóba hozatni: utasította követeit a császár. Rákóczynak pedig első pontja volt, hogy a bécsi békén és saját koronázási hitlevelének 17 pontján ejtett sérelmeket azonnal orvosoltassa a császár s büntesse meg azokat, kik azon sérelmeket ejtettek.

Csak egy követelés volt mind a két utasításban benn: hogy az erdélyieken ejtett sérelmek orvosoltassanak. De itt a sérelmet vette mindenik más értelemben — mindeik saját híveinek bántódására czélozván. ¹⁾

Az ember azt hinné, hogy ily ellentétes követelések mellett a tárgyalást meg se lehet kezdeni. De a követei csakhamar megtalálták a módját, hogy segéljenek a dolgon, mert valószínűleg úgy voltak utasítva, hogy találják azt meg, habár mindjárt az első összejövetelen, okt. 27-én, összeszólalkoztak. Esterházy heves ember volt, nem válogatta a szókat s a svédék és Rákóczy ellen oly kitéltet használt, mely Lónyayék irásos tiltakozását vonta maga után. ²⁾ Ez volt az ő modora, más-

¹⁾ A császár utasítása szept. 27-ről, meg, van a kismartoni ltban; a fejedelemé a vörösvári ltban, ez utóbbi oct. 8-án kelt.

²⁾ Esterházy nyilatkozata oct. 28-ról a kismartoni ltban.

kor is így kezdte a tractákat, a tegtuzóbb követelések mellé épen oly éles kifakadásokat állítván. Lónyayék nyilatkozata azonban érezteté vele, hogy ha most félbeszakasztják a tractát, annak súlya ötöt fogja terhelni. Válaszolt tehát s épen oly élesen folytatván tollal, mint szóval kezdte, kijelenté, »hogy ő kegyelmeket sem directorinak sem praeceptorinak nem ismeri el.« De e kifakadások szavainak mégis oly értelmezését tartalmazák, melylyel a fejedelmi követek meg lehettek elégedve, s nem kívánták, hogy nyilatkozata értelmében »kiálljon ebből az tractából, mert ő felsége szabad választást adott neki, ha az tractában akar-e maradni, avagy a táborba menni; és így az ő kemény beszédétől megszabadulnak.«¹⁾

Tudták, hogy »ha kiállana is a tractából« ő intézné azt mégis, azon határt nem ismerő bizalomnál fogva, melylyel királya iránta viseltetik, soha semmit, legkivált magyar ügyekben, megkérdése nélkül s tanácsa ellenére nem intézvé. Jobb volt tehát közvetlenül érintkezni vele, mint közvetve a többiek által, kik fényes állásuk daczára csak formai szempontból, s a nádor fényének emelésére voltak kiküldve, vagy talán támogatására — mert az eldöntés épen úgy az ő kezén volt, mint az összes munka és teher.

Másként állott a dolog Rákóczy követeivel. Lónyay Zsigmond, ki ezek élén állt, egy éles eszű, erős dialecticájú, logikai fő, higgadt és komoly férfi — mint Kemény megjegyzi »igen austriacus ember volt,« ki csak kénytelenségből hódolt meg. Ezúttal azonban, s az egész sárosi tracta óta, híven szolgálta a fejedelem ügyét, vallása és hazája érdekeit:²⁾ mert belátta, hogy ritkán ad a véletlen oly kedvező alkalmat, mint most, de ha egyszer adott: mulasztás volna azt meg nem ragadni. Ő vezette ugyan az alkudozásokat, de bizonyos tekintetben a többi követek, Rákóczy legbizalmasabb és legbensőbb emberei által ellenőriztetett. Ezek tehát tanácsból, közmegegyezéssel tettek minden lépést, s nemcsak együttesen, de leginkább Lónyay és Klobusiczky, külön is tettek jelentéseket.

¹⁾ A nádor válaszában fogalmazványa a kismartoni ltárban.

²⁾ Rákóczy Gy. nejéhez intézett leveleiben többször kiemeli, hogy most már mily hasznosan szolgál Klobusiczky. Így fia Zsigmond is.

E követek közt egyetlen erdélyi sem volt — még a titkár Szalárdy is magyarországi. Ez nem lehetett a véletlen műve, s Rákóczy tisztában volt azzal mit akar. Azt kívánta kitüntetni, hogy itt nem az erdélyi birodalom érdekei forognak fenn, nem annak ügye fölött döntenek, hogy tehát a tárgyalások is tisztán ebben a mederben maradjanak. Magyarország polgári és vallásos szabadságát kívánta biztosítani, Magyarországból kívánt megyéket, onnan uradalmakat — mivel adhatott volna több nyomatókat követeléseinek, mint hogy oda való emberek kezére bízta azok érvényre emelését? Erre mutatott az is, hogy valamint egyetértve ama felsőmagyarországi megyékkel s városokkal, melyek a kassai kapitányság alá tartoztak, tette lépéseit a kassai és tokaji gyűlésekből a béke érdekében, úgy velök is küldetett követeket fel, mintegy tanulságául annak, hogy ezek is érzik az érdekközösséget. S csakugyan a nádor és követtársai okt. 30-án kiadták ama megyék és városok követei számára a menedéklevelet, hogy az ő ügyeiket velök együtt közösen tárgyalandják.¹⁾

Ezen tárgyalásoknak pedig első természetes kiindulási pontja volt az, hogy miután a Sárosban megkezdett alkudozások folytatására jöttek össze: vegyék elé tehát az ottani pontozatokat. Ezt vették tehát alapul. De a mellett a nádor is sietett kiadni javaslatait az erős és állandó béke megkötésére — s e kettőre együtt tették meg nov. 7-én egy elég hosszú munkálatban a fejedelmi követek észrevételeiket.²⁾ Még az napon kiadta a nádor válaszáat egy polemicus emlékiratban. Tagadhatlanul mindkét fél ügyes fordulatokkal védte álláspontját, sophismát is használt eleget: de mindezek a munkálatok alig voltak egyebek, mint tagadásai a bonczkés alá vett irat állításainak, melyek ha itt-ott magukon viselték is az erős meggyőződés kinyomatát, de már egyoldalú felfogásuknál fogva sem voltak alkalmasak az ellenfél meggyőzni — az ember hajlandó volna azt hinni, hogy saját meggyőződésük erősebbé tételére, biztosítására készültek.

¹⁾ A vörösvári ltárban.

²⁾ A fejedelmi követek ezen hét propositióra egy iratban feleltek nov. 7-ről, mely a nádor válaszával megvan a vörösvári ltárban.

Másnap, hogy e röpiratok rendeltetésük helyére juttattak, nov. 8-án, Rákóczy emberei egy a helyzettől egészen elütő categoricus kérdéssel állottak elő. A császár követei a felső-magyarországi megyék megnyugtatóására országgyűlést helyeztek kilátásba — melynek főfeladata a sérelmek orvoslása leendett. Hogy ez valóságban halasztás akar lenni, azzal Lónyayék tisztában voltak, de hogy erről mindazokat, kiket e lépés megtántoríthatott volna, meggyőzzék, maguk is egy igen ügyes ellenhuzást tettek. A fejedelem és Felső-Magyarország követei egy emlékiratban feleletet kértek arra a kérdésre: hajlandók-e a követ urak jelen tanácskozásuk alkalmával velök közvetlenül s országgyűlésen kívül tárgyalni a vallás és közszabadság ügyén ejtett sérelmeket, s azokat az igazsághoz és az ország törvényeihez mérten kiegyenlíteni, vagy nem?

A nádor nem sietett a válaszzal, s ekkép a kérdésnek a dolgok folyamára semmi befolyása sem volt. Azután is beszélgettek, tanácskoztak, vitatkoztak, tárgyaltak, komolyan, tüzzel, a legellentétesb pontok fölött, nem törődve, hogy ég-föld választja el őket s eredményre kilátás sincs — mintha éppen csak az együttmaradás volna feladatuk. »Az tractára ment követeknek — írta a fejedelem nevének — még csak arra sem adtunk hatalmat, hogy hírünk nélkül indutiát csinálhassanak, nem hogy derekasabbat végezhessenek.«¹⁾ Csakugyan az ő követei mindig mindenben tőle vártak utasítást: s ha az első emlékiratok beadása után Lónyayék ismerték Esterházy első szavát — ez messze volt attól, hogy a fejedelem lealkudható pontozatait hivatalosan tudhassa. Egy pár hét telt el, míg a fejdelemtől megjött a felhatalmazás, hogy Lónyay úgy mint fogalmazta, beadhatja személyes kívánságait²⁾ s midőn végre beadta, úgy elszörnyülködött azon a nádor, hogy a »fejedelem contentatiojához« hozzá sem akart szólni:³⁾ »ki nélkül pedig

¹⁾ Rákóczy Gy. családi levelezése 274. l.

²⁾ »Az mi kívánságinkat kegyelmetek jól concipiálta s be is adhatja; továbbra is azokról Klobusiczky által informálni fogjuk kegyelmeteket és egyebekről is« — írta Lónyaynak Rákóczy nov. 18-ról. Eredeti minuta a vörösvári ltárban.

³⁾ Rákóczy levele Lónyayhoz. A vörösvári ltárban. »Maga is úgy tanácsli — írta neki — kívánánk sokat, könnyebb elbagyni benne, hogy sem hozzá ragasztani.«

— írta Rákóczy — az békesség bizony végben nem megyen.« Sok nehézsége volt a nádornak a rendek nevében beadott kívánságokra adandó válaszzal is: úgy találta, hogy ezekkel a rendekkel, kikről azt se tudja, hogy kit képviselnek, nehéz dolog ő felsége commissariusinak szóba állani, de mégis szóba állott. Nem felelt pontozatonként nekik,¹⁾ hanem egy szóval: az országgyűlésre kell a dolgot halasztani, ott fogja ő felsége orvosolni a sérelmeket. De érezve, hogy e két merev tagadás hatását enyhítenie kell, barátságos és bizalmas tárgyalásokra meghívta Rákóczy követeit: »nem úgy, mint commissionaliter, hanem mint magyar és mediator, kész szívét megnyitni« előttük és felvilágosításokat adni.²⁾ A tanácskozás több napon át folyt s ennek eredményeit nov. 23-án küldték el a követek uroknak.³⁾ Ilyen okoskodásokkal nem lehetett Rákóczyra hatni: mindig volt kezénél azokra felelet. »Mind az, a mit a nádor beszél — írta követeknek — ellentétben van azzal, a mit a császár nyilatkozványában mond, »kiben ő felsége az ország törvényeinek megtartását igéri.« Azért akarják a dolgot országgyűlésre halasztani, hogy azon majd magyarázatokkal »az végzéseket kezekből kicsigázzák, tekerjék.« Ő a maga részéről meg van a Lónyayék feleletével elégedve — de azokat kénytelen a rendek elé terjeszteni. Minden megyéből két követet hivatott maga mellé.⁴⁾ Erős kifogása volt az ellen, hogy a vallás ügye tárgyalását országgyűlésre halasztás. Bocskay idejében is elsőbbsen bizottságok végezték el a tárgyalást s aztán erősítette meg az országgyűlés. Miért ne lehetne most is úgy? »úgy vagyon — írta nekik — mi ítéletre, méltóságra, okosságra kisebbnek tartjuk magunkat mind az két jóemlékezetű fejedelemnél, de böcsületünk szereteti s hazánkhoz való kötelességünk annyi levén, hát mi velünk miért nem akarnak úgy cselekedni?«⁵⁾

¹⁾ Esterházy levele Rákóczyhoz. Munkái. Toldy kiadása. 247. l.

²⁾ Lónyaynak nov. 23-iki levele Rákóczyhoz, melyhez van csatolva a két terjedelmes irat. A mellékletek Szalárdy írásai. Mindezek a vörösvári ltárban.

³⁾ L. ezek levelét u. o.

⁴⁾ Rákóczynek levele decz. 5. követeléhez. A vörösvári levéltárban.

⁵⁾ Ugyanannak nov. 23-iki levele u. azokhoz, a vörösvári ltárban.

A tárgyalások ez egész menete mutatta, hogy még egyik fél sem látta eljötni az időt, hogy komolyan tegye fel a béke megkötésének kérdését. Mindenik leste a háború kockájának fordulását, hol mindkét fél egy döntő lépés bekövetkezésére várt. Addig is az apróbb csaták híreivel mulattatták egymást. Midőn Gallas egyik dandárnoka Königsmarkon némi diadalt aratott, Tieffenbach gondoskodott, hogy a jelentést a követek kezébe juttassa,¹⁾ de midőn Torstenson egy épen oly merész, mint ügyesen combinált mozdulattal átment a szoroson Schleswig és Stapelholm közt s Gallast az Elbe mentében egész Bernburgig felnyomta — a svédek táborából vett hírt Rákóczy azonnal Nagy-Szombatba küldte. »Örömet megküldtük volna — írta Lónyaynak — az delineatiót is, a mint Gallast megszorította volt már akkor a general, de nem lőn képirónk, ezt messzebb kelle küldenünk.«²⁾

Ezalatt az ő hadai is folytatták a küzdést. Vadászi Pál ugyan, Esterházy egyik merészebb vezére, egész Putnokig nyomult, de a várat (decz. 2.) Kemény vette kezébe s Vadászi kénytelen volt visszafordulni. Kemény mind elébb-elébb nyomult: Csetnekre, Krásznahorkára, Almásra. Ekkor jött Gallas jüterborgi tönkreveretésének híre, s minthogy Torstenson hadaival Szászországnak vette útját, a német hadak nagy részét a fenyegetett Morvába kelle kivinni. A mi ott maradt, az téli szállásra vonult: Zólyom tájékára a bányavárosoktól a Vágig. A fejdelem is elszállásolá hadait: Murány vidékén s a Turócszágon.³⁾ Maga Hernád-Németiből Ónodra tette át főhadiszállását.

Ügyeiben minden ponton kedvező fordulat állott be. Ozmán a budai basa, Rákóczynak ellensége, kit ez a nádorral egyetértéssel vádolt, megbukott s utódjától Rákóczy minden jót várt. Hadai határozott előnyben voltak a császári seregnek felett s oly közel a határszélhez, hogy Torstensonnal — ha ez megérkezne — a csatlakozást könnyűnek hitte. Rebenstocknak, a svéd residensnek udvarában, ki a svéd ügyeket oly

¹⁾ Okmánytár, Rákóczy szövetekezési történetéhez 182. l.

²⁾ Kemény János nov. 22, 25, 26., decz. 1. 4. írt levelei Rákóczyhoz, az államlevéltárban.

³⁾ Diplomaciai Okmánytár 188. l.

jó karban látta a fejdémi udvarnál, hogy visszahívását kérte,¹⁾ véletlen bekövetkezett halála érzékeny veszteség volt ugyan, de inkább csak személyes természetű, mely az ügynek menetére nem gyakorolt befolyást, míg Torstensonnak szept. 7-én írt s okt. 29-én kapott és viszont okt. 27-én már Bernburgból írt, nov. 26-án kapott levelei, melyekben, mind ismételtén igéri, hogy hadaival lehetőleg siet végrehajtani a csatlakozást, egészen megnyugtatók.²⁾ Hallani sem akart arról, hogy a sérelmek ne bizottságilag tárgyalassanak — most a halasztással csak időt akarnak nyerni, hogy »végbevigyék dolgokat s azután csak karón mutatnának tar varjat. Mikor Torstensonnak hírét sem hallottuk, az török hadak is mellettünk nem voltak, az portának is hozzánk való jó akaratját ily világosan nem értettük, az franczuz, ki nekünk egyik confederatusunk az imperiumban így nem győzedelmeskedett, még csak az induciára is nem vehetnek, és most mind magunk contentatioja, mind az ország satisfactioja csak in pendentii hagyassék?«

X.

Midőn Rákóczy nov. 20-iki levelében egész nyomatékkal emelte ki szövetségét a francia koronával, sejtelve sem volt róla, hogy e szövetség létele épen a francia kormány által vonatott kétségbe. Torstenson, ki 1643-ban annyi nyomatékkal sürgette Rákóczyt e frigyre, csodálatos módon elhanyagolta azt 1644-ben, midőn az már meg volt kötve. Kétségtelesen nagy mértékben elfoglalta a dán háború, s lehetlenné tette a kikötött pénzt és hadakat a fejdelem rendelkezésére bocsátni: annyival inkább kötelessége lett volna diplomaciai úton kárpótolni őt ezért, s a portánál ellensúlyozni Ferdinánd törekvéseit és a francia udvart értesíteni a dolgokról.

Egyiket sem tette meg.

A francia koronának Münsterbe a béke-alkudozásokra küldött követei 1644. máj. 13-áról írják a királynénak: »Torstenson Avingour által megküldé az erdélyi fejdelemmel kötött szerződést. Báró Rorté is kiemelte, hogy mennyire fon-

¹⁾ Úgyanott 178. s 185. ll. Továbbá Rákóczy levelei 276. és 294. l.

tos, segélyt nyújtani neki. Bizonyíval, felség, elismerjük velök, hogy nem kell kicsinyleni egy ily kedvező diversiot, s most midőn a császáriak inkább háborúra mint békére gondolnak, mit sem kell elmulasztani, hogy a fejdelem a szövetségben megtartassék. Annyira alkalmas időben jött ez arra nézve, hogy a császár erejét foglalkoztassa akkor, midőn a svédek a dán háborúért elhagyták Németországot, hogy e nélkül valószínűleg minden előnyük e háborúban meghiusult volna. »Elbámultunk asszonyom, hogy egy ily fontos ügyet annyira elhanyagoltak azok, kik intézték. A szerződés múlt évi szeptemberben kötött, Rákóczy novemberben ratifikálta, a háborút januárban már megkezdte, s mi arról, hogy mire kötelezték magukat, csak hat nap előtt értesültünk, habár Franciaország is be van a szerződésbe foglalva. Mind ebből világos, hogy a segély már ma kevéssé későn érkeznek a fejdelemnek, s ez nem is lehet nagyon elégedett, látván, hogy abból a mit neki ígérték, semmi sem ment teljesedésbe, sőt ellenkezőleg azt látván, hogy a svédek egy más háború kedvéért, a melyhez neki semmi köze, ott hagyták őt.« Azon sem csodálkoznak a követek, hogy Rákóczynak küldötte van Bécsben, s hogy a császár is hajlandó vele megbékélni. De azért teljesen elveszettek nem látják az ügyet, s nem is tanácsolják a szerződés föltétlen ratificálását, mert Franciaország nem vett benne részt, mert a svéd korona mindenütt elől van nevezve, mert »felséged kegyessége« nem fogja tűrni, hogy török háborúba vonassék. Elég a töröknél annyit eszközölni ki, hogy ne elegendjék a keresztyének ügyeibe, ezt a nélkül, hogy valamit ígérnének Rákóczynak, lehetne a portán sürgetni. Aztán a legsürgösb pontokat végre is lehetne a szerződés ratificálása nélkül hajtani, tekintélyes pénzüsszeget adván s pártfogást ígervén neki. A követek ajánlatba is hoztak egy nemes urat, Croissyt, a párisi parlament tagját, »képzett és jó felfogású embert,« kit Rákóczyhoz lehetne küldeni. ¹⁾

Mire e levél Párisba ért, már ott volt Rákóczynak febr. 16-án kelt levele is. Két példányban küldte meg, Velenczén és Konstantinápolyon át, s mind a két példány egy nap érke-

¹⁾ Okmánytár, I. Rákóczy György szövötkezéseihöz. 440. s köv. 11.

zett meg. Mind a király, mind a regens anya-királyné azonnal válaszoltak: biztatással, hogy a svéd korona eleget teend kötelezettségének. Ők is maguk részéről követet küldnek hozzá, Croissyt, ki elhatározásukat közlendü vele. ¹⁾

De Croissy, ki Münsterben volt, késett az elutazással. Még júl. 30-án is csak elindulandó félben volt Bregyvel Lengyelország felé: mert a francia korona valóban nem tudta mit tegyen Rákóczyval: új szerződésre lépjen-e vele, vagy a Torstenson által kötött szerződés alapján használja fel az ausztriai ház hatalma növekedésének meggátolására? ²⁾

Végre mégis az elsőre határozta magát. A már májusban követté kinevezett Croissy, úgy látszik, Münsterben kapta meg utasításait, mert a levél, melyet ő innen Avauxtól és Servientől vitt a fejdelemnek, már célzott erre. Azzal van megbízva a követ — írák, — hogy keressen módot, mikép lehetne végrehajtani a Torstensonnal kötött szövetséget? Remélik, hogy Croissy nem fog nála nehézségekkel találkozni, mert a mivel ő meg van bízva, az épen úgy ő felségeiknek, mint ő nagyságának javára szolgál. Ohajtván, hogy általános békében ő nagysága is elfoglalja a helyet, mely őt megilleti, kériki tudatni velök, hogy miképen képviseljék az ő érdekeit az egyetemes béke-tárgyalásokon? ³⁾

Avaugour Torstenson bernburgi táborából okt. derekáról értesíté Rákóczyt, hogy a francia király egy követe, kitől ő már levelet is kapott, útban van hozzá, s egy más követ, ki hasonlóan útban van a lengyel királyhoz, meg van bízva ennél közvetíteni a köztök fenforgó differentiakat. ⁴⁾ Ezen követ vicomte Bregy volt, ki oct. 25-éről a lengyel királyról megnyugtató közléseket tett Rákóczynak. Szepességi érdekei meg-

¹⁾ Des Hameaux velencei francia követnek, Velence 1644. máj. 6-án írt levele Rákóczyhoz, az államlevéltárban. E levél a lymbusból azután került elő, hogy a fennírt gyűjteményt kiadtam — s így nincs benne. Ebből tudjuk, hogy Rákóczy levelét XIV. Lajoshoz s Annához a regenshez Kocsi Domokos vitte Velenczébe, hova ő ápril. 30-án érkezett meg, s honnan ez azonnal Páriába küldetett.

²⁾ Okmánytár 452. s 453. 11.

³⁾ Kelt Münsterben szept. 16-án 1644. Rákóczy alkudozásai 183. 1.

⁴⁾ D'Avaugour oct. 14-iki levele. U. o. 187. 1.

sértésével s a török provocálásával menté magát a múltra, semlegességet ígért a jövőre nézve. De aggodalmakat fejezett ki a követet illetőleg nézve, kinek meg kellett volna érkeznie — tartott attól, hogy útközben beteg lett. ¹⁾ Nem lett s csak azért késett, mert nov. eleje óta, midőn Bernburgba megérkezett, pár hétig a svéd táborban maradt. Torstensonnal kelle értekeznie előlegesen, mielőtt Rákóczyval bocsátkozott volna alkudozásba a szerződés ratificálása ügyében. Tisztába kelle hozni a differentialis pontokat: a Rákóczynak adandó segélypénzek, katonatartás ügyét, s a portai eljárást, mert a francia államférfiak jól tudták, hogy a magyarországi háború összefügg azon elhatározással, melyet a porta Konstantinápolyban hoz; ²⁾ aztán némely pontot egészen a svédekre akartak hagyni, mint ezek is az egész portai negotiatiót a francziák nyakába tolták. ³⁾ S midőn ezekre nézve el volt érve az egyetértés s ezek alapján lépéseket tett Párisban, hogy egy forma szerinti felhatalmazást küldjenek neki, Schönbecknél nov. 20-án el vált Croissy Torstensontól s mialatt ez Szászországban fordult, amaz Lengyelországba vette útját. ⁴⁾

Utközből, nov. 19-étől kezdve több ízben írt Erdélybe leveleket. Bisterfeldet Küstrin decz. 4-ről kérte, hogy jan. 1-re küldjön valakit elibe, ki őt a fejdelemhez vezethesse. Ugyan ezt sürgette egy másik levelében is, mígnem 1645. jan. 14-én a lengyel határszélről magát a fejdelmet kérte, hogy indítson lovas hadakat elibe: nem magát félti az ellenség éber leseitől, hanem a nála levő becses irományokat s ő neki magának az érdekeit. ⁵⁾ Kivánsága szerint történt s jan. 28-án minden baj nélkül megérkezett Zboróra. ⁶⁾

A közelebbi hetek három fontos eseménye: Gallas veresége, Torstenson közeledése s Croissy megérkezése az alkudozások folyamára is visszahatott. A követek december 21-én beadták a felső-magyarországi rendek válaszát s a fejdelem

¹⁾ Bregy oct. 25-iki levele u. o. 191. l.

²⁾ Rákóczy alkudozásai 447. l.

³⁾ U. o. 444. l.

⁴⁾ Torstenson, Schönbeck nov. 18-iki levele u. o. 204.

⁵⁾ Diplomáciai alkudozások 210 és 232. l.

⁶⁾ Szalárdi krónikája 187. l.

kivánságait, ¹⁾ melyek miatt »valóban búsul palatinus uram, sem ebetik, sem alhatik.« ²⁾ Rákóczy ettől fogva még feltűnőbb hangszólyozá követeknek, hogy ne engedjenek, sőt Ónodra jan. elejére ismételtlen összehívta a felső-magyarországi rendeket s a követek eddigi eljárását elibök terjesztvén, velök is megíratta nekik, hogy »mindenekben instructiojukhoz tartsák magokat.« ³⁾ Ellenben az események nyomasztó hatása alatt Ferdinánd követei mindinkább közeledtek a fejdelem s a megyék követeléséhez s olykor már remélték is, hogy megtalálták azt az alapot, melyen megkötethetik a béke. »De — panaszkodék a követek egyike — igen váltakoznak néha a dolgok, s mikor szinte conclusio felé volnánk, távol elvetemődünk.« ⁴⁾ A jan. 22-én kiadott resolutio sokat elejtett ugyan a sárosi pontokból, sőt a tracta kezdetén tett követelésekből is, s magának a »puncta accordatának« tervezete ⁵⁾ is már csaknem teljes szakítás az instructioból kivett pontokkal, de lényeges kérdésekben — mint az elvett templomok ügye, s a koronázási pontok végrehajtása — nem engedtek. »Hogyha azokat ismertük volna finalis resolutionak lenni, visszaindultunk volna azzal nagyságodhoz,« írák a követek Rákóczynak, de minthogy »tovább való reménységet is nyújtottak,« egyenesen a nádorhoz fordultak közvetítésének igénybe vétele végett. ⁶⁾ S ezzel az alkudozások félbeszakasztásának veszélye el volt hártva.

Ez idő szerint Rákóczy sem akart egyebet. Ónodról Patakra s onnét Zboróra ment a rendek egy részével s fényes udvarral Croissy fogadása végett. A francia követ jan. 29-én adta át meghatalmazását, ⁷⁾ melyet Lajos király a regens ki-

¹⁾ Klobusiczky jan. 2-iki levele 1645-ből az államlevéltárban.

²⁾ Rákóczy György családi levelezése 298. l.

³⁾ A felső-magyarországi megyék országgyűlésének Ónod, 1645. jan. 6-án kelt levele a követekhez, a vörösvári ltárban.

⁴⁾ A január 14-én Nagy-Szombatban kelt levél eredetije a styavnicskai ltárban.

⁵⁾ A jan. 22-én kelt pontozatok, a vörösvári ltárban.

⁶⁾ A követeknek jan. 27-én Rákóczychoz írott levele u. o.

⁷⁾ Rákóczynak február 1-én kelt levele, (utóirat). U. o. Diplom.

ráltnéval, Condé, Orleans hercegekkel, Mazarin bíbornokkal s a többi urakkal egyetértve állított ki, s mely azt a szerződés megkötésére felhatalmazza.¹⁾ Ez irat tisztán kimondta, hogy Croissy meg van bízva szövetséget kötni Rákóczyval, azaz tulajdonképen a fehérvári szerződést módosítani. Most hát vissza volt adva Rákóczynak a szabad elhatározás, választani a svéd-francia szövetség, vagy a császárral kötendő béke közt — s ő egyelőre a két alkudozást párhuzamosan akarta egymás mellett vezetni; remélvén, hogy a helyzetet mindkét félnél saját előnyére zsákmányolhatja ki. S míg egyfelől intézkedett, hogy Bisterfeld Fehérvárról feljöjjen a francia tárgyalásokra, más oldalról megbizta követeit, hogy tudják meg a nádortól s társaitól, hogy teljesítik-e a rendek követeléseit, akarnak-e »az mi contentatióunkban is, az vármegyékben valamiben cedálni, a vagy nem« addig míg erre választ nem kap, felfüggeszti Croissyval a tárgyalásokat.²⁾

Febr. 12-ére pedig Bártfára országgyűlést hirdetett, mely 16-án meg is nyílt. De az ő ultimatumjára késett a válasz: a császár biztosai Bécsbe fordultak elhatározás végett »talán azoknak esmét a szerencsére való vigyázások vagyon:«³⁾ írák Rákóczynak követei. Ez már akkor nem sokat törődött vele. A francia követ jelenléte felvillanyozta az országgyűlést, a rendek — kik nem rég ingadoztak s a nádor követeléseire felé kezdtek hajolni — tüntetőleg nyilatkoztak Rákóczy követeléseire mellett, s már a megnyitást követő nap egész nyugodtan írta Lónyaynak: »már kegyelmetek csak az visszafordulásához készítse magát, mi ott fenn kegyelmeteket haszontalanul nem akarjuk tartani.«⁴⁾

Klobusiczky, Lónyayék megbizottja, személyesen tett jelentést a nagy-szombati tárgyalásokról a rendek előtt, bemutatván annak irományait. A rendek egy rövid emlékirattal feleltek, mely pontonként tárgyalta a biztosok követeléseit, s pontokba foglalák a maguk ultimatumát. Egészen a Rákóczy

¹⁾ Diplomáciai okmánytár 208-ik l.

²⁾ A febr. 1-én kelt levél. Bisterfeld felbivásáról, Usaládi Lev. 305. Ő febr. 15-én indult el.

³⁾ A követei febr. 6-iki levele, a vörösvári Itár.

⁴⁾ Rákóczynak febr. 17-én kelt levele a követeihez u. o.

akarata szerint készült az, s most ez utasítá a követeiket, hogy mindenekelőtt a megyék ügyét s csak azután tárgyalják az ő privatumát, mert sem a rendek tőle, sem ő ezektől nem akarnak elszakadni.¹⁾

Már ekkor el volt Rákóczy határozva, visszahívni követeit, habár ezért a felelősséget a császár biztosaira akarta is hártani. Croissy visszásnak találta az állapotot, hogy egyszerre e két tractát folytatja Rákóczy, s a nagy-szombati egyezkedés félbeszakasztását követelte. Febr. 26-án Bártfán — tehát épen a gyűlés folyama alatt — a fejedelem menedéklevelet adott neki, hogy ha a gyűlés által ajánlott s általa elfogadhatatlanoknak hitt országos pontokat a császár el is fogadná, a maga privatumaival fogja a kiegyezést meghiusítani. Addig is folytatja a háborút s a hét lefolyása alatt Nagy-szombatból visszahívja követeit.²⁾

Mind a kettő megtörtént. Már január óta készült mindkét fél: Puchaimnak január végén mintegy három ezer embere volt együtt, s a fejedelmi hadak Líptó felé indultak.³⁾ Ezek megszorítására meg is tette Rákóczy az intézkedéseket s a megyékben és Erdélyben újra megtartatta a mustrákat. Ezenkívül Gyulay Ferenczet Szendrő s Jármy Ferenczet Regéc ostromára küldé.⁴⁾ De Puchaimnak nem volt annyi embere együtt, hogy a támadást megkezdhesse, s a svéd hadaknak az örökös tartományokba nyomulása következtében esapataival hátrább vonult.⁵⁾ Ezalatt pedig a követei is készülődtek haza: »mi — írta Nyáry Bernát márcz. 15-én — nem a brumpáljuk az tractát, hanem azon vagyunk, hogy mentül előbb in-

¹⁾ Rákóczynak márcz. 2-án kelt levele a követeihez: »az minémü ratiókkal és csak colorizáló idővesztő szapora beszéddel fárasztotta kegyelmeteket palatinus uram, úgy mi is szükségesnek nem látjuk, hogy bőven replicáljunk, mert annak sem vége, sem haszna, sem egyik, sem másik részről nem leszen.« A vörösvári levéltárban.

²⁾ Diplomáciai Okmánytár 239-ik l.

³⁾ Klobusiczky Andrásnak Nagyszombat jan. 23-án írott levele a fejedelemhez az utóiratban, mely rejtelmes betűkkel van írva. Az államlevéltárban.

⁴⁾ Szalárdy Krónikája 189.

⁵⁾ Rákóczynak Usaládi levelezése 307.

nét kiszabadulhassunk.«¹⁾ Valóban nem is a brumpálták, hanem ismét egy sajtós módját találták ki az egyezkedés folytatásának. A császár egy megbízottat fog kinevezni, ki velök menjen a fejedelmi táborba, s ott ezzel magával folytassa az egyezkedést: már márcz. 25-én kértek ennek számára menedéklevelet, mely egyelőre Murányba volna küldendő.²⁾ A császár biztosai márcz. 27-én terjeszték elő az ultimatumot, másnap a fejedelmi követek adták be nyilatkozatukat, mely szerint »a tracta in suspenso hagyatott«³⁾ s ünnepélyesen elbucáltak. Márcz. 29-én pedig elhagyták Nagy-Szombatot,⁴⁾ s nyolcz nappal utóbb a császár Törös Jánost mint követet a fejedelemhez küldé a béketárgyalások folytatása végett.⁵⁾

A császár most komolyan akarta a békét, mint ezt Törösnek, egy az Esterházy iskolájában képzett s már is sok követségben forgott államférfinak kinevezése bizonyítja, s azt áldozatok árán is hajlandó lett volna elfogadni — mert a svéd háború igen válságos fordulatot vett. A jüterborgi diadal után Torstenson feltartóztatlanul nyomult Csehország felé, s ezalatt a császár is kettőzött erővel igyekezett egy új sereget állítani lábra. E czélból Vilmos főherczeggel Prágába ment s midőn a sereg együtt volt, Hatzfeldet nevezte ki főparancsnokká. Götz tizezer bajorral csatlakozott hozzá, de a sereg Jankaunál, Tabortól nem messze, febr. 24-én a régi szerént⁶⁾ teljesen semmivé tétetett, Götz elesett s Hatzfeld elfogatott. Most semmi sem állott Torstenson útjában. Egyenesen Bécs ellen nyomult; gyorsan, feltartóztatlanul, mialatt a császár családja Regensburgon át Styriába menekült, Gallast bizván meg, hogy a sereg romjait Csehországban szedje össze, s intézkedvén, hogy a felső-magyarországi hadakból is, a mennyi lehet, ennek zászlai alá menjen.

¹⁾ Nyáry levele eredetiben az államlevéltárban.

²⁾ Lónyay Zsigmondnak Nagyszombat márcz. 25-én Rákóczyhoz írott levele az államlevéltárban.

³⁾ A követek Turóc-Szentmárton apríl 3-án írott levele Rákóczyhoz az államlevéltárban.

⁴⁾ Ferdinándnak Törös számára adott kinevezési levele a kismartoni ltárban.

⁵⁾ Okmánytár Rákóczy György szövetekezéseihez 242. l.

A jankaui fényes nap után Torstenson Iглаunak, onna n Znaimnak vette útját. Márcz. 14-én már Kremsben volt, s mind ezt, mind Steint megtámadta, mialatt Wittemberg Bécsig portyázott. Jelen operatiója fősúlyát arra helyezvén, hogy Magyarország szélére juthasson, egyesülendő Rákóczyval, útját ez irányban vette s az apríl 7-én (az új) vagy márcz. 28-án (a régi szerint) már Hammersdorf alá érkezett, a dunai hidat akarván hatalmába keríteni. Terve volt Pozsony és Nagy-Szombat ellen innen lépni fel támadólag s e czélból felszólítá Rákóczyt, hogy ő is küldjön csapatokat hozzá,¹⁾ melylyel aztán vagy a magyarországi diversiót, vagy a császár székhelyének ostromát végrehajthassa. De a várt segélyhadak helyett — Esterházytól kapott levelet. A nádor szemrehányásokat tett neki, hogy mint keresztyén vezér, keresztyén uralkodó birodalmát pusztítja, és pedig a keresztyénség előőrseit a pogányok ellen. Aztán fel akarta világosítani, hogy a Rákóczyba vetett hite megcsalta: mert ezzel már meg van kötve a béke. Végre inti, hogy vonja el seregeit Magyarország közeléből, melynek fiai utolsó csepp vérükig készek hazájuk függetlenségét megvédeni.²⁾ Torstenson nem adott hitelt neki, nyilván kifejezvén ezt válaszában: »ha csak annyi türelemben részesítették volna nagyságtok a keresztyéneket, mint a zsidókat, most nem volnék itt;«³⁾ s a nádor levelét s az arra adott választ Rákóczynek is megküldte Misselbach apr. 12. (új sz. 22.) kelt sorai kíséretében. »Csak azért vagyok e helyen, hogy nagyságodnak használhassak, mert más felé sokat tehettem volna«, de úgy hiszi, hogy akkor is szívéen találják a császárt ha Pozsonynál zárják el a Dunát. Ő itt várja elhatározását, ha jön-e hadaival a Morva és Vág közé s megtámadja-e Pozsonyt?⁴⁾

Torstenson híjába várt — Rákóczy nem jött. E criticus perez minden veszély nélkül vonult el Ferdinánd feje fölött: a svéd tábornagy meggyőződévén, hogy hasztalan tölti az időt Bécs alatt, melynek egy sánczát el is foglalta, Brünn ellen fordult.

¹⁾ Okmánytár Rákóczy György szövetekezéseihez 244. l.

²⁾ Ugyanott 253. l.

³⁾ Ugyanott 250. l.

A múlt év eseménye ismétlődött, hanem megfordított alakban. Akkor Torstenson távozott el Rákóczytól, most Rákóczy ment el Torstensontól.

Rákóczy ugyanis 1645. január végétől ápril végeig egyetlen sor írást, egyetlen levelet, egyetlen tudósítást sem kapott Torstensontól: még az ő jankai fényes diadalairól is más úton értesült. ¹⁾ Ilyen módon Torstenson terveiről sejtelve sem volt. Nem is gyanítá, hogy a közös működésre minden elő van készítve, s a mily arányban közeledett Torstenson a magyar határszélekhez, azon arányban távozott ő az ország másik szélére. Most a Croissyval megindítandó tárgyalások ügye foglalta el. Ez idő szerint már nem a hadfolytatásra, hanem erre fektette a fő súlyt, mert a közös működés a francziák részéről ennek sikerétől tétetett függővé, s az egyezkedés helyéül Munkácsot jelölte ki. Márczius 22-én már ott találjuk az alkudozások folytatására fölrendelt Kemény Jánossal és Bisterfelddel.

Munkácsot nem rég javíttatta ki, s részben újra építtette Rákóczy: tágas termeivel, csinos szobáival, kényelmes lakást nyújtott a finom ízlésű francziának. S erről jó is volt gondoskodni, mert a tárgyalások egy hónapnál több időt vettek igénybe. »Volt sok vesződés — mondja Kemény — ez Croissyval, mert igen-igen ravasz, practicus, jó deák canis filius vala, és sokakban meg akarja vala az fejedelmet csalni, csak egy szó felett is néha néhány napig elveszekedtünk.« ²⁾ Kemény igazat mondott. Nem maradt ugyan fenn semmi részletes jelentés, sem napló, akár egyiktől, akár másiktól, de a vörösvári levéltárban együtt vannak az egyes cikkek szövegezésének brouillonjai, s ezek valóban erős tusáról tesznek tanúságot. Részben Keménynek, részben Bisterfeldnek írásai. Majd minden pont egész alakulási processuson ment át, annyiszor változnak a kitételek és szavak, míg végre a megállapított szöveg létrejött. S maga Rákóczy is arról panaszkodik, hogy eléggé

¹⁾ Ugyanott 290. l. Torstensonnak ezen idézett levelei Rákóczyhoz az akkori hadi eseményekről igen érdekes részleteket foglalnak magokban, s a politikai helyzetet is megvilágítják.

²⁾ Kemény János emlékiratai 427-ik l.

alkalmatlan volt ez a tractatus, nem akarván a franczia elfogadni a fehérvári pontokat, minthogy azok a legkeresztyénibb király megegyezése, s erre való felhatalmazása nélkül kötettek. ¹⁾

Kemény röviden érinti e vonakodás okait is. Egyik a »reputatoria« vonatkozott: t. i. a svéd korona elébb van említve, mint a franczia. A másik a vallást illető pontok voltak. Ezek nem köthetik a »franczuzt«, mithogy ő nem vallási kérdésért indított háborút; »mi pedig és a svécusok s több confederatusok arra is leginkább vigyázunk vala.« De végre egy hónap mulva, mi alatt sok jó idő használatlanul elveszett, ápr. 19-én, meglelt a bizton várt siker — ez nap a pontokkal tisztába jöttek.

Az alkudozások folyama alatt Munkácsra érkezett Törös János is a Ferdinánd követe s úgy látszik, mind végig ott maradt. Midőn végre megállapították a pontozatokat, Croissy azon méltányos követeléssel állott elő, hogy meglevén már a szövetség a legkeresztyénibb királylyal, ne alkudozzék többet a béke megkötése felett, s kijelenté, hogy a szövetség-levelet csak azon esetre írja alá, s a legkeresztyénibb királyra nézve csak azon esetben tartja kötelezőnek, ha a császár követeit elereszti s Rákóczy okiratilag kötelezte magát e pont teljesítésére. ²⁾

Az aláírás ápr. 22-én megtörtént.

A hosszas alkudozásnak sok új pont lett a következménye: míg a fehérvári szerződés mindössze 7 pontot, ez 16-ot foglalt magában, mely ama hetet nemcsak újakkal töltötte meg, hanem át is alakította.

A bevezetés e szövetség czéljául az elnyomott szabadság helyreállítását tüzi ki, mely a keresztyén világnak biztos és állandó békét adjon. Ezért küldte el a király, a regens anya királyné, az orániai herczeg, Condé, Mazarin tanácsára őt Croissyt a fejedelemhez, hogy tolmácsolja vonzalmát s nevében neki és a magyar és erdélyi rendeknek pártfogását ajánlja fel, s szövetekezési pontokról egyezkedjenek. A fejedelem hálás szív-

¹⁾ Okmánytár Rákóczy György szövetekezéseihez 291. l.

²⁾ U. o. 255-ik l.

vel fogadta a segílyt, mely ekkép nyujtatott annyira sujtott hazájának, s hogy a szövetségeseikkel közreműködve, az imperiumnak és Magyarországnak jogait, szabadságát, alkotmányát — melyek ezelőtt pusztá nevek voltak — helyreállíthassa, a következő pontokat fogadta el:

I. A francia király a fejedelmet, nejét, utódjait pártfogásába fogadja — s ha ezek jogait, birtokait Ausztria vagy más ellenség megtámadja, védelmökre kél.

II. Ezen szövetségből Magyarországhoz vagy Erdélyhez nem formál jogot.

III. Ha a fejedelem vagy utódjai e szövetkezés következtében birtokától megfosztatnának, míg azt visszanyerik, évenként 20,000 tallért fizet nekik.

IV. A háborúra most százezer tallért, azután évenként a maga részéről, ha csak a svéd koronával másként nem egyezik meg, 75,000 tallért fizet.

V. A svéd által ígért 3000 harcosból ráeső részlet megváltására 48,000 tallért ad.

VI. Békét tudta nélkül nem köt, s az általános békébe befoglalja.

VII. Gondoskodnak az ő és országai biztonságáról a béke után.

VIII. Fentartja vele a barátságos érintkezést a béke után.

IX. Ő is igéri, hogy az egyetemes béke megkötéséig teljes erejével fogja folytatni a háborút.

X. Sem külön békét, sem külön fegyverszünetet nem köt. De fegyvernugvást 3 hét tartamra csinálhat. Azonban ha a török megtámadná, vagy meg akarná támadni, s ez nem volna megengedhető, s ha a szövetségeseik e kétes helyzetben nem segítik meg, megbékélhet a császárral.

XI. Barátságuk azonban ezen esetre is fennmarad, s ő, családja, Magyar és Erdélyország az egyetemes békében be fognak foglaltatni.

XII. Tökéletes vallás-szabadságot biztosít minden meglevő s elfoglalandó birtokaiban a catholicusoknak; de a magyarországi catholicusok is tartoznak a protestansok szabad vallás-gyakorlatát fenntartani.

XIII. A svédek által adandó 1500 harcos a fejedelem hűségére esküt tesz le. Háború végével visszabocsátja őket tisztességesen.

XIV. E szövetség a korábbi svéd frigynek csak azon pontjait változtatja meg, melyekről ez határozottan ki van mondva.

XV. E szövetség a fejedelem utódait is kötelezi.

XVI. Mind e pontokat a király és utódai is meg fogják tartani.

Végül beiktattattak a szerződésbe a Plettenberg-féle pontok is (1643. szept. 16-án) Torstensonnak arra vonatkozó ratificatiójával és leveleivel együtt. Megállapították a Rákóczy által kiadott példány bevezetését, melyben ez kiemeli, hogy a francia király iránti tekintetből a dolgok új fordulatához kívánván alkalmazkodni, fogadta el a módosításokat.

Ugyan ez nap arra is kötelezte magát Rákóczy, hogy ő is járuland a portai engedély megnyerésére szükséges összeg fedezéséhez.

Most már valóban szövetségese volt Rákóczy a francia és svéd koronának, s most egész komolyan hozzáfogott, hogy az összeköttetést Torstensonnal fentartsa — de már késő volt.

Torstenson hadai ez időben, Esterházy tiltakozásai daczára, portyáztak Magyarországon, míg ő maga Brünnt vette ostromzár alá. Rákóczy, fiát, Zsigmondot előre küldte hozzá, s utóbb maga is átment derék sergével. De a két had nem sokáig működött együtt. A császár ajándékai által másként hangolt porta nem nézte jó szemmel Rákóczy hatalmi növekedését s nem akarta megengedni, hogy a hét megyénél többet egyesítsen birtokaival s haddal fenyegette, hogyha vissza nem térne. Croissy megjárta ugyan Konstantinápolyt, de üres kézzel mentén, a portát nem bírhatta elhatározása megmástitására.

Rákóczynak vissza kellett térnie. A nagy-szombati egyezkedés megállapodásai, Törös alkudozásai egyengették az útát s a lampersdorfi preliminarekat a liuczi béke követte. Az e miatt boszús szövetségeseik feledve Rákóczy eddig tett szolgálatait, tartozásai, kötelezettségeik teljesítését megtagadták. Rákóczynak mindössze sem adtak többet 30,000 tallérnál,

habár csaknem tizszeres összeg illette volna meg őt e másfél évi saját költségén tett táborozásért. Hiában küldte Szentpályt, Dániel Istvánt, Sárossy Ferenczet, Dalmadyt Párisba, Stockholmba, Münsterbe, hiában mutatta fel szerződéseiket, bizonyította jó szolgálatait, s ajánlotta fel ezt jövőre is: egy fillér kárpótlást vagy visszafizetést sem adtak neki. Annyit tudott kivinni, hogy a münsteri békébe, hova az alkudozásokhoz őt is meghívták, de hová ő elővigyázatból s tán túlságos aggodalmak miatt nem ment el, Erdélyt is befoglalták.

GR. PROKESCH-OSTEN ANTAL

M. T. AKAD. KÜLTAG

EMLÉKEZETE

ÉS

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA

MARADVÁNYAINAK FÖLFEDEZÉSE.

IPOLYI ARNOLD

M. T. AKAD. IGAZG. ÉS H. TAGTÖR.

Olvastatott a M. T. Akademiában 1878. febr. 25.

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)